

APJ

Azərbaycan Prokuroru Jurnalı

LAW JOURNAL

2022

Baş redaktor:

Kamran Əliyev - Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru, hüquq elmləri namizədi (hüquq üzrə fəlsəfə doktoru)

Editor-in-Chief:

Kamran Aliyev - Prosecutor General of the Republic of Azerbaijan, candidate of legal sciences (doctor of philosophy in law)

Baş redaktorun müavini:

Elnur Musayev – Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunun Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin rəisi

Deputy editor-in-chief:

Elnur Musayev – Head of the Department for Non-Criminal Prosecution of the Prosecutor General of the Republic of Azerbaijan

Redaksiya heyətinin üzvləri

Əmir Əliyev – Bakı Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Aleksandr Merejko – Kiyev Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Oleq Zayçuk – Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, hüquq elmlər doktoru, professor

Vladimir Xomiç – Belarus Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Aleksandr Volevodz – Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu – Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Muharrem Özen – Ankara Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Anna Pavlovska Daneva – Şimali Makedoniya Respublikasının Müqəddəs Kiril və Mefodi Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Şəhla Səmədova - Bakı Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru

Members of the editorial staff

Amir Aliyev - professor of the Baku State University, doctor of legal sciences

Aleksandr Merezhko – professor of the Kyiv State University, doctor of legal sciences

Oleg Zaychuk - Corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor

Vladimir Khomich – professor of the Belarusian State University, doctor of legal sciences

Aleksandr Volevodz - professor of the Moscow State Institute of International Relations - University, doctor of legal sciences

Muharrem Ozen – professor of Ankara University, doctor of legal sciences

Anna Pavlovska Daneva – Professor of Saint Cyril and Methodius University of the Republic of North Macedonia, doctor of legal sciences

Shahla Samadova - professor of the Baku State University, doctor of legal sciences

Məsul katib

Şəmşir Şəmşirli - Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunun Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin rəisi

Executive Secretary

Shamshir Shamshirli – Deputy Head of the Department for Non-Criminal Prosecution of the Prosecutor General of the Republic of Azerbaijan

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
Elnur Musayev. İnzibati xətlər haqqında qanunvericiliyin təmali - çəkişmə prinsipi	6
Anar Bağirov, Turqay Hüseynov Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ: təşkilati və hüquqi təminatlar.....	16
Səbinə Əliyeva. Qloballaşma dövründə miqrasiya problemləri və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi.....	32
Əsmər Əliyeva. Beynəlxalq gömrük hüququnda ticarəti asanlaşdırmaq üçün təklif edilən yeni sistemlər: onların milli qanunvericilikdəki tətbiqi problemləri	42
Məleykə Bayramova. Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadının öldürülməsinin tövsifi problemləri.....	50
Elvin Balacanov. Kibercinayətkarlığa qarşı mübarizədə yurisdiksiya problemlərinin təhlili	57
Namiq Əliyev. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının icrasının məcburiliyi....	64
Vüsələ Muradxanlı. Beynəlxalq münaqişələrin həllində beynəlxalq məhkəmə təsisatlarının rolu.....	70
Elvin Aliyev. Qərbi Avropa dövlətlərində miqrasiya proseslərinin inzibati-hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri.....	79
Günay Hacıyeva. Məhkum qadınların hüquqi statusunun məzmunu.....	89

CONTENT

Preface	4
Elnur Musayev. The basis of legislation on administrative offenses is the principle of competition	6
Anar Baghirov, Turgay Huseynov. The right to receive high-quality legal assistance in the legislation of the Azerbaijan Republic: organizational and legal guarantees	16
Sabina Aliyeva. Migration problems and protecting the rights of persons with disabilities in the era of globalization.....	32
Asmar Aliyeva. New systems for trade facilitation in international customs law: problems of their implementation to national legislation.....	42
Maleyka Bayramova. Problems of the characterization of the culprit of the killing of an obviously pregnant woman	50
Elvin Balajanov. Analysis of jurisdictional challenges in the fight against cybercrime	57
Namig Aliyev. Mandatory enforcement of legally binding court decisions	64
Vusala Muradkhanli. The role of international judicial institutions in the resolution of international conflicts	70
Elvin Aliyev. Features of administrative-legal regulation of migration processes in Western European countries	79
Gunay Hajiyeva. Content of the legal status of convicted women	89

Hörmətli oxucular!

Dinamik inkişaf və möhkəm ictimai-siyasi sabitliyə malik Azərbaycanda bütün sahələrin tərəqqisini təmin edən ardıcıl islahatlar həyata keçirilir. Bu mütərəqqi reformalar ölkəmizin hüquq sistemində də uğurla davam etdirilir. Respublikamızda demokratik hüquqi dövlət quruculuğunun qanunun aliliyi, insan və vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi kimi fundamental prinsipləri ölkənin əsas qanununda təsbit olunmuşdur. Respublikamızda Ümummilli lider Heydər Əliyevin hüquqi siyasət kursunu uğurla davam etdirən Prezident cənab İlham Əliyevin siyasi iradəsi əsasında ardıcıl olaraq prokurorluq orqanlarında da müasir çağırışlara uyğun hüquqi islahatlar həyata keçirilməkdədir.

Dövlət rəhbərinin qarşımıza qoyduğu məqsədlərə uyğun olaraq Prokurorluqda da yenilənmə, müasirləşmə, yeni peşəkar müstəvilərin üstələnməsi əsas vəzifələr kimi qəbul edilir. Bütün bu proseslərin mərkəzində isə prokurorlar, müstəntiqlər, prokuror köməkçiləri, dövlət ittihamçıları, əməliyyatçılar və dövlət qulluqçuları dayanır.

Prokurorların peşə biliklərinin və işgüzar vərdişlərinin artırılması üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir, təlimlər davamlı şəkildə aparılır, prokurorluq əməkdaşlarının peşəkar kimi inkişaf etməsi üçün şərait təşkil edilir, digər tərəfdən isə onların rifahının artırılması üçün dövlət tərəfindən lazımi qayğı göstərilir.

Bununla yanaşı Prokurorluğun elmi potensialının gücləndirilməsi, təcrübədə rast gəlinən problemlərin sistemli, elmi-əsaslandırılmış həlli yollarının tapılması, prokurorların bu yanaşmanı qəbul etməsi, prokurorlar arasında peşəkar elmi debatların təşviq edilməsi məqsədilə “Azərbaycan Prokuroru” jurnalı təsis edilmişdir.

Jurnalın mövcud olması prokurorluq işçiləri üçün elmi məqalələrin yazılması və dərc olunmasına geniş imkanlar verir, odur ki, bu fürsət lazımi fəallıqla qəbul edilməli, prokurorluq işçiləri yüksək tələblərə uyğun olan elmi tədqiqatlar apararaq onun nəticələrini məqalə şəklində təqdim edə bilməlidirlər.

Bunun üçün prokurorluq əməkdaşları öz fəaliyyətlərində diqqətli olmalı, sistemli problemləri görə bilməli, eyni zamanda həmin problemlərə geniş aspektdən baxaraq onu təhlil edə bilməli, bu zaman ölkə daxilində və xarici ölkələrdə toplanmış təcrübə ilə müqayisələr aparmalı, elmi tədqiqatlara xas olan yazı üslubunu mənimsəməli və fikirlərini geniş hüquq auditoriyasına sadə dillə çatdırmalıdırlar. Bu qabiliyyətin formalaşması üçün tərəfimizdən lazımi tədbirlərin görülməsi davam etdiriləcək. Azərbaycanın hüquqi elmi ictimaiyyətinin bir üzvü olaraq prokurorlar tərəfindən bu cür elmi töhfələr verilməsinə böyük ehtiyac olduğunu hesab edirəm. Unutmaq olmaz ki, ölkəmizin əhalisinin böyük hissəsini təşkil edən, tərəqqinin aparıcı qüvvəsi olan gənclərin əsaslandırılmış və düzgün bilik mənbələrinə böyük ehtiyacı vardır.

“Azərbaycan Prokuroru” jurnalının növbəti buraxılışlarında prokurorluq işçilərinin daha fəal olmasına, daha çox sayda məqalələrlə müraciət etməsinə ümid edirəm. Bu arada isə yeni buraxılışı təqdim edərək töhfə vermiş müxtəlif hüquq peşələrinin nümayəndələrindən olan müəlliflərə öz təşəkkürümü bildirirəm. Jurnalımızın bu formatda təşkili ölkəmizdə mövcud olan müxtəlif hüquq peşə nümayəndələrinin sağlam rəqabət və konstruktiv dialoq şəklində fəaliyyətinin göstəricisidir. Bu əməkdaşlığı təqdirəlayiq hesab edərək hüquq naminə, ədalət naminə, ölkəmizin güclü olması naminə onun davamlı olmasını arzu edirəm!

Kamran Əliyev
hüquq elmləri namizədi
(hüquq üzrə fəlsəfə doktoru)

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru
I dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri

Elnur Musayev (elnurnet@yahoo.co.uk)
Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunun
Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin rəisi

İNZİBATI XƏTALAR HAQQINDA QANUNVERİCİLİYİN TƏMƏLİ - ÇƏKİŞMƏ PRİNSİPI

İnzibati xəta haqqında qanunvericilik Avropa məkanında üzv ölkədən- ölkəyə bəzi xüsusiyyətləri ilə fərqlənsə də, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Avropa Məhkəməsi dəfələrlə bu mövzuda olan ərizələri öz icraatına qəbul etməklə yanaşı, bəzi hallarda bir sıra ərizəni bir icraatda toplayaraq təhlil və ümumiləşdirmə aparmaqla üzv ölkələrin milli qanunvericiliyində sistemli problemlər aşkar etmiş, fərdlərin konkret ərizələr üzrə problemlərini həll etməklə yanaşı ölkə qanunvericiliyinə dəyişikliklərin edilməsini tövsiyə etmişdir. Bu sahədə qanunvericiliyin qiymətləndirilməsi üçün əsasən mütənasiblik prinsipindən istifadə edilsə də, Avropa Məhkəməsi əsas problemlərini inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin məhz cinayət hüququ ilə kəsişdiyi ərazidə aşkar etmişdir. Üzv ölkələri tərəfindən inzibati xəta sahəsinə aid edilsə də, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin normaları tətbiqinin hüquqi nəticələrinə görə cinayət xarakterli kimi tanınır və onların tətbiqi zamanı müvafiq təminatlar təmin edilməlidir. Əsas tələb, təbii olaraq Avropa Konvensiyasının ədalətli məhkəməyə dair 6-cı maddəsindən irəli gəlir. Avropa Konvensiyasına qoşularaq aparıcı prinsiplərin milli qanunvericilikdə əks olunması Azərbaycan xalqının şüurlu seçimi olduğuna görə, inzibati xəta haqqında ölkə qanunvericiliyi ulu öndər cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yazılmış Konstitusiyada öz əksini tapmış insan hüquqları üzrə aparıcı təminatların tələblərinə cavab verməlidir. Bu baxımdan inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin məhkəmə icraatında tətbiqi ümumi qəbul edilmiş Avropa Konvensiyasının demokratiklik və plüralistlik prinsiplərinə, həmçinin Azərbaycan Konstitusiyasının insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində prinsiplərinə cavab verməlidir. Mövcud tədqiqatın məqsədi bu sahədə müqayisəli təhlil apararaq boşluqların üzə çıxarılmasıdır.

***Açar sözlər:** inzibati xəta, müqayisəli təhlil, cinayət hüququ, milli qanunvericilik, mütənasiblik prinsipi, presedent hüququ, insan hüquqları, məhkəmə icraatı.*

Tədqiqatın aktuallığı və elmi yeniliyi.

Azərbaycan Respublikasında 2000-ci ilin əvvəllərində əsas məəcəllələrin yenilənməsi cinayət və mülki hüquq sahəsində islahatları yeni müstəviyə qaldırdı. İnzibati xəta haqqında qanunvericilik nisbətən sonrakı müddətdə, 2016-cı ildə yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə eyni miqyaslı islahatları yaşamışdır. Bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri məhkəmənin iştirakının artırılması olmuşdur. Lakin bir qayda olaraq inzibati xəta haqqında qanunvericilik barədə danışılarda və bu sahə tədqiq olunanda səlahiyyətli dövlət orqanları qismində icra hakimiyyətinin müvafiq səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən həmin normaların tətbiqindən bəhs edilir. Bu cür müzakirə və tədqiqatlara təkan verən həmçinin son dövrdə möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə qanunvericiliyin və hüquq sisteminin humanistləşməsi kontekstində danışılır. Bəzi növ qanunsuz əməllərin cinayət qanunun təsirindən çıxarılması və məhkəmələrin yükünün azaldılması vektorlarından fərqli olaraq inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin məhkəmə icraatı zamanı tətbiqinə ciddi konstitusion tələblərin şamil edilməsi bu tədqiqatı səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. İnzibati xəta haqqında icraatın cinayət-hüquqi icraatla müqayisədə sübutetmə standartlarında fərq olsa da, sübutetmə prosesinin özü eyni təminatların yerinə yetirilməsi ilə müşahidə olunmalıdır.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 2016-cı ildə yenidən qəbul edilməsi ölkəmizdə delikt hüququnun inkişaf etdirilməsi üçün zəmin vermişdir. Geniş dairədə qanunsuz əməllərin əhatə olunması ölkəmizdə qanunçuluq və qanunun aliliyi, xüsusilə də qanunsuz əmələ görə cəzanın labüdlüyü prinsipinin təmin olunması istiqamətində əhəmiyyətli addım olmuşdur. Yeni Məcəllənin qəbulu eyni zamanda hökumətin humanistləşmə doktrinasına uğurla inteqrasiya edildi, onun tərkib hissəsini formalaşdırdı (8).

İnzibati xəta haqqında qanunvericilik baş vermiş qanunsuz hərəkətlərə mütənasib, çevik və ictimaiyyətin tərəzində qətiyyətli cavab növüdür. Qanunsuz əmələ görə cinayət təqibinin başlanması, bir müddət istintaq sirri olaraq araşdırmanın nəticələrinin açıqlanmaması, bəzən istintaq müddətinin uzanması, sonrakı mərhələdə məhkəmə prosesinin baş tutması ictimaiyyətin gözündə ədalətin “ertələnməsi” kimi qəbul oluna bilər. Müqayisədə, inzibati xəta haqqında məlumatı prokuror tərəfindən baxılması, icraatın başlanılması haqqında qərarın qəbul edilməsi və ən qısa zaman ərzində, bəzən həmin gün tənbehin tətbiq edilməsi və ictimailəşdirilməsi qanunsuzluğa ən mütənasib cavab kimi qiymətləndirilir (8).

İnzibati xəta haqqında prosesin ilk baxışda sadəliyi, səlahiyyətli qurum dedikdə - qərar qəbul edən icra hakimiyyəti qurumunun az qala məhkəmə ilə bir tərəziyə qoyulması, sübutetmə standartının cinayət icraatı ilə müqayisədə aşağı olması inzibati icraatın, məhz məhkəmə prosesində baxılan inzibati icraatın ənənəvi cinayət, mülki və ya iqtisadi icraatlardan fərqli standartlara tabe olması barədə fikir formalaşdırma bilər. Ən böyük problem məhkəmənin konstitusiyada və ölkənin əsas qanunvericilik aktlarında arbitr funksiyası ilə yanaşı əlavə funksiyaları öz üzərinə götürə bilməsi haqqında yalnız fikirdir. Ələlxüsus, məhkəmənin müstəqilliyinin təmin edilməsi məqsədilə çəkişmə prinsipinin birmənalı təmin edilməsi inzibati prosesin əsas təminatlarından olmalıdır.

2017 və 2021-ci ildə İnzibati Xətlər Məcəlləsinə şərh verən Konstitusiyaya Məhkəməsi bu yalnız fikirlərin aradan qaldırılması, inzibati icraata baxarkən məhkəmənin müstəqilliyi, qərəzsizliyi və obyektivliyinin təmin edilməsi, bu məqsədlə çəkişmə prinsipinin bərkidilməsi əvəzinə prokuror nəzarətinə şərh verməyə cəhd göstərdi, bu şərh müasir hüquq sisteminizin aktual tendensiyalarını nəzərə almayaraq, keçmişin narahatçılığı ilə əsaslandırdı.

Tədqiqat belə nəticəyə gəlir ki, İnzibati Xətlər Məcəlləsinin tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin həlli, istər böyük həcmində, istərsə də effektivliyinə görə səlahiyyətli qurum qismində icra hakimiyyəti orqanları və məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməlidir (8). İl ərzində daxili işlər orqanları tərəfindən yüz minlərlə inzibati protokol və qərarın yazılması bunu təsdiqləyir. Lakin bu cür məsələlərin həlli, o cümlədən ağır növdə inzibati cərimələrin və digər tənbehlərin tətbiqi yalnız o halda legitim hesab edilə bilər ki, bu cür qərarlar məhkəmədə mübahisə edilə bilsin. İstər inzibati xəta haqqında icraata səlahiyyətli qurum qismində baxanda, istərsə də icra hakimiyyətinin vəzifəli şəxsi tərəfindən qəbul edilmiş qərardan şikayətə baxanda məhkəmə konstitusiyada nəzərdə tutulmuş bütün təminatlara cavab verən şəkildə məsələyə baxmalıdır. Bu zaman məhkəmə konstitusiyada arbitr funksiyasından başqa heç bir əlavə funksiyanı öz üzərinə götürə bilməz. İstənilən prosesə baxdığı halda, inzibati icraatda bir-birindən müstəqil fəaliyyət göstərən müdafiə və ittiham tərəfi məhkəmə prosesində iştirak etməlidir.

2016-cı ildə İnzibati Xətlər Məcəlləsi qəbul edilməklə özündə müasir Azərbaycan hüquq sisteminin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirmişdir. Sovetlər hüquq sisteminin mirası hesab edilsə də, hazırki Məcəllə köklü dərəcədə əvvəlkindən seçilir. Yeni inzibati xətlər hüquq sistemini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri məhkəmənin mərkəzi həkəddici roludur. Əvvəlki məcəllə ilə müqayisədə, hazırki Məcəllədə daha çox inzibati xəta üzrə icraatın aparılması məhkəmənin yurisdiksiyasına aid edilmişdir. Bununla yanaşı məhkəmə təminatı, yəni istənilən qərarın məhkəmədə mübahisələndirilməsi imkanı yeni İnzibati Xətlər Məcəlləsinin özəyini təşkil edir. Eyni zamanda xətlərin mütləq əksəriyyəti üzrə icraatların baxılması icra hakimiyyəti orqanlarına, yəni müəyyən mənada kvazi-məhkəmə və ya inzibatçı orqanlarına aid edildiyindən, onların qəbul

etdiyi qərarların legitimliyinin təmin edilməsinin yolu məhz onların istənilən qərarlarının məhkəmədə mübahisələndirilə bilinməsidir. Bir qayda olaraq kvazi-məhkəmə və ya inzibatçı qurumları dedikdə, biz bu terminin beynəlxalq hüquqda daha çox istifadəsinə rast gəlirik.

Məsələn, Tigninonun dediyinə görə, kvazi-məhkəmə orqanları dövlətlərin vəzifə və öhdəliklərinin şərhinə, onların aydınlaşdırılmasına və dəqiqləşdirilməsinə təsir göstərməklə maddi məsələlər üzrə qanunverici kimi çıxış edir, həm milli, həm də beynəlxalq məhkəmələr tərəfindən dövlətin öhdəliklərinin şərhində təsirli mənbə kimi çıxış edirlər, məhkəmə orqanları kimi, onlar da beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməyi təşviq edir və potensial münaqişələri həll edir, lakin heç bir halda onların qərarları yekun və həlledici olmur (1). Bu baxımdan kvazi-məhkəmə və ya inzibati qurumun məhkəmə orqanı ilə münasibətini Somayajulu aydın izah edir: “Qanunvericiliyə əsasən, qərar vermə funksiyası məhkəmə, kvazi-məhkəmə və ya icra hakimiyyətinə verilə bilər. Məhkəmə qanuna uyğun olaraq qərarı verir. İnzibati qərar inzibati siyasətə uyğun olaraq qəbul edilir. Hakim hüquqi qaydalara və prinsiplərə uyğun olaraq düzgün həll yolunu tapmağa çalışır. İnzibatçı ictimai maraqlar baxımından ən məqsədəuyğun və arzuolunan həlli tapmağa çalışır. Eyni zamanda vurğulanır ki, inzibatçının və ya kvazi məhkəmənin qərarı səlahiyyəti aşdığı halda məhkəmə tərəfindən ləğv edilir (2). Qeyd olunanlar baxımından Azərbaycanın qanunvericiliyinin aparıcı beynəlxalq standartlara cavab verməsi aşkar görünür.

İnzibati xəta haqqında qanunvericiliyin üstünlüyü barədə danışarkən hüquq ictimaiyyətinə inzibati xəta haqqında qanunvericilik cinayət-hüquqi qanunvericiliyinə alternativ kimi təqdim edilir. Dövlət idarəçiliyinin əsas prinsiplərindən biri olan humanizm siyasətinə sadiqliyin və korrupsiyaya qarşı kəsərli mübarizəyə dair qətiyyətli siyasi iradənin növbəti bariz nümunəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 10 fevral 2017-ci il tarixdə imzalanmış “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 2668 nömrəli Sərəncamı olmuşdur (17).

“Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanı bu baxımdan həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının uğurlu davamı kimi qiymətləndirilməlidir (17).

Respublikada həyata keçirilməkdə olan köklü məhkəmə-hüquq islahatlarının mühüm tərkib hissəsi olmaqla bu strateji sahənin gələcək inkişafı üçün prioritetləri müəyyən edən mühüm əhəmiyyətli sənədin imzalanması dövlət başçısı tərəfindən cinayət-hüquq siyasətinin liberallaşdırılması və cinayətlərin dekriminallaşdırılması məqsədilə imzalanmış 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamda icrası nəzərdə tutulan kompleks institusional, qanunverici və praktiki islahatların keyfiyyətə yeni mərhələyə keçid etməsinə mühüm təkan vermişdir (17).

Bir çox əməllər cinayət kateqoriyasından inzibati xəta kateqoriyası keçirilmiş, Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş böyük ictimai təhlükə törətməyən, ehtiyatsızlıqdan törədilən və bir sıra digər cinayətlər dekriminallaşdırılmış, ölkədə gedən iqtisadi-sosial proseslər nəzərə alınaraq, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin törədilməsi zamanı cinayət məsuliyyəti yaradan məbləğ beş dəfə, yəni, 100 manatdan 500 manatadək artırılmışdır.

Bununla belə inzibati xəta haqqında icraatın cinayət qanunvericiliyinə alternativ olaraq nəzərdən keçirilməsi məsələlərin həddən artıq sadələşdirilməsi kimi qəbul edilə bilər. İnzibati xəta haqqında icraatın sübut etmə standartlarının cinayət icraatından aşağı olması aşkar şəkildə qanunvericilikdə qeyd olunmasa da, icraatın mahiyyətindən irəli gələn məsələdir. Mülki icraatda olduğu kimi, anlaşılan haldır ki, inzibati xəta haqqında icraatda da işin hallarının sübut edilməsi cinayət icraatında olduğu kimi ağır deyildir. Lakin sübut etmə standartının daha aşağı olması qərarı çıxaran məhkəmənin fəaliyyətinin konstitusion standartdan aşağı olmasını əsaslandırır. Şaripovanın (Sharipova) apardığı tədqiqata əsasən müxtəlif növ məhkəmə icraatlarında (yəni cinayət, mülki, arbitraj və ya iqtisadi) qanunun və məhkəmə təcrübəsinin tələb etdiyi sübut etmə standartlarında ciddi fərqlər bir sıra prosessual institutların onların sahə üzrə həyata keçirilməsində tənzimlənməsinin unikallığını diktə edir. Sübut standartlarının həmin sahələrinin qanuni

tənzimlənməsinə təsir dairəsi isə sübut etmə vəzifəsi ilə məhdudlaşmır (3). Spesifik olaraq inzibati xəta haqqında icraata gəldikdə, Phippsə görə, bu sahədə “faktların sübutu “aydın və inandırıcı” standartı “ağlabatan şübhədən kənar” ilə “sübutların üstünlüyü” arasında bir yerdə olan ara standartdır” (4). Sübut etmə standartı arasında fərq bəlli olsa belə, sübut etmənin özündə hər hansı bir kompromis yolverilməzdir. İnzibati icraatın sübut etmə proseduru cinayət prosedurundan aşağı olsa da, prosesin təminatları eynidir. Yəni proses tərəflərin çəkişməsi, sübutların ardıcıl təklif edilməsi və məhkəmə tərəfindən həll edilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.

Çəkişmə prinsipinin tərkib hissəsi iş üzrə ixtisaslaşmış və müstəqil müdafiə və ittiham tərəflərinin iştirakından ibarətdir. İcraat üzrə işin məhkəmədə təqdim edilməsi həmin iş üzrə halların qərəzsiz, obyektiv şəkildə topayan tərəfin ittiham tərəfində iştirakı iş üzrə obyektiv həqiqətin aşkara çıxarılmasının şərtidir. Maraqlı haldır ki, bəzən cinayət icraatı üzrə qəbul edilmiş və oturuşmuş praktikanın inzibati xəta haqqında işlərdə əksinə rast gəlmək olur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 315-ci maddəsinə əsasən, hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı müqavimət göstərmə və ya zor tətbiq etməyə görə cinayət işi Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 215-ci maddəsinə əsasən prokurorluq orqanlarının istintaq yurisdiksiyasına aid edilsə də, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 535-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama inzibati xətasına görə protokol xətanı aşkar etmiş orqan tərəfindən tərtib edilir, məhkəmə də həmin iş üzrə ixtisaslaşmış, qərəzsiz və müstəqil ittiham tərəfi olmadan qərar çıxarır (17).

Prokurorluğun iştirakının çəkişmə prinsipinin təmini baxımından həlledici rolunu nəzərə alaraq, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun 2017-ci ildə qəbul etdiyi qərar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair Konstitusiya Məhkəməsinin 31.01.2017-ci il tarixli qərarında “İnzibati idarəçilik” sahəsində inzibati münasibətlərinə istinad olunaraq bu sahədə qoruyucu normaların 2016-cı ildən qüvvəyə minmiş İnzibati Xətalər Məcəlləsində əks olunması qeyd olunsa da, həmin Məcəllənin özündə bir dəfə belə olsun “inzibati idarəçilik” sahəsində inzibati münasibətlərə istinad edilmir (17).

“İdarəçilik qaydalarını qorunması” anlayışından yalnız həmin Məcəllənin 2-ci maddəsində istifadə edilir (17), o da inzibati xətalər qanunvericiliyinin vəzifələri sırasında digər sahələrlə, yəni insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının, onların sağlamlığının, əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığının, ictimai mənəviyyatın, mülkiyyətin, şəxslərin iqtisadi maraqlarının, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyin, ətraf mühitin qorunmasının, qanunçuluğun möhkəmləndirməkdən və inzibati xətalərin qarşısının alınması kimi vəzifələri bərabər sadalanır.

Məhkəmə qərarına əsasən, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.2-ci maddəsinin birinci cümləsində sadalanan inzibati xətalərin təhlili göstərir ki, dövlət orqanları və ya təşkilatları, habelə onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən üzərlərinə qoyulmuş funksiyaların yerinə yetirilməsi zamanı dövlət mənafeələrinə, insanların hüquq və azadlıqlarına zərər vuran inzibati xəta törədildikdə prokuror bu inzibati xətalər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar qəbul edir (8).

Qeyd olunmalıdır ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin prokurorun səlahiyyətlərini nəzərdə tutan 54.1-ci maddəsi və prokurorun hüquqlarını müəyyən edən 54.3-cü maddəsi bir-biri ilə sistemli əlaqədə olan və normativ vahidliyi ilə xarakterizə olunan müddəalardır(8). Belə olan halda, əgər prokuror inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı baş vermiş qanun pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün vaxtında tədbirlər görməldirsə, onda məntiqlə istənilən icraatda iştirak edə bilməlidir.

Belə olan halda məntiqli bir sual ortaya çıxır. Əgər prokuror yalnız özü başladığı işlərdə iştirak edə bilərsə, niyə Qanunverici İnzibati Xətalər Məcəlləsinə “prokuror nəzarəti” anlayışını daxil etmişdir? Prokuror elə özü özünə nəzarət edəcəkdirsə, bu nəzarətə onun adının salınmasına nə ehtiyac var? Belə ki, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda qərar qəbul edən, o cümlədən eyni qurumda yuxarı vəzifəli şəxslərin siyahıları müəyyən edilmişdir (11) Belə olan halda İnzibati

Xətalər Məcəlləsinə polis nəzarəti, ekologiya nəzarəti, gömrük nəzarəti anlayışları da əlavə edilməlidir.

Digər tərəfindən, prokuror əgər iştirak edəcəyi işlər üzrə yalnız Konstitusiyaya Məhkəməsinin sadaladığı səlahiyyətləri yerinə yetirəcəksə, onda 54-cü maddədə öz əksini tapmış prokuror nəzarətini necə həyata keçirəcək. Maraqlı bir hal ortaya çıxır. İnzibati xətalər Məcəlləsinin 6.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin olunması tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, məhkəmə və prokuror nəzarəti ilə və şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir. Məcəllənin 86.1.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbiri qismində inzibati qaydada tutmanın qanuniliyini yoxlamaq prokurorun səlahiyyətinə aid edilsə də, həmin iş üzrə icraatda prokurorun iştirakı nəzərdə tutulmur (8).

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında inzibati xətalara inzibati delikt kimi anlayış verilməmiş və inzibati xətalər qanunvericiliyinin səlahiyyətli orqanla fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslər arasında inzibati xətalara bağlı yaranan mübahisələri tənzimləməsi, bu münasibətlərdə əsas subyekt kimi səlahiyyətli dövlət orqanının çıxış etməsi göstərilmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin yuxarıda qeyd edilən mövqeyi, yəni inzibati xətalara inzibati deliktlər kimi anlayış verilməsi sual doğurur. Belə ki, bir sıra hallarda (yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan xətalər, gömrük qaydaları əleyhinə olan xətalər və s.) inzibati xətalarda tərəflərdən biri kimi dövlət orqanları çıxış etsə də, yəni xətanın törədilməsi nəticəsində ictimai maraqlara ziyan vurulsa da, döymə, xırda talama, əmlakı məhv etmə kimi xətalarda tərəflərdən heç biri səlahiyyətli dövlət orqanı olmur.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 54.3-cü maddəsinə uyğun olaraq prokuror inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etdikdə həmin işlər üzrə qəbul olunmuş məhkəmə qərarından və ya qəraradlarından yuxarı instansiya məhkəməsinə protest verə bilər (10). Belə olan halda, Konstitusiyaya məhkəməsi qeyd edir ki, Məcəllənin maddi normaları xəta növünü müəyyən etməklə inzibati idarəçilik sahəsində hər bir subyektin hüquq və qanuni maraqlarını təmin edir. İnzibati xətalər (inzibati delikt) qanunvericiliyi səlahiyyətli orqanla fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslər arasında inzibati xətalara bağlı yaranan mübahisələri tənzimləyir və bu münasibətlərdə əsas subyekt kimi səlahiyyətli dövlət orqanı çıxış edir. Qeyd olunanlar inzibati xəta haqqında qanunvericiliyin mahiyyətində özünü əks etdirmir. Məsələn üçün İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş döymə xətasına, yaxud 227-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş oğurluq (xırda talama) xətası fərdi fiziki şəxslər arasında baş verə bilər, bu xətadan əmələ gələn ictimai münasibətlərin subyektini olaraq əsas subyekt kimi səlahiyyətli dövlət orqanı çıxış edə bilməz (8). Səlahiyyətli dövlət qurumlarının funksiyası, əgər məhkəmə deyilsə, - kvazi-məhkəmə orqanıdır. Məhkəmə icraata baxanda da, təbii ki, öz funksiyasını yerinə yetirir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin mövqeyini təhlil etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin inzibati xəta haqqında işlərdə və ümumiyyətlə inzibati xətalər hüquq sistemində çəkişmə prinsipinin mərkəzi rolu aşkar şəkildə göstərilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin VII hissəsinə əsasən, məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir. Çəkişmə prinsipi iş üzrə həqiqətə nail olmaq üçün işin bütün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv müəyyənəşdirilməsinə xidmət edir. İş üzrə ədalətli qərar qəbul etmək üçün məhkəmə tərəflərin çəkişməsini, sübutların araşdırılmasında real iştirakını təmin etməli və digər prosesual hüquqlarını həyata keçirmələrinə köməklik göstərməlidir.

Çəkişmə prinsipinin əsasını həmçinin tərəflərin prosesual hüquq bərabərliyi prinsipi təşkil edir. Bu prinsipə görə, tərəflər öz hüquq və mənafelərini müdafiə etmək üçün hüquqi cəhətdən tam bərabər imkana malik olmalıdırlar. Tərəflərin prosesual bərabərliyi prosesin çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

“Məhkəmə araşdırması” anlayışı prosesin çəkişmə xarakterli olmasını tələb edir. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ prosesin çəkişmə xarakterli olması barədə fundamental hüququ özündə ehtiva edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prossual Məcələsinin 32-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında cinayət mühakimə icraatı ittiham və müdafiə tərəfinin çəkişməsi əsasında həyata keçirilir (17). Cinayət prosessual qanunvericilikdə hər bir tərəf məhkəmədə təmsil olunması, hər bir tərəf məhkəmədə öz mövqeyini müdafiə etmək üçün bərabər hüquqlara və imkanlara malik olması, ittiham tərəfinin cinayət hadisəsinin baş verməsini, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin əlamətlərinin mövcudluğunu, bu əməlin törədilməsinə təqsirləndirilən şəxsin aidiyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının mümkünlüyünü sübut etməsi, müdafiə tərəfinin cinayət təqibi ilə bağlı irəli sürülmüş ittihamı təkzib etməsi və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın diqqətini təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi və ya cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirən halların mövcudluğuna cəlb etməsi tərəflərin çəkişməsinin məqsədi kimi təsbit edilmişdir.

Lakin, qeyd edilməlidir ki, məhkəmə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi cinayət mühakimə icraatında, mülki icraatda, o cümlədən inzibati prosessual icraatda təsbit edilsə də, Azərbaycan Respublikası İnzibati-Xətalər Məcəlləsində məhkəmə araşdırması çəkişmə xarakterli olması birbaşa müəyyən edilməmişdir.

Bu da, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin VII hissəsi, habelə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tələbləri baxımından uyğunsuzluq təşkil edir.

Lakin bununla belə inzibati icraat üzrə məhkəmə icraatının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi cinayət-prosessual qanunvericiliyinin analogiya üzrə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat prosesində tətbiqini istisna etməməlidir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyinin analogiya üzrə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat prosesində tətbiqi istisna edilmir. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 6.3-cü maddəsi inzibati xətalər qanunvericiliyinin analogiya üzrə tətbiqinə məhdudiyət qoysa da, bu, həmin hüquq sahəsinin maddi hüquq normalarına (məsuliyyəti müəyyən edən normalara) aiddir. Lakin qanunun analogiya üzrə tətbiqi o zaman mümkündür ki, oxşar prosessual münasibətlər inzibati xətalər qanunvericiliyində müvafiq norma ilə tənzimlənməsin. (10).

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsində məhkəmə araşdırmasının çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi təsbit edilmişdir. (Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı işi)

Avropa İnsan Hüquqları üzrə Məhkəməsinin yanaşmasına görə “inzibati məcburetmə tədbirləri”ni, əsasən, “geniş mənada cinayət hüququ” doktrinası adlandırmaq olar. (5) Bu doktrina dövlətlərin cinayət əvəzinə inzibati ittihamlar tətbiq etməklə AİHM işinə baxılmasından yayına bilməmələrini təmin etmək məqsədi daşıyır (Laşmankin və başqaları Rusiya Federasiyasına qarşı” (AİHM-in 02.07.2017-ci il tarixli qərarı).

Avropa İnsan Hüquqları üzrə Məhkəməsi inzibati hüquq pozuntu hesab edilən cərimə ballarını, hüquqdan məhrum edilmə kimi cərimə ballarını, nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdırılmasını, yol hərəkəti qaydaları pozuntularını, ictimai asayişin pozulmasını, sosial təminat üzrə qanunvericilik əleyhinə hüquq pozuntularını Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tələbləri baxımından cinayət hüququ aspektinin tətbiq dairəsinə daxil etmişdir (7) (Lutz Almaniya qarşı, Şmautzer Avstriya qarşı; Maliqə Fransaya qarşı işlər). Bununla əlaqədar digər işlərə də nəzər salına bilər (12, 13, 14, 15, 16)

Azadlıqdan məhrumetmə cəzası növündə sanksiya, hətta qısa müddətə tətbiq edilsə belə, demək olar ki, avtomatik olaraq «cinayət» sanksiyası sayılır (Zaytsevs Latviya qarşı).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə görə hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər (6). Beynəlxalq hüquq normalarında da azadlıq hüququ əsas insan hüquqları arasında özünəməxsus mühüm yer tutur. “İnsan Hüquqları

haqqında Ümumi Bəyannamə”nin 3-cü maddəsinə görə hər bir şəxsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır (18). “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsinin birinci bəndinə əsasən hər bir insanın azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs zorla həbs və yaxud dustaq edilə bilməz. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş əsaslar olmadan və müvafiq proseduralara əməl olunmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir (19). BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş “Formasından asılı olmayaraq saxlanılmağa və tutulmağa məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiə prinsipləri Toplusu”nun ikinci prinsipində deyilir: “...həbs, tutulma və ya azadlıqdan məhrum etmə yalnız qanunun müddəalarına ciddi riayət etməklə səlahiyyətli vəzifəli şəxslər tərəfindən və yaxud bu məqsəd üçün qanunla müvəkkil olunmuş şəxslər tərəfindən həyata keçirilir”. Azadlıq hüququ ən əhəmiyyətli və əsas insan hüquqlarından biri kimi dünyada hamılıqla və birmənalı qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası da bu hüququ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq təsbit etmişdir.

Tutulma və ya həbsə alma “inzibati sanksiya” və ya “cinayət sanksiyası” kimi diferensiallaşdırılması müddətlərə görə müəyyən edilmişdir.

Hər hansı şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması müddətləri inzibati hüquqpozmanın törədilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının inzibati hüquqpozmalar haqqında qanunvericiliyi ilə, cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar isə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

İnzibati xəta haqqında işlərə icra hakimiyyətinin vəzifəli şəxslər və məhkəmələr baxır. Bu icraatlara şamil edilən standartar eyni ola bilməz, çünki məhkəmədə baxılan işlər insan hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur və bu zaman xüsusi təminatlar mövcud olmalıdır. İcraat növündən asılı olaraq daha sərt və ya yüngül sübutetmə standartı tətbiq olunsada, hər bir qanunsuz əməl sübuta yetirilməlidir və bu tərəflər əsasında baş verən çəkişmə prinsipinə uyğun həyata keçirilməlidir.

Mövcud vəziyyətdə bir sıra inzibati xəta üzrə inzibati tənbeh qismində Avropa Məhkəməsi tərəfindən “cinayət sanksiyası” hesab edilən inzibati həbs tənbehi tətbiq edilsə də, bu tənbeh çəkişmə nəticəsində tətbiq edilmir. İşə baxan hakim müstəqil arbitr funksiyasını yetirməklə yanaşı işdə ittiham tərəfinin olmadığını nəzərə alaraq öz üzərinə ittihamın funksiyasını da götürür, onun qərəzsizliyi şübhə altına düşür. Odur ki, inzibati xətlər haqqında işlərə baxan məhkəmələrin qərəzsizliyinə kifayət qədər təminat verən mexanizm formalaşdırılmalıdır.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin inzibati xətlərin cinayət əməlləri kimi təsnifləşdirilməsinə yanaşması inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxslər üçün prosesual təminatların təmin edilməsi məsələlərini aktuallaşdırır.

İnzibati xətlər haqqında işlərə məhkəmədə baxılan zaman həqiqətə nail olmaq üçün işin bütün hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv müəyyənləşdirilməsi, nəticə etibarlı ilə iş üzrə ədalətli qərar qəbul etmək məqsədilə məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməlidir.

İstinadlar:

1. Tignino, Mara, Quasi-Judicial Bodies (February 22, 2016). Research Handbook on the Theory and Practice of International Law-Making, Catherine Bröllman, Yannick Radi (eds.), (Edward Elgar 2016), Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2736143>
2. Prof. D. S. N. Somayajulu, Quasi-judicial Decisions (1989), Cochin University Law Review, Volume 13, Pages 151, Cochin University Law Review, Cochin. <http://dSPACE.cusat.ac.in/jspui/bitstream/123456789/10841/1/Quasi-Judicial%20Decisions.PDF>
3. Sharipova, Aliya R. The Standards of Proof as the Basis for Differences in the Regulation of Similar Institutions of Criminal, Civil, Arbitration and Administrative Proceedings, Volgograd Volume 20, Ed. 1, (Apr 2, 2021). DOI:10.15688/lc.jvolsu.2021.1.20
4. CE Phipps, The Presumption of Administrative Correctness: The Proper Basis for the Clear and Convincing Evidence Standard - Fed. Cir. BJ, 2000 - HeinOnline
5. Шишкина Ольга Евгеньевна. Ответственность за административные правонарушения: стандарты еспч и Российская практика. Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право, vol. 21, no. 3, 2019, pp. 135-141.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası - <https://e-qanun.az/framework/897>
7. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası
8. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsi - <https://e-qanun.az/framework/46960>
9. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 54.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair Konstitusiya Məhkəməsinin 31.01.2017-ci il tarixli qərarı
10. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 132.1.2 və 53-cü maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2021-ci il 11 noyabr tarixli Qərarı
11. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-ci il tarixli 795 nömrəli Fərmanı
12. CASE OF RUIZ-MATEOS v. SPAIN (Application no. 12952/87) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57838%22%5D%7D>)
13. CASE OF MALIGE v. FRANCE (68/1997/852/1059) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58236%22%5D%7D>)
14. CASE OF SCHMAUTZER v. AUSTRIA (Application no. 15523/89) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57945%22%5D%7D>)
15. CASE OF LUTZ v. GERMANY (Application no. 9912/82) (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57531%22%5D%7D>)
16. CASE OF ZAÏCEVS v. LATVIA - Application no 65022/01 (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-2579%22%5D%7D>)
17. <https://e-qanun.az/>
18. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
19. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

Elnur Musayev (elnurnet@yahoo.co.uk)
Head of the Department of the Department of Non-Criminal
Proceedings of the General Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan

THE BASIS OF LEGISLATION ON ADMINISTRATIVE OFFENSES IS THE PRINCIPLE OF EQUALITY OF ARMS

Although the legislation on administrative offenses varies from country to country in some specific ways across the European area, it is of particular importance from the point of view of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights. The European Court has repeatedly accepted applications on this topic, and in a number of cases has collected a number of applications in one process, analyzed and summarized them, identified systemic problems in the national legislation of member countries, resolved the problems of individuals on specific applications, and recommended changes to national legislation. Although the principle of proportionality is mainly used to assess legislation in this area, the European Court has found its main problems in the area of intersection of legislation on administrative offenses with criminal law. Although it is classified as an administrative offense in member countries, the provisions of the Code of Administrative Offenses are recognized as criminal by virtue of the legal consequences of their application, and appropriate guarantees must be provided for their application. The basic requirement follows naturally from Article 6 of the European Fair Trial Convention. Since accession to the European Convention is a conscious choice of the people of Azerbaijan and a reflection of the guiding principles in national legislation, the country's legislation on administrative offenses must meet the requirements of the leading human rights guarantees reflected in the Constitution written in accordance with the Convention. Under the leadership of the great leader Heydar Aliyev. In this regard, the application of legislation on administrative offenses in judicial proceedings must comply with the principles of democracy and pluralism of the generally accepted European Convention, as well as the principles of the Constitution of Azerbaijan in the field of human rights protection. The purpose of this study is to identify gaps in this area through a comparative analysis.

Keywords: *administrative error, comparative analysis, criminal law, national legislation, principle of proportionality, case law, human rights, trial.*

Эльнур Мусаев (elnurnet@yahoo.co.uk)
Руководитель департамента вне-уголовного производства
Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики

ОСНОВА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ – ПРИНЦИП СОСЯЗАТЕЛЬНОСТИ

Хотя законодательство об административных правонарушениях различается от страны к стране по некоторым особенностям на европейском пространстве, оно имеет особое значение с точки зрения Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод и прецедентного права Европейского суда по правам человека. Европейский Суд неоднократно принимал заявления по данной теме, а в ряде случаев собирал в одном процессе ряд заявлений, анализировал и обобщал их, выявлял системные проблемы в национальном законодательстве стран-членов, решал проблемы частных лиц по конкретным заявлениям, и рекомендовал внести изменения в национальное законодательство. Хотя принцип соразмерности в основном используется для оценки законодательства в этой сфере, Европейский суд нашел свои основные проблемы в сфере пересечения законодательства об административных правонарушениях с уголовным правом. Хотя в странах-членах он классифицируется как административное правонарушение, положения Кодекса об административных правонарушениях признаются уголовными в силу правовых последствий

их применения, и при их применении должны быть предусмотрены соответствующие гарантии. Основное требование естественным образом вытекает из статьи 6 Европейской конвенции о справедливом судебном разбирательстве. Поскольку присоединение к Европейской конвенции является сознательным выбором народа Азербайджана и отражением ведущих принципов в национальном законодательстве, законодательство страны об административных правонарушениях должно отвечать требованиям ведущих гарантий прав человека, отраженных в Конституции, написанной в соответствии с Конвенцией. под руководством великого лидера Гейдара Алиева. В связи с этим применение законодательства об административных правонарушениях в судебном разбирательстве должно соответствовать принципам демократии и плюрализма общепринятой Европейской конвенции, а также принципам Конституции Азербайджана в области защиты прав человека. Целью настоящего исследования является выявление пробелов в этой области путем проведения сравнительного анализа.

Ключевые слова: административная ошибка, сравнительный анализ, уголовное право, национальное законодательство, принцип соразмерности, прецедентное право, права человека, судебное разбирательство.

Anar Bağirov (anar.baghirov@barassociation.az)
Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının
Rəyasət Heyətinin sədri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.
Turqay Hüseynov (turguy1973@gmail.com)
Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının
İxtisas Komissiyasının sədri, hüquq elmləri doktoru.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNVERİCİLİYİNDƏ YÜKSƏK KEYFİYYƏTLİ HÜQUQİ YARDIM ALMAQ HÜQUQU: TƏŞKİLATI VƏ HÜQUQİ TƏMİNATLAR

Azərbaycan dövlətinin hüquq siyasətinin mühüm tərəflərindən biri, insan və vətəndaşın konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnun təmin edilməsidir. Hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ öz mahiyyətinə görə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin vacib təminatıdır ki, bu hüququn müdafiə sistemində rolu nəzərə alınmaqla ona dair təminatların qanunvericilik əsaslarının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu mənada, məqalədə yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım anlayışı, onun xüsusiyyətləri, normativ məzmunu, konstitusion əsasları və təşkilati-hüquqi mexanizmləri bu sahədə qəbul edilmiş beynəlxalq müqavilələrlə sıx qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilir, Azərbaycan Respublikasında yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın göstərilməsi sahəsində münasibətləri tənzimləyən qanunvericiliyin inkişafı və mövcud vəziyyəti müzakirə olunur, qanunvericiliyin tətbiqi zamanı yaranan müəyyən problemlər, onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər, tövsiyələr və s. irəli sürülür. Yaşayış yerindən və ya digər hallardan asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa istənilən hüquqi məsələlər üzrə yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq imkanının təmin edilməsi istiqamətində qanunvericiliyin dəyişdirilməsi prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalədə, həmçinin vətəndaşlara yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım göstərilməsi ilə bağlı müvafiq beynəlxalq standartlar, həlli tələb olunan bir sıra problemlər müəyyən edilir. Nəticə etibarilə, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın beynəlxalq-hüquqi və təşkilati-hüquqi əsasları əhalinin hüquqi məlumatlandırılması və hüquqi maarifləndirilməsi üzrə fəaliyyətin genişləndirilməsini tələb edir. Bundan əlavə, məqalədə vəkillər tərəfindən şəxslərə yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım göstərilməsi onların fəaliyyətinin prioritet sahəsi kimi qeyd olunmaqla, Azərbaycan Respublikasında vəkillik institutunun hüquqi təminatları, cinayət prosesində vəkilin insan hüquqlarının müdafiəsi fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə qanunda nəzərdə tutulmuş prosessual imkanlar və onun tətbiqinin müəyyən edilmiş təcrübəsi arasında əlaqə araşdırılır. Həmçinin insan hüquq və azadlıqlarının, təşkilatların, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının müdafiəsi prosesində vəkillik peşəsinin əhəmiyyəti, vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarına vəkillər tərəfindən ixtisaslı, o cümlədən pulsuz hüquqi yardımın göstərilməsinin əsasları və şərtləri nəzərdən keçirilməklə vəkilin hüquqi yardımın göstərilməsində peşəkar və işgüzar keyfiyyətlərinin əhəmiyyəti üzə çıxarılır.

Sonda, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun əsas təminatçısı kimi vəkilliyin cəmiyyət və dövlət həyatında nə qədər mühüm əhəmiyyətə malik olduğu göstərilməklə, bir sıra nəzəri və praktiki təkliflər irəli sürülür ki, bunlardan da ən əsası vəkillik institutunun inkişafı və təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks hüquqi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi, hüquq müdafiəçilərinin hüquqi statusunu müəyyən edən ayrı-ayrı qanunvericiliklərin vahid aktda kodifikasiyasıdır.

***Açar sözlər:** insan və vətəndaş hüquqları, keyfiyyət anlayışı, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım, pulsuz hüquqi yardım, təşkilati-hüquqi təminatlar, vəkillik institutu, ədalət mühakiməsi, şəxsin müdafiə hüququ, dövlətdaxili qanunvericilik, beynəlxalq standartlar.*

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda qəbul olunmuş əsas qanunlardan fərqli olaraq, yeni Konstitusiyaya ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, eləcə də vətəndaşların müdafiə hüququnun təminatına xüsusi önəm vermişdir. Konstitusiyanın qəbulundan sonra ona edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə (24.08.2002, 18.03.2009, 26.09.2016-cı illər) insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı normalar genişləndirilmiş, bu hüquqların real təminatının əsası olan hüquqi dövlət-sosial dövlət münasibətləri meydana gəlmiş, Azərbaycan Respublikasının sosial dövlət quruculuğu istiqamətində vətəndaşlar qarşısında daha ciddi öhdəlik götürməsinin qanunvericilik əsasları müəyyən edilmiş, dövlət hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və daha da təkmilləşdirilməsi, dövlətimizin beynəlxalq cəmiyyətə daha sürətli inteqrasiyasının konstitusion əsasları inkişaf etdirilmişdir.

Əlbəttə ki, insan hüquqlarının müdafiəsi sistemində xüsusi yeri olan hüquqi yardım almaq hüququna dair təminatlar da dövlətin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin tərkib hissəsidir. Belə ki, bir çox ölkələrdə vətəndaşların hüquqlarının müdafiə və mühafizəsinə yönəlmiş mürəkkəb mexanizmlərin yaradılmasına və fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, vətəndaşların hüquqları yenə də tez-tez pozulur, onların müdafiə vasitələri isə heç də həmişə səmərəli olmur. Bununla bağlı ictimaiyyət qarşısında həm fəaliyyət göstərən institutların təkmilləşməsi problemi, həm də şəxsiyyətin hüquqlarını qoruyan və ona zəmanət verən yeni institutların yaradılması məsələsi dayanır. Söhbət, dövlət maraqlarının müdafiə edilməsinə deyil, yalnız insan hüquqlarının müdafiəsinə əsaslanaraq məmurların fəaliyyətinə nəzarət edən yeni demokratik institutun inkişafından gedir. Azərbaycan Respublikasının hüquqi islahatlar praktikası dediklərimizə əyani sübutdur. Belə ki, 26 sentyabr 2016-cı il tarixdə ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına daxil edilən hər kəsə münasibətdə “hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı” və əsasən də qanunvericiliyə məzmunca müasir demokratik ruh gətirən “özbaşnalıqdan müdafiə və vicdanlı davranış hüququ” adlı konstitusion normalar dövlət orqanlarının vətəndaşlar qarşısında məsuliyyətini artırmaqla, sosial dövlətə rəvac verən inkişaf göstəricisi kimi vətəndaş-dövlət münasibətlərində kompromis kimi çıxış edir. Bundan başqa, dövlət qulluqçularının məsuliyyətinin artırılması barədə geniş tədbirlərin görülməsi də sosial-hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edilən istiqamətdə, “hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ”nun insan hüquqlarının müdafiə sistemində rolu nəzərə alınmaqla, ona dair təminatların qanunvericilik əsasları müəyyən olunmalıdır. Çünki insan və vətəndaşın konstitusion hüquqi yardım hüququnun təmin edilməsi Azərbaycan dövlətinin hüquq siyasətinin mühüm tərəfini ehtiva edir. Şübhəsiz ki, ictimai münasibətlərin hüquqi nizamasalma mexanizminin dəqiqliyi və səmərəliliyi hüquq normalarının düzgün təfsirindən və hüquqi nizamasalma subyektlərinin hüquq düşüncəsi səviyyəsindən asılıdır. Başqa cür desək, hüquq normasının həqiqi mənasının dərinədən dərk edilməsi, qüvvədə olan qanunvericiliyin məzmununun rəsmi şərhini bilmək, ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin keyfiyyətini xeyli yüksəldir. İctimai münasibət iştirakçılarının hüquq düşüncəsi nə qədər yüksək olarsa, hüquqi nizamasalma mexanizmi bir o qədər etibarlı işləyər.

Cəmiyyətin həyatında hüquqi yardım göstərən şəxslər dairəsi genişdir və buraya, vəkillər, hüquqşünas olan ayrı-ayrı fiziki şəxslər, hüquqi xidmət göstərən hüquqi şəxslər, qanuni nümayəndələr, hüquq klinikaları və s. daxildir ki, onların fəaliyyətinin hüquqi əsası qanuna və ya belə kateqoriyalı işlər üzrə müqavilə və nizamnaməyə əsaslanır, ya da peşə bacarıqları buna imkan verir və belə əsaslar həmin subyektlər tərəfindən hüquqi xidmətin həyata keçirilməsi sahəsində hüquq bərabərsizliyini istisna edir. Burada maraq kəsb edən əsas məsələ isə, hüquqi yardım almaq hüququ çərçivəsində keyfiyyət göstəriciliyinə dair realizə təminatları ilə bağlıdır. Həmin subyektlər üzrə həyata keçirilən hüquqi yardım işində “keyfiyyət” dəyərlərinin müəyyən olunması isə, dövlət təminatı olaraq hüququn realizəsi baxımından xüsusi önəm kəsb edir. Lakin bu hüququn normativ məzmununun, o cümlədən hüquqi yardımda “yüksək keyfiyyət” elementlərinin verilməməsi qeyri-müəyyənliyə yol açmaqla, mövcud hüquq münasibətlərində hüquqi tənzimlənməni, o cümlədən “məsuliyyət həddinin” müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirir, dövlətin isə hüquq müdafiə

fəaliyyətində müfəssəl nəzarət imkanlarını zəiflədir. Mövcud problemlər hüquqi yardım fəaliyyətində “yüksək keyfiyyət” anlayışının müəyyən olunmasını zəruri edir.

Bundan başqa, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ, ictimai əhəmiyyət baxımından qiymətləndirilməlidir. Çünki bu hüquq öz mahiyyətinə görə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin vacib təminatıdır. Bu hüququn funksiyalarından biri olan preventiv funksiya nəinki şəxsin öz hüquq və azadlıqlarının qanunauyğun həyata keçirilməsinə kömək edir, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qeyri-qanuni məhdudlaşdırılmasına yönəldilmiş hərəkətlərinin qarşısının alınmasına zəmanət verir. Hər bir şəxsin müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun növü olaraq Konstitusiyada təsbit olunmuş digər hüquqlarla (qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını müdafiə etmək hüququ, azadlıq hüququ, məhkəmə müdafiəsi hüququ) qarşılıqlı əlaqədədir və onların həyata keçirilməsini təmin edir (12). Bundan başqa, cəmiyyət vəkillərin simasında dövlət tərəfindən hər bir insanın hüquqlarına riayət olunmasına çox səmərəli nəzarət etmək iqtidarındadır. Bu isə o zaman reallaşa bilər ki, mövcud hüquq-müdafiə mexanizmləri əlçatan və əlverişli olsun, hüquqi prosedurlar isə aydın və anlaşılın olsun.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Dövlətlər tərəfindən insanların hüquq mədəniyyətinin artırılmasına yönələn səylərin çoxalmasına baxmayaraq, hüquqi yardım almağa olan ehtiyac öz əhəmiyyətini hələ də saxlamaqla daha da genişlənir. Bu, bir tərəfdən yeni ictimai münasibətlərin forma və məzmun xarakterli dəyişiklikləri ilə əlaqədardır, digər tərəfdən, informasiya kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və tətbiqi ilə bağlıdır. Buna görə də praktik olaraq, hər bir şəxsə potensial və ya real ixtisaslaşmış hüquqi yardıma ehtiyac yaranır. Belə olan halda, hüquq müdafiə fəaliyyətində İKT-nin tətbiqi, belə resurslardan istifadə etməklə inzibati və məhkəmə müdafiəsi hüququnu reallaşdırmaq, yaranmış mübahisəli vəziyyətin perspektivliyinə dair nəticələri öncədən görmək və hüquqi yardım fəaliyyətini qiymətləndirmək imkanlarının əldə edilməsi istiqamətində fəaliyyəti özündə ehtiva edir.

Digər elmi yenilik vəkillik institutunun müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması və onun yeni məzmununun müəyyən olunmasıdır. Bu mənada vəkilliyə aşağıdakı məzmununda anlayış vermək olar: vəkillik, insan hüquqlarının müdafiəsi təminatlarına hesablanmış, ədalət mühakiməsi maraqlarına cavab verən, hüquqi və fiziki şəxslərin peşəkar hüquqi yardım almaqdan ibarət konstitusiyaya və beynəlxalq hüquqla müəyyən olunan hüquqlarını təmin etməyə yönəlmiş və yüksək keyfiyyət göstəriciliyini özündə ehtiva edən hüquqi fəaliyyətdir, vəkillik təsisatı isə hüquqi xidmət sahəsində dövlət təminatına tam cavab verən vətəndaş cəmiyyəti institutudur.

Tədqiqat işinin başqa bir elmi yeniliyi hüquqi yardım fəaliyyətində yüksək keyfiyyət standartları ilə bağlıdır. Belə ki, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım fəaliyyəti dedikdə, kifayət qədər bilik və təcrübəyə malik olan şəxs tərəfindən qanunla nəzərdə tutulmuş və qanunla qadağan olunmayan bütün müdafiə vasitələri, şəxsin prosessual qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqları və müdafiə təcrübəsi nəzərdən keçirilməklə, sübutların əldə edilməsi də daxil olmaqla, müəyyən olunan hüquqlardan maksimum istifadə etməklə şəxsin düşdüyü əlverişsiz vəziyyətin aradan qaldırılması istiqamətində göstərilmiş hüquqi xidmət başa düşülür.

Vəkilliyin müasir dünyada hüquqi dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatının inkişafında böyük ictimai rola malik olması istiqamətində əldə edilmiş nəticələr elmi yeniliklə bağlıdır. Əminliklə qeyd etmək olar ki, hüquqi dövlət yaratmaq şərtləri altında, vəkillik və onun nümayəndəlikləri vətəndaşlar arasında hüquq və onun vətəndaş cəmiyyəti və dövlətdə rolu haqqında düzgün təsəvvür formalaşdırırlar. Vəkillik institutunun məşhurluğu və nüfuzu onun statusunu xarakterizə edən və fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən bir çox əlamətlərlə izah edilir: dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları sistemində müstəqil vəziyyəti ilə, təşkili və fəaliyyətində özünüidarəetməyə, kollegiallığa, insanlarla münasibətlərində konfidensiallığa əsaslanmasında və s. Vəkillik institutu ilə gerçəkləşdirilən müdafiə hüququ şəxsin qanuni maraqlarının təminatı ilə yanaşı, həm də ədalət mühakiməsi maraqlarının təminatıdır (3, s.295,297). Başqa cür desək,

"vəkilliyin üzərinə düşən vəzifələr dövlət əhəmiyyəti daşıyır və cəmiyyətin ictimai marağını əks etdirir. Vətəndaşların konstitusiya, cinayət, inzibati və mülki məhkəmə icraatında maraqlarının nümayəndəliyi təkcə bir şəxsin maraqlarının ödənilməsinə deyil, həm də məhkəmə prosesinin çəkişmə prinsipinin təmin olunmasına, həqiqətin əldə edilməsinə, insan hüquqlarının mühafizəsinə və bununla da demokratik hüquqi dövlətin yaradılmasına istiqamətlənib, bu isə təkcə ayrı-ayrı şəxslər üçün deyil, bütövlükdə cəmiyyət üçün prinsipial vacib məqamdır" (7, s.58). Bu mənada vəkillik institutunun inkişafı və təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks hüquqi xarakterli tədbirlər həyata keçirilməli, hüquq müdafiəçilərinin hüquqi statusunu müəyyən edən ayrı-ayrı qanunvericiliklər vahid aktda cəmlənməlidir (məcəllələşdirilməli).

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının "Hüquqi yardım almaq hüququ" adlı 61-ci maddəsi hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnu, qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardımın ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilməsini və hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ elan edir. Konstitusiyanın qeyd edilən normasının realizəsinin təşkilati-hüquqi mexanizmləri, ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarında ifadə olunmaqla daha da inkişaf etdirilmiş və təkmilləşdirilmişdir, o cümlədən yüksək keyfiyyətli hüquq müdafiə təminatlarının gözlənilməsi məqsədilə vəkillik institutu yaradılmışdır. Hüquqi yardım hüququnun konstitusional əsası 61-ci maddədən başqa, Konstitusiyanın Preambulası, 8, 12, 26, 57, 60, 71, 125 və 127-ci maddələr də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və hüquqi yardım fəaliyyətinin ali hüquqi aspektlərini müəyyən edir. Bu istiqamətdə 12-ci maddə xüsusilə qeyd edilməlidir. Belə ki, həmin maddədə insan hüquqlarının qorunması dövlətin ali məqsədi hesab edilməklə, bu hüquqların tətbiqinin dövlətin qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq yerinə yetirilməsi müddəası beynəlxalq hüquq normalarının primatlığı barədə konstitusiya təsdiqi olmaqla yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun, həmçinin bu hüququn realizə institutlarının beynəlxalq standartlara uyğunluğunun əsası kimi çıxış edir. Konstitusiyanın "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi" adlı 26-cı maddəsinin norması insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsinin mexanizmlərinin mükəmməl sistemini tələb etməklə, bu hüquq və azadlıqların müdafiəsinin üsul və vasitələrinə dair məhdudiyətlərin qanunla nəzərdə tutulmalı, istənilən halda, hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi vəzifəsinin dövlətin üzərində olmasını bəyan edir. Qeyd edilən istiqamətdə, "Hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı" adlı 60-cı maddəsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Konstitusiyanın həmin müddəası, məhkəmə müdafiəsi hüququna təminat verməklə, prosessual qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilən və mülki, cinayət, inzibati və hüququn digər sahələrinin normalarının həqiqi və ehtimal olunan pozuntuları ilə əlaqədar mübahisələrə baxılması və həll edilməsi ilə başa çatan ədalət mühakiməsinə çatımlılığını təmin edir. "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı" adlı 71-ci maddəsinin müddəaları isə insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiə təminatlarını daha da möhkəmləndirir. Yəni, "hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ", "hər kəsin özünün seçdiyi vəkilə müraciət etmək, tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək", "hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək", "hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə müdafiəsi" hüquqları insan hüquqları fonunda Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin mühafizəsi ilə əhatə olunur. Konstitusiyanın 125-ci maddəsində məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsində, xüsusilə cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin yerinə yetirilməsində vacib elementlərdən biri kimi ittiham və müdafiə tərəflərinin iştirakı imperativ norma olaraq müəyyən edilmişdir. Sözügedən normaya uyğun olaraq, cinayət məhkəmə icraatında prokurorluq və müdafiə tərəfi iştirak edir ki, bu da hüquq müdafiə institutunun normativ-hüquqi əsası kimi çıxış edir. Bundan əlavə, Konstitusiyanın 127-ci maddəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsip və şərtləri qismində vətəndaşların müdafiə hüququnun təmin olunması və prosessdə vəkilin iştirakına yönəlmiş müddəalar təsbit olunmuşdur ki, bunlara da məhkəmə icraatının çəkişmə

prinsipi əsasında həyata keçirilməsi və məhkəmə icraatının istənilən mərhələsində hər kəsin müdafiə hüququnun təmin olunması aiddir. Göründüyü kimi, dövlət deyil, Konstitusiyanın müəllifi – “Azərbaycan xalqı” müdafiəçiyə (vəkilliyə) ali konstitusiya dəyərlərinin - insan hüquq və azadlıqlarının qorunması üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsini tapşırılmışdır.

Hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun konstitusiya təsbiti, bu sahədə dövlətin məqsəd və vəzifələrinin hüquqi nizamasalma mexanizmləri vasitəsilə realizəsini zəruri edir. Qanunvericiliklə, müdafiəçi vasitəsilə reallaşan hüquqi yardım almaq hüququnun təşkilatı aspektləri vəkillik institutu ilə bilavasitə bağlıdır. Hətta, vaxtilə 1978-ci il Konstitusiyasında (m.173) vəkilliyin əsasları, o cümlədən Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətinin təmini, onun qanunvericilik əsasları, dövlət hesabına hüquqi yardım məsələlərini əhatə edən aşağıdakı məzmununda norma nəzərdə tutulmuşdur: “Vətəndaşlara və təşkilatlara hüquqi yardım üçün vəkillər kollegiyası fəaliyyət göstərir...”. Buna görə də, konstitusiya normasının realizəsi baxımından, hüquqi yardım fəaliyyətində “keyfiyyət” xüsusiyyətləri, “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təhlili əsasında nəzərdən keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım vəkillər tərəfindən göstərilir. Bu, onunla şərtlənir ki, hüquqi yardımı göstərən şəxsin ixtisaslılığı (peşəkarlığı) və təcrübəsi, hüquqi yardımın keyfiyyətini şərtləndirən əsas amillərdəndir. Belə ki, ədəbiyyatda (1, s.662-663), keyfiyyət, bir şey və ya şəxsi başqasından fərqləndirən xüsusiyyət, əlamətdir (əsasən, müsbət xüsusiyyət, əlamət), insanın ən yaxşı keyfiyyəti, bir şeyin dəyərlik, yararlıq, ləyaqət dərəcəsi anlamında işlədilir. Başqa cür desək, işin keyfiyyətinin yüksək dəyərliliyi peşəkarlıqla düz mütənəsbidir desək, yanılmazdır. Bundan başqa, orta əsr Latın dilindən tərcümədə ixtisaslı ifadəsi “qualificatio” (hansı keyfiyyətdə) və “facere” (etmək) sözlərindən götürülmüşdür (6, s.273). Ümumi anlamda ixtisaslı dedikdə, ali təhsilə, yüksək biliyə, təcrübəyə, xüsusi peşəkarlığa malik olmaq nəzərdə tutulur (8, s.53). Deməli, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım iki aspekti əhatə edir: 1) hüquqi yardımı göstərən şəxsin ixtisaslılığı (peşəkarlığı) və 2) hüquqi yardımın özünün keyfiyyəti. Hüquqi yardım göstərilməsi prosesi başa çatdıqdan sonra onun keyfiyyətli olub-olmaması haqqında fikir söyləmək olar.

“Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun Preambulasında qeyd edilir ki, Qanun Azərbaycan Respublikasında fiziki və hüquqi şəxslərə yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın göstərilməsi üzrə vəkillik fəaliyyətinin əsas prinsiplərini, vəkillərin hüquqi statusunu və onların özünüidarəsinin əsaslarını müəyyən edir. Bu isə o deməkdir ki, vəkillik fəaliyyətinin əsas prinsipləri, vəkillərin hüquqi statusu və onların özünüidarəsinin əsasları yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın təmin edilməsinə səfərbər olunmuşdur (istiqləndirilmişdir). Həmçinin, həmin Qanunla (m.1, h.1) Azərbaycan Respublikasında vəkillik hüquq müdafiə fəaliyyətini peşəkarcasına həyata keçirməli olan müstəqil hüquqi təsisat kimi müəyyən edilmişdir ki, bu da yüksək keyfiyyətli hüquqi xidmət göstərməkdə vəkil peşəkarlığını mühüm şərt kimi ifadə edir. Deməli, hüquq müdafiə fəaliyyətində yüksək keyfiyyət, qanunvericilik təminatı ilə yanaşı, peşəkarlıqla da bilavasitə bağlıdır. Bundan başqa, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın göstərilməsi vəkilliyin əsas vəzifələri kimi müəyyən olunur. Digər tərəfdən, vəkillik fəaliyyətinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş geniş dairəsi və çoxşaxəliliyi, vəkilliyin cəmiyyət və dövlət həyatında nə qədər mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu göstərməklə, məsuliyyət yükünü də müəyyənləşdirir. Hüquqi yardımın səmərəli realizəsini şərtləndirən, belə xidmət prosesində yaranmış hüquqpozmalardan müdafiə edən, peşə fəaliyyətindən irəli gələn məsuliyyəti müəyyən edən hüquqi normalar məcmusu da hüquqi yardım fəaliyyətində yüksək keyfiyyətə təminat verir. Çünki dövlət idarəetmə fəaliyyətində şəxsin rolu onun hüquq və vəzifələr həddi ilə müəyyən olunur, hüquq, vəzifə və məsuliyyət biri-biri ilə sıx surətdə bağlı olaraq komplekslik təşkil etməklə peşə fəaliyyətinin keyfiyyət indekslərini müəyyən edir. Qeyd edilməlidir ki, hüquqi yardım göstərən şəxsin qanunvericiliklə və ya müqavilə əsasında vəzifə funksiyalarının dairəsi, yerinə yetirilən işinin keyfiyyət təminatını şərtləndirən mühüm xüsusiyyətlərdən olmaqla, məsuliyyət həddinin müəyyənləşdirilməsi üçün də əsas kimi çıxış edir.

Qanunvericiliklə vəkillik qeyri-dövlət təsisatı hesab olunsa da, bunu dövlətdən kənar fəaliyyət kimi qiymətləndirmək olmaz. Hüquqi yardımı subyektiv hüquqla yanaşı, dövlətin publik hüquqi vəzifələrindən də hesab edən müəlliflər var. İtaliyan hüquq professoru Mauro Kappelletti qeyd edir ki, bütün şəxslərin bərabər səviyyədə hüquqi yardımla təmin edilməsi dövlətin publik öhdəliyidir (9, p.379). Bəzi müəlliflər hüquqi yardım almaq hüququnun realizəsində əsas rolun dövlətə məxsus olduğunu iddia edir. S.Raysın fikrincə, hüquqi yardım dövlət tərəfindən hüquqi informasiyaya, hüquqi konsultasiyaya və müvafiq bilik və təcrübəyə çıxışın və yararlanmanın təmin edilməsidir (11, p.16-20). Hindistanlı müəllif Panikar Meena qeyd edir ki, hüquqi yardım insan hüquqlarının tərkib hissəsi olmaqla, insan hüquqlarının müdafiəsi və insan ləyaqətinin ictimai-hüquqi əsaslarını təşkil edir. Hüquqi yardım göstərilməsi həm dövlətdaxili, həm də beynəlxalq hüquqi əsaslara malik olan hüquqlar kateqoriyasına aiddir (10, p.3-11). Onun fəaliyyəti, dövlətdaxili qanunvericiliklə müəyyən edilən qaydada həyata keçirildiyindən və insan hüquq və azadlıqlarının, həmçinin ədalət mühakiməsinin maraqlarına xidmət etdiyindən elə “dövlət xidməti” məfhumu kimi dərk edilməsinə əsas verir. Qanunvericiliyə görə, vəkilliyin əsas vəzifələri fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının, azadlıqlarının və qanunla qorunan mənafələrinin müdafiə edilməsindən və onlara yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın göstərilməsindən ibarət (4, m.3) olduğu üçün vəkil, həmişə özünü sosial-hüquqi institut olan vəkilliyin iştirakçısı (dövlət xidmətçisi, o cümlədən məhkəmə xadimi, istintaq iştirakçısı, müştərinin xilasedicisi və s.) kimi başa düşməli və hiss etməlidir. Məhz bu özünüdərk vəkilliyin əsas təyinatı kimi çıxış edir və onun xüsusi statusunu müəyyənləşdirir. Yəni, vəkilin dövlət xidmətçisi kimi təyinatı öz üzərinə düşən vəzifə borcuna görə dövlət qarşısında məsuliyyətini bilavasitə şərtləndirir. Bu, vəkilin həm də ədalət mühakiməsinin maraqlarına xidmət etmək kimi vətəndaş cəmiyyəti üzvü, insan hüquqlarının müdafiəçisi kimi xüsusi statusundan da irəli gəlməklə “yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım” kimi dövlət təminatının tərkib hissəsini təşkil edir. Bundan başqa, vəkillik xidmətinin ictimaiyyətin nəzarəti altında olan fərdi şəxslər tərəfindən, vəkillik fəaliyyəti təsisat olaraq təşkilati-hüquqi məzmun daşdığından (vətəndaş cəmiyyəti institutu kimi) da vəkillik “dövlət xidməti” kimi səciyyələnir. Lakin vəkillik fəaliyyətinin əsaslandığı müstəqillik prinsipi vəkili “dövlət məmuru” və ya “dövlət qulluqçusu”ndan fərqləndirir. Vəkillik fəaliyyətində bu amillər dövlət maraqları kimi çıxış etdiyindən, vəkil məsuliyyətinin artırılmasını şərtləndirməklə işin keyfiyyət dərəcəsinə də təsir edir.

Vəkil peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada öz vəzifələrini mükəmməl icra etməli olması barədə tələb vəkil etikasını (m.18) təşkil edir. İstənilən hüquqi cəmiyyətdə, vəkilə xüsusi rol ayrılması onun vəzifələrinin təkə öz borcunu qanun çərçivəsində vicdanla yerinə yetirməklə məhdudlaşdırmır, onun qarşısında həm də bütövlükdə qanunçuluq və müştərisinin qanuni maraqları naminə hərəkət etmək vəzifəsi qoyur ki, bu da hüquqi və əxlaqi xarakterli öhdəliklər kompleksi kimi çıxış edir: müştəri qarşısında öhdəliklər; hüquqi yardım göstərdiyi zaman məhkəmə və digər hakimiyyət orqanları qarşısında öhdəliklər; Vəkillər Kollegiyası qarşısında öhdəliklər; qanundan və vəkil etikasından irəli gələn digər həmkarları qarşısında öhdəlikləri; cəmiyyət qarşısında öhdəliklər və s. Buna görə də vəkil, peşəsinin nüfuzunu qorumalı və artırmalı, vəkilin dəqiqliyi və punktuallığı zəruri qayda olmalıdır. Qeyd edilənlər isə, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım təminatını şərtləndirən bir sıra tələblərin vəkillər tərəfindən yerinə yetirilməsini tələb edir, əks halda isə, vəkillik təsisatı öz üzvləri barəsində intizam tənbehi tətbiq edir.

Vəkilin peşəkar fəaliyyətinə hörmətlə yanaşılması, istənilən cəmiyyətdə qanunçuluğun və demokratiyanın əsas şərtidir (2, m.1.1). Bu məqsədlə qanunvericiliklə, vəkillər üçün hüquqi yardım zamanı öz rollarını səmərəli yerinə yetirməsinin təmin olunması, öz peşə borclarını yerinə yetirərkən vəkillərə yardım etmək təşkilati formasından asılı olmayaraq bütün idarə, müəssisə və təşkilatların üzərində bir vəzifə kimi, peşə borcu ilə bağlı hallarla onların sorğu-sual olunmasının, o cümlədən onlarda toplanmış sənədlər və digər sübutların tələb edilməsi və götürülməsinin qadağan edilməsi, vəkil sirlərinin mühafizəsi və vəkil toxunulmazlığı məsələlərinin həlli, vəkil peşəsinin həyata keçirilməsində maneələrin aradan qaldırılması yüksək keyfiyyət təminatına hesablanmış təşkilati hüquqi tədbirlər kompleksi kimi çıxış edir.

Qanunvericiliklə vəkil peşəsi üçün qoyulmuş tələblər də bilavasitə bu fəaliyyət üçün mühüm təminatdır. Vəkil ola bilmək üçün nəzərdə tutulan - ali hüquq təhsili, hüquqşünas ixtisası üzrə üç ildən az olmayaraq iş stajı olan və ya elmi və pedaqoji təhsil müəssisələrində hüquq sahəsində üç ildən az olmayan müddətdə fəaliyyət göstərən, İxtisas Komissiyasında peşə yararlılığının müəyyən edilməsi məqsədi ilə yazılı testdən və şifahi müsahibədən ibarət olan ixtisas imtahanını müvəffəqiyyətlə vermiş və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tədris-elm müəssisəsində icbari təlimi müvəffəqiyyətlə bitirmək kimi tələblər (m.8), vəkillik fəaliyyətində peşəkarlığın əsas göstəriciləridir. Məhz belə yüksək peşəkarlıq göstəriciləri ilə fərqlənən müəyyən şəxslər qrupunun (əvvəllər vəkil və ya hakim olmuş şəxslərin şifahi müsahibədən keçməklə, hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi olan şəxslər, habelə əvvəllər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimi, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrinin sədri vəzifəsində işləmiş şəxslər) vəkillikdə iştirakı vəkilliyin peşə dəyərliliyinə müsbət impuls verir.

Vəkillər Kollegiyası qanuna və vəkillik etikası qaydalarına vəkillər tərəfindən əməl edilməsinin qarantıdır və bu təminat qurumun vəzifələri fonunda vəkil işinin keyfiyyət göstəriciliyinin günün tələbləri səviyyəsində qaldırılması, onun inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və daim təkmilləşdirilməsi istiqamətində özünü ifadə edir. Bu məqsədlə, Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyəti, vəkillik fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair metodik tövsiyələr hazırlayır, vəkillər haqqında intizam icraatı başlayır, vəkillər arasında qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsi sahəsində məlumatlandırma işinin aparılmasını təşkil edir ki, bu da vəkillik fəaliyyətində təcrübənin bölüşdürülməsi, məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi ilə vəkillik fəaliyyətinin keyfiyyət təminatının mühüm tərəflərindən hesab etmək olar.

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Vəkillər Akademiyasının yaradılması da yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın inkişafına öz töhfəsini verəcək və mütərəqqi addım vəkillik institutu üçün yeni mərhələnin başlanğıcı kimi qeyd etmək olar. Bu onunla izah oluna bilər ki, müasir dövr vəkilliyi, onun hüquqi məzmun və sosial formalarını müstəqil elm sahəsi kimi müəyyən etməyə imkan verir. Vəkilliyin tərkibində və ondan kənarında olan əlaqə və münasibətlərin dərinə təhlili müəyyən nəticələrə gəlməyə əsas verir ki, həmin nəticələr də öz növbəsində vəkilliyin elmi anlayışının bütöv bir sistemini meydana gətirir. Bu qanunauyğunluqlar öyrənilmədən, hüquq elminin bir sahəsi və praktiki bir fəaliyyət kimi vəkillik səmərəli şəkildə inkişaf edə və sosial cəhətdən əhəmiyyətli nəticələrə arxalana bilməz.

Vəkil işinin yüksək keyfiyyət göstəricisini təmin edən amillərdən biri də bütün vəkillərin daxil olduğu qeyri-dövlət, müstəqil, özünü idarə edən Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyət göstərməsi, bu qurumun üzvü olmayan şəxsin isə vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmasının mümkünsüzlüyü, buna müvafiq olaraq isə, Kollegiyanın Qanunun tələblərinə uyğun olaraq intizam nəzarətini həyata keçirməsi, vəkillərə münasibətdə öz səlahiyyətləri daxilində qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı nəzarət orqanının funksiyalarını həyata keçirməsi, kollegial idarəetməyə uyğun olaraq vəkillərin Kollegiya qarşısında məsuliyyətinə əsas yaradır. Vəkil yalnız vəkillərin İntizam Komissiyasının rəyinə əsasən Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyəti tərəfindən intizam məsuliyyətinə cəlb edilir.

Vəkilin peşə fəaliyyətinin yüksək keyfiyyətlə və vicdanla aparması prinsipinə həmişə lazımı qaydada əməl etməli olması tələbi, onun korporativ birlik ruhuna uyğun hərəkət etməsini şərtləndirir ki, bu da müştərilərin maraqları və lüzumsuz mübahisələrdən qaçmaq naminə vəkillərin öz aralarında saxladıkları etimad və əməkdaşlıq münasibətlərini nəzərdə tutur. Vəkillərin peşə vəzifələrini səmərəli və ya keyfiyyətlə yerinə yetirə bilmələri üçün zəruri iş şəraiti, o cümlədən bina və avadanlıqlarla təchiz olunması tələb olunur ki, bu da Vəkillər Kollegiyası tərəfindən təmin olunur. Vəkilin müştəri ilə vəkil arasındakı münasibətlərin konfidensiallığının təmin edilməsi, habelə istifadə edilən elektron rabitə vasitələrinin və informasiya sistemlərinin müdaxilədən müdafiə olunmasının təmin edilməsi də bunun tərkib hissəsidir.

Vəkilliyə namizədlərin bu Qanunda nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğunluğu və peşə hazırlığının müəyyən edilməsi üçün beş vəkil, üç hakim və üç hüquqşünas alimdən ibarət tərkibdə fəaliyyət

göstərən, Əsasnaməsi Vəkillər Kollegiyasının Ümumi yığıncağı tərəfindən qəbul edilən İxtisas Komissiyasının fəaliyyəti (m.13), onların müvafiq olaraq Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyəti, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu və Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən təyin olunması da vəkil peşəkarlığında və keyfiyyətli hüquqi yardım təminatında mühüm rol oynayır. İxtisas Komissiyası vəkilliyə namizədlərin peşə yararlılığının müəyyən edilməsi məqsədi ilə mütləq ixtisas imtahanı qəbul edir, zəruri hallarda baxılan məsələlər üzrə dövlət orqanlarından, digər hüquqi və fiziki şəxslərdən müvafiq sənədlər və məlumatlar tələb edir.

Vəkillər Kollegiyasına üzv qəbul olunmuş şəxsin Kollegiyanın Rəyasət Heyətinin iclasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı önündə "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməklə vəkil vəzifələrimi müstəqil olaraq şərəflə və vicdanla yerinə yetirməyə, ədalətli və prinsipial olmağa, insan hüquq və azadlıqlarını mərdliklə və dönmədən müdafiə etməyə, peşə sirrini qorumaq" barədə and içməsi barədə Qanunvericilik təminatı (m.14) peşə dəyərlərinin qorunub saxlanmasında mühüm əhəmiyyəti vardır.

Vəkil peşəkarlığını və işinin keyfiyyətini təmin edən amillərdən biri də vəkillər tərəfindən göstərilən hüquqi yardımın ixtisaslaşmasının və daha da təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsidir. Belə ki, Qanunun 16-1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, vəkillər mütəmadi olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tədris-elm müəssisəsində peşə hazırlığına və ixtisasının artırılmasına cəlb edilirlər.

Hüquq müdafiə forması prosessual xarakterli kateqoriyadır ki, bu da müəyyən qaydalar məcmusunun mövcudluğunu şərtləndirir. Bu mənada, vəkillərin prosessual hüquq və vəzifələrinin Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual, İnzibati Xətalər, İnzibati Prosesual və Mülki-Prosessual Məcəllələri ilə tənzimlənməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da hüquqi yardım işində əlavə təminatdır. Belə ki, CPM-in 7-ci maddəsi və IX fəslə (maddə 90-93) "müdafiə" və "müdafiə tərəfi" anlayışının müəyyən olunması, habelə müdafiəçinin hüquqi statusu, 19-cu maddəsi isə cinayət mühakimə icraatının rəhbər başlanğıcı kimi hüquqi yardım almaq və müdafiə hüququnun təmin edilməsi prinsipi, MPM-in 66-68-ci maddələri və VI fəslə (maddə 69-75) müvafiq olaraq vəkillik və nümayəndəlik, İPM-in 31-ci maddəsi isə prosessual nümayəndəliklə bağlı münasibətləri nizama salır.

Cinayət Prosesual qanunvericiliklə müdafiə hüququ iki aspektdə nəzərdən keçirilir: 1) şəxsən müdafiə olunmaq və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə olunmaq; 2) şəxsin maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan vermədikdə, ona dövlət hesabına müdafiə olunmaq. Birinci vəziyyətdə, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, hər bir şəxs heç bir müdafiəçi olmadan şəxsən müdafiə oluna və ya şəxsin öz vəkili olmadıqda, ona müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarında fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısını təqdim etmək, seçilmiş vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı yaratmaq. İkinci vəziyyətdə, şəxs müdafiə hüququnun təmin olunması vəkilə ödəmək üçün kifayət qədər vəsaitə malik olmaması ilə bağlıdır. Hər iki vəziyyətdə söhbət, tutulmuş şəxsin hüququnun təmin olunmasından gedir. Fərqlilik, tutulmuş şəxsin "öz vəkilinin olmaması" zamanı "vəkillərin siyahısının ona təqdim edilməsi və həmin siyahıdan seçilmiş vəkillə görüşmək" imkanının yaradılması ilə "maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan vermədikdə" növbətçi vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanının yaradılmasındadır. Yəni CPM-ə əsasən, istintaq orqanı dövlət hesabına vəkilin cəlb edilməsi üçün müəyyən etməlidir: - tutulmuş şəxsin öz vəkilinin olub-olmamasını (bu halda siyahıdan vəkil seçilməlidir). CPM-in 153.2.6-cı maddəsinə əsasən, tutulmuş şəxsə müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarında fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısını təqdim etməklə seçilmiş vəkillə əlaqə saxlamaq və onunla görüşmək imkanı həmin şəxsin öz vəkili olmadıqda yaradılmalıdır. Göründüyü kimi, öz vəkili olmayan tutulmuş şəxsin müdafiə hüququ aşağıdakı şərtlər daxilində təmin olunmalıdır: şəxsin vəkili olmamalıdır; müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarında fəaliyyət göstərən vəkillərin siyahısı tutulan şəxsə təqdim edilməli; tutulmuş şəxs vəkili həmin siyahıdan özü şəxsən seçməlidir. Bu isə dövlət hesabına vəkillə təmin olunmaq mənasına gəlir. CPM-in 153.2.7-ci maddəsinə görə, tutulmuş şəxsin maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan vermədikdə, ona dövlət hesabına müvəqqəti saxlama

yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarına daxil olan növbətçi vəkillə görüşmək imkanı yaradılmalıdır. Vəkilin prosesə cəlb edilməsi üçün istintaq orqanı yuxarıda qeyd edilən iki şərtə mütləq riayət etməlidir: tutulmuş şəxsin maddi vəziyyəti öz hesabına vəkil tutmağa imkan verməməsi; müvəqqəti saxlama yeri üzrə ərazidə yerləşən vəkil qurumlarına daxil olan növbətçi vəkillə görüşmək imkanının yaradılması. Bu isə, müdafiəçi seçimin vəkillərin siyasına görə aparılması deyil, bilavasitə növbətçi vəkillə aparılmasını şərtləndirir. Deməli, hüquqi yardım almaq hüququnun təmin olunması (reallaşması) şəxsi hər hansı bir məcburiyyət tədbirlərinə məruz qoymamalıdır (Konstitusiya, m.71, h.X; CPM, m.6 əsasında). Vəkilin çağırılması prosesual qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilməsi, məhkəmədə və ya digər istintaq orqanlarında müdafiə ilə təmin olunmaq üçün nəzərdə tutulan hallar düzgün nəzərə alınması, vəkilə işə qoşulmazdan əvvəl müvafiq orderi təqdim etməklə həbs yeri və cəzaçəkmə müəssisəsində müdafiə etdiyi şəxslə görüşə dərhal buraxılmaq hüququnun verilməsi məqsədə müvafiq olardı.

Bundan başqa, son dövrlərdə Mülki Prosesual Məcəlləyə edilmiş əlavələr (m.67, 67-1) mülki məhkəmə icraatında hüquqi yardım təminatları genişləndirilməklə və konkretləşdirilməklə şəxs üçün insan hüquqlarının müdafiə sahəsində daha əlverişli mühit yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında vəkillik və vəkillik fəaliyyətinin tənzimlənməsində digər qanunvericilik aktları və normativ-hüquqi sənədlərin də rolunu qeyd etmək lazımdır. Bunlara Azərbaycan Respublikasının “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında” 11.12.1998-ci il tarixli Qanunu, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Müdafiəçilərə, tərcüməçilərə, mütəxəssislərə və ekspertlərə ödənilməli olan məbləğlərin miqdarı haqqında” 27.01.2010-cu il tarixli Qərarı, “Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11.03.2005-ci il tarixli Sərəncamını və s. misal göstərmək olar.

Qeyd edilənlərlə bərabər, vəkillik peşəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə Vəkillər Kollegiyasının qarşısında müəyyən tədbirlərin yerinə yetirilməsi vəzifəsi də qoyulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28.12.2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi ümumdövlət vəzifəsi hesab edilərək, bu sahədə görülən tədbirlərin genişləndirilməsi məqsədi ilə insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı (MFP) təsdiq edilmiş və normativ hüquqi aktların tətbiqi zamanı insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində qanunvericiliyinin tələblərinə riayət olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi müvafiq dövlət orqanlarına tapşırılmışdır. MFP-yə əsasən, vəkillərin tədrisində insan hüquqları sahəsində beynəlxalq konvensiyalarla bağlı mövzuların geniş istifadə edilməsi, vəkillik institutunun gücləndirilməsi, fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və müstəqilliyinin təmin edilməsi, habelə əhalinin hüquqi yardım almaq imkanının təmin edilməsi məqsədi ilə bölgələrdə peşəkar vəkillərin sayının artırılması, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq sənədlərin, xüsusilə insan hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının vəkillər tərəfindən öyrənilməsinin təşkil olunması Vəkillər Kollegiyasının qarşısında bir vəzifə olaraq qoyulmuşdur. Bununla yanaşı, MFP-də əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi məsələləri də nəzərdə tutulmuşdur ki, buna da hüquq fakültəsi tələbələrinin peşə vərdişlərinə yiyələnmək məqsədi ilə ali təhsil müəssisələrinin hüquq fakültələri nəzdində “Hüquq Klinikalarının” yaradılması və fəaliyyətinə kömək göstərilməsi aiddir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun realizə vasitəsi təkcə vəkillik institutu ilə bağlı deyil, bu istiqamətdə digər peşəkar hüquqi yardım mərkəzləri də fəaliyyət göstərməklə rəqabət mühiti formalaşmış olur.

Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27.12.2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramında: 2012-2015-ci illər üçün ali təhsil müəssisələri nəzdində fəaliyyət göstərən “hüquq klinikaları”nın fəaliyyətinin dəstəklənməsi; Hakimlərin və hakimliyə namizədlərin, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının və vəkillərin tədrisində insan hüquqları sahəsində beynəlxalq konvensiyalarla bağlı mövzuların geniş istifadə edilməsi, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin mütəmadi öyrənilməsi; 2012-2013-cü illər üçün Azərbaycan Respublikası vəkillik institutunun gücləndirilməsi, fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və müstəqilliyinin

təmin edilməsi, habelə bölgələrdə peşəkar vəkillərin sayının artırılması; 2012-ci il üçün "İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya"nın və onun Fakültativ Protokolunun tələblərinin hüquq mühafizə orqanlarının, digər aidiyyəti qurumlarının əməkdaşları, habelə vəkillər və hüquq sahəsində ixtisaslaşan qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri tərəfindən öyrənilməsi işinin təşkil olunması; 2012-ci il üçün "İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya"nın Fakültativ Protokoluna uyğun olaraq milli preventiv mexanizmin funksiyalarının səmərəli yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə maarifləndirmə və digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi; Mütəmadi olaraq, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq sənədlərin, xüsusilə İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının dövlət qulluqçuları, məhkəmə, prokurorluq, daxili işlər orqanlarının əməkdaşları və vəkillər, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının və regional mərkəzlərinin işçiləri, bələdiyyə üzvləri tərəfindən öyrənilməsinin təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunan məsələlərin icrası digərləri ilə yanaşı, həm də Vəkillər Kollegiyasına da həvalə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22.02.2018-ci il tarixli Sərəncamı da bu məqsədlə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Sərəncamda qeyd edilir ki, vətəndaşların yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və ədalət mühakiməsinin səmərəli fəaliyyəti üçün güclü və nüfuzlu vəkillik təsisatının böyük əhəmiyyəti vardır. Hüquqi dövlətdə bu təsisatın rolunu nəzərə alaraq, ölkəmizdə məhkəmə-hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi və müasirləşdirilməsi sahəsində görülən işlər çərçivəsində vəkilliyin inkişafına dəstək vermək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının Rəyasət Heyətinin və Kollegiyanın digər strukturlarının fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə onun Bakı şəhərində müvafiq bina ilə təmin olunması, Azərbaycan Respublikasının regionlarında apellyasiya məhkəmələrinin, ağır cinayətlər məhkəmələrinin və inzibati-iqtisadi məhkəmələrin yerləşdikləri Gəncə, Lənkəran, Sumqayıt, Şəki və Şirvan şəhərlərində Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının vəkil qurumlarının fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə onların müvafiq binalarla (yerlərlə) təmin olunması üçün tədbirlər görülməsi, vəkilin xidmətlərini ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan şəxslərə dövlət hesabına göstərilən hüquqi yardıma görə "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 20-ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq müəyyən edilmiş məbləğin 3 dəfə artırılmasının təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının maddi-texniki təminatı ilə bağlı məsələlərin həlli üçün tədbirlər görülməsi, o cümlədən Kollegiyanın istifadəsində olan binaların təmiri, zəruri kompüter avadanlığının və digər avadanlığın, habelə nəqliyyat vasitələrinin alınması məqsədilə vəsait ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Həmin Sərəncamla, Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasına tövsiyə edilir ki, ixtisas imtahanlarının müntəzəm keçirilməsini təşkil etməklə, Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasına yeni üzvlərin, xüsusən gənc hüquqşünasların qəbul edilməsi üçün şərait yaratsın, göstərilən hüquqi xidmətlərin keyfiyyətinin daim yüksəldilməsi məqsədilə vəkillərin peşə hazırlığının və ixtisasının artırılması ilə bağlı zəruri tədbirlər görsün, vəkillərin öz fəaliyyətində qanunçuluğa, ədalət mühakiməsinin prinsiplərinə və yüksək peşə standartlarına, o cümlədən əldə etdikləri məlumatların konfidensiallığı, hüquqi yardım üçün müraciət etmiş şəxslərə münasibətdə vicdanlı və nəzakətli davranış tələblərinə ciddi riayət etmələrini təmin etsin, Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayonlarında vətəndaşların yüksək keyfiyyətli hüquqi yardıma tələbatını təmin etmək məqsədilə regionlarda vəkillərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün tədbirlər hazırlayıb həyata keçirsin, hüquqi məsləhətə ehtiyacı olan aztəminatlı şəxslər üçün Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası tərəfindən pulsuz hüquqi xidmətlər göstərilməsini təşkil etsin, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və ictimaiyyətlə əlaqələrin daha da genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər görsün, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının və vəkillərin fəaliyyətində müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqini və hüquqi xidmətlərin elektron formada göstərilməsi

təcrübəsini genişləndirmək üçün vəkilliyin vahid elektron informasiya sisteminin təşkili və bu sistemin “Elektron məhkəmə” informasiya sistemində inteqrasiyası istiqamətində tədbirlər görsün.

Bundan başqa, “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03.04.2019-cu il tarixli Fərmanı ilə Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətinə dair tövsiyələr nəzərdə tutulur. Belə ki, Fərmanla vəkillərin hakimlərlə və cinayət təqibini həyata keçirən orqanların əməkdaşları ilə qeyri-prosessual münasibətlərə yol verməsinin qarşısının alınması üçün tədbirləri gücləndirməsi Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasına tövsiyə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə təcrübəsində də müdafiə hüququnun və bu istiqamətdə beynəlxalq hüquq normalarının üstünlüyünün təmin olunmasına dair müddəalar təsbit olunmuşdur. Nümunə qismində Ali Məhkəmənin Plenumunun (27 dekabr 1996-cı il tarixli “Məhkəmə hökmü haqqında” Qərar, 27 dekabr 1996-cı il tarixli “Cinayət mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakını tənzimləyən qanunların tətbiqi haqqında” Qərar, 30 mart 2006-cı il tarixli “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Qərar və s.) və Konstitusiya Məhkəməsinin (4 iyun 1999-cu il tarixli “Cinayət mühakimə icraatında zərər çəkmiş şəxsin iştirakı haqqında” Qərar, 13 dekabr 2010-cu il tarixli “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 71.1-ci maddəsinin şərh edilməsi haqqında” Qərar, 10 oktyabr 2011-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Qərar və s.) qərarlarını göstərmək olar.

Lakin bütün bunlar Azərbaycanda hüquq müdafiə fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin yeganə vasitəsi deyildir. Müdafiə hüququ sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşməsində beynəlxalq hüquq normaları da az rol oynamır. Belə ki, insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş beynəlxalq sənədlərin (ÜİHB-nin 11-ci maddəsi, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktın 2 və 14-cü maddələri, Avropa Konvensiyasının 6 və 13-cü maddələri və s.) bu sahədə dövlətdaxili qanunvericiliyin inkişafını şərtləndirən baza tipli müqavilələr hesab olunur.

“Məhbuslarla Rəftar üzrə Minimum Standart Qaydalar” (1955, BMT), “Saxlanma və ya Həbsəalmanın Hər hansı Formasına Məruz Qalmış Bütün Şəxslərin Müdafiəsi üçün Əsas Prinsiplər” (1985, BMT), “Vəkillərin roluna dair əsas prinsiplər” (1990, BMT), “Hüquqi Müdafiə Hüquqlarına dair Beynəlxalq Xartiya” (1987, BVB), “Müdafiə Hüquqlarının Qorunması” üzrə Beynəlxalq Konvensiya (1987, BHA) bu istiqamətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin Hüquqşünas peşəsini həyata keçirmək azadlığı haqqında Üzv Dövlətlərə (2001) 21 sayılı Tövsiyəyə əsasən, hüquqşünasların onların kifayət qədər təcrübə almaq, məhkəmələrə və müştərilərə münasibətdə vəzifələr arasında düzgün balans yaratmaq, qanunun aliliyinin gücləndirilməsi və fərdi azadlıqların müdafiəsində hüquqşünasların rolu və məhkəməyə müraciət etmək üçün iqtisadi cəhətdən zəif olan şəxslərin hüquq yardımına ehtiyacı olduğu nəzərə alınmışdır. Bununla bərabər, Preambulada, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsinin təmin olunmasında hüquqşünasların və onların peşə birliklərinin fundamental rolu və hüquqşünasların öz peşələrini müstəqil, istənilən səbəbdən və istənilən həddə, birbaşa və ya bilavasitə qanunsuz məhdudiyət, təsir, təzyiq, müdaxilə, təhdid olmadan yerinə yetirmələrinə təminat verən ədalət mühakiməsinə ehtiyac olduğu vurğulanır. Preambula, “hüquqşünas”ın anlayışı kimi “milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada öz müştərisini müdafiə etmək və onun əvəzindən hərəkət etmək üçün ixtisaslaşmış və səlahiyyətləndirilmiş, hüququn tətbiqi ilə məşğul olan, məhkəmə qarşısına çıxan, hüquqi məsələlərdə öz müştərisini təmsil edən və ya məsləhətlər verən şəxs başa düşülür” kimi ifadə edir.

Hüquqşünas peşəsini həyata keçirmək azadlığı haqqında Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin İzahlı Memorandumu -Tövsiyə Rəyin (2000)21 “Giriş” hissəsində hüquqşünas peşəsinin əhəmiyyəti barədə qeyd edilir ki, “Hüquqşünas peşəsini həyata keçirmək istənilən cəmiyyətin mədəni, sosial, siyasi və tarixi mühiti ilə həmişə sıx bağlı olub və istənilən demokratik cəmiyyətdə hüquqşünaslar ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində, insan hüquqlarının və əsas

azadlıqlarının müdafiə olunmasında və onlarla bağlı fikir ayrılıqlarının yaranmasına yol verməməkdə və onların həll olunmasında mühüm rol oynayır”. Bundan başqa, burada deyilir: “Hüquq praktikası son onilliklər ərzində mühüm dəyişikliklərə uğrayıb və praktika ilə məşğul olan hüquqşünaslar öz fəaliyyətlərinə daha kommersiya yönü yanaşma tətbiq etməli olublar. Lakin onlar müstəqil peşə nümayəndələridir və onların məhkəmə, öz müştəriləri və digər şəxslər qarşısında öhdəliklərinə uyğun fəaliyyət göstərmələrini təmin edən qaydalara hörmət etməli, habelə müəyyən peşəkarlıq standartlarını saxlamalıdır. Ayrı-seçkiliyə yol vermədən yüksək keyfiyyətli hüquq xidmətlərinin göstərilməsini təmin etmək vacibdir. Aydın ki, hüquqşünaslar təkcə öz müştərilərinin maraqlarına deyil, həm də bütövlükdə ədalət mühakiməsi maraqlarına xidmət etməlidirlər. Hüquqşünas funksiyası onun üzərinə aşağıdakılara münasibətdə müxtəlif hüquqi və mənəvi öhdəliklər (bəzən biri-birinə zidd olan) qoyur: müştəriyə; məhkəmələrə və qarşısında hüquqşünasın öz müştərisini müdafiə etdiyi və ya onun adından çıxış etdiyi digər orqanlara; bütövlükdə hüquqşünas peşəsinə və ayrılıqda onun hər bir nümayəndəsinə; eləcə də - cəmiyyətə, çünki azad və müstəqil peşənin mövcudluğu, onun özünün müəyyən etdiyi peşənin özündən irəli gələn qaydalara hörmətlə bağlıdır və dövlət hakimiyyəti və digər ictimai maraqlar şəxsində insan hüquqlarının mühüm müdafiəsi vasitəsidir».

Avropa Birliyi ölkələrinin vəkilləri üçün Ümumi Qaydalar Məcəlləsinin Giriş hissəsində Vəkilin ictimai həyatda yeri barədə qeyd edilir ki, “İstənilən hüquqi cəmiyyətdə vəkilə xüsusi rol ayrılıb. Onun vəzifələri öz borcunu qanun çərçivəsində vicdanla yerinə yetirməklə məhdudlaşmır. Vəkil, istər bütövlükdə hüququn mənafeləri naminə, istərsə də hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ona həvalə edilən şəxslərin mənafeləri naminə hərəkət etməlidir; o, təkcə məhkəmədə müştərinin adından çıxış etməməli, həm də ona məsləhətlər və konsultasiyalar şəklində hüquq yardımını göstərməlidir”. Burada vəkilin öhdəliklər kompleksi kimi “müştəri qarşısında öhdəliklər; müştərinin müvəkkil etdiyi şəxs qismində çıxış edərkən və ya müştərinin adından çıxış edərkən vəkilin əlaqəyə girdiyi məhkəmə və digər hakimiyyət orqanları qarşısında öhdəliklər; bütövlükdə bu peşənin digər nümayəndələri və ayrılıqda hər bir həmkarı qarşısında öhdəliklər; həmçinin cəmiyyət qarşısında - elə cəmiyyət ki, hüquq normalarına riayət edilməsi ilə yanaşı, azad və müstəqil peşənin mövcudluğu dövlət hakimiyyəti qarşısında onun üzvlərinin insan hüquqlarının müdafiəsinə və cəmiyyətin digər mənafeələrinə çox mühüm təminatdır - öhdəliklər”.

Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ da hüquqi yardım hüququnun məzmun baxımdan konkretləşdirilməsi və tətbiqi təcrübəsinin formalaşdırılmasında dəyərli mənbədir. Bu məqsədlə, Məhkəmə vurğulayır ki, həbs qərarının çıxarılması ilə nəticələnən məhkəmə prosesində şəxsən və ya nümayəndəsi vasitəsilə hüquqlarından yararlanmayan şəxs həmin məhkəmə prosesinin Avropa Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndini pozduğunu iddia etmək hüququna malikdir (5, §61). Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən, “cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs ən azı öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq” (3(b) bəndi) və “şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək” (3(c) bəndi) hüququ vardır. Konvensiyanın “Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ” adlı 13-cü maddənin də vəkillik hüququnun təminatı baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır. Həmin maddədə qeyd edilir ki, bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Aparılan tədqiqatla əlaqədar aşağıdakı mühüm nəticələrin irəli sürülməsi zəruri hesab edilə bilər:

- Hüquqi yardımın yüksək keyfiyyət təminatları hüquq müdafiə fəaliyyətində təşkilati-hüquqi və prosesual-hüquqi vəziyyətlə xarakterizə olunur ki, bunlara da aşağıdakıları aid etmək olar: 1) kifayət qədər bilik və təcrübəyə malik olmaq; 2) prosesual statusun qanunvericiliklə müəyyən olunması; 3) ümumilikdə və konkret iş üzrə öz aparıcı rolunu dəqiqliklə bilmək; 4) öz peşəkar məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş geniş müdafiə tədbirləri

arsenalına malik olmaq, 5) işin keyfiyyəti üzrə öz məsuliyyətini yaxşı bilmək; 6) mükəmməl qanunvericilik bazasının formalaşdırılması.

- Hüquqi yardımı peşəkar olmayanlar da göstərə bilər, keyfiyyətli hüquqi yardımı isə ixtisaslı və peşəkar hüquqşünaslar göstərir. Yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımın göstərilməsi zamanı həm təhsil, həmçinin təcrübə birgə olmalıdır ki, bu da ixtisaslı və peşəkar hüquqşünaslar-vəkillər üçün xarakterikdir və onların göstərdiyi hüquqi xidmət yüksək keyfiyyət hesab oluna bilər. Nümayəndə və digər hüquqşünasların göstərdikləri hüquqi kömək isə adi hüquqi yardımdır. Bu zaman mütəmadi ixtisasartırmanın fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- Bütün hallarda, şəxsin vəkillə təmin olunması qanunvericiliklə qadağan olunmasa da, şəxsin özünün seçdiyi vəkillə müdafiə olunmaq imkanı keyfiyyətli hüquqi yardım üçün vacib təminatdır.

- Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə “Vəkillərin Peşə Məcəlləsi” qəbul olunmalı, qanunvericiliyə: “Anlayışlar”, “Etimad”, “Vicdanlılıq”, “Vəkil büroları”, “Şəxsi reklam” və “Müştərinin maraqları”, “Məhkəmə ilə qarşılıqlı münasibətlər”, “Məhkəmədə tətbiq edilən davranış qaydaları”, “Araşdırmanın vicdanla aparılması”, “İntizam icraatı”, “Vəkillərin qarşılıqlı münasibətləri”, “Qonorar”, “Şəxsən və özünün seçdiyi vəkil”, “Dövlət hesabına hüquqi yardım”, “Vəkilin əvəz edilməsi”, “Vəkil tərəfindən tapşırığın qəbul edilməsini istisna edən hallar”, “Vəkillə müştərinin qarşılıqlı münasibətləri”, “Hüquqi yardım hüququnun kobud şəkildə pozulması”, “Sübutlarla iş”, “Məhkəmə çıxışları”, “Peşə üzrə həmkarlarla münasibətlər” adlı müddəalar daxil edilməli və tərkib elementləri, həmçinin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım hüququnun təminatına müsbət təsir edən amillər müəyyən olunmalıdır.

- Qanunvericiliklə vəkil vəzifəsi kimi nəzərdə tutulan bütün üsullardan istifadə etmək tələbinin minimum standartları müəyyən olunmalıdır. Məsələn, cinayət prosesinə çağırıldığı ilk vaxtlarda məhkəmənin hazırlıq iclası başlayana qədər həbsdə olan təqsirləndirilən şəxslə görüşməklə işin müzakirə edilməsi və s.

- Ödənişsiz hüquqi yardıma görə müəyyən olunan məbləğin vahid etalon göstəriciliyi müəyyən olunmalıdır.

- Avropa Şurası çərçivəsində Hüquqşünasların (Vəkillərin) Müdafiəsi barədə Konvensiya layihəsinin hazırlanmasında Vəkillər Kollegiyasının iştirakı təmin olunmalıdır.

- Gənc vəkillərin peşə hazırlığı istiqamətində səylər artırılmalıdır.

- Konfidensiallıq və vəkil sirlərini təşkil edən məlumatlar qorunmaqla, müdafiə və ya hüquqi yardım üzrə icraatda olan hər işə dair hesabatlar əsasında mütəmadi ümumiləşdirilmələr aparılmalıdır.

- Vəkillər arasında ixtisaslaşma aparılmalıdır (-cinayət; mülki; inzibati. – aidiyyət üzrə: birinci instansiya; apellyasiya; ali məhkəmə).

- Mülki işlərdə vəkillərin təmsilçiliyi əlavə rəsmiləşdirilmə aparılmadan tanınmalıdır (etibarnamə ilə təmsil olunması tələbi aradan qaldırılması).

- İnformasiya resurslarından istifadə etməklə mütəmadi hüquqi maarifləndirmə işləri aparılmalıdır.

- Təcrübəli vəkillərin müsbət hüquqi yardım təcrübələri öyrənilməli və ümumiləşdirilməlidir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Ə.Orucovun redaktəsi ilə. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2006. 791 s.
2. Avropa Vəkillər Kollegiyaları və Hüquq Birlikləri Şurasının Avropa vəkillərinin davranış Kodeksi - <https://www.ccbe.eu>
3. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, Nurlar. 2019. 352 s.
4. “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. - www.e-qanun.az

5. Winterwerp Niderlanda qarşı, 1979.- <https://www.globalhealthrights.org/ECtHR-1979-Winterwerp-v.-Netherlands.pdf>
6. Баш Л.М. Современный словарь иностранных слов / Л.М.Баш, А.В.Боброва – М.: Цитадель-грейд, – 2005, 743 с.
7. Кучерена А.Г. Роль адвокатуры в становлении гражданского общества в России. Монография. М., 2002. 224с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Под ред. Н.Ю.Шведовой. 21-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., – 1989, 763 с.
9. Cappelletti M., Gordley J. Legal Aid: modern themes and variations // Stanford Law Review. – 1972. Vol. 24, No. 2, 421 p.
10. Panickar M. Socio-legal foundations of free legal aid / Legal Aid: Catalyst for Social Change. Legal Aid Society. Campus Law Centre. – Delhi: University of Dehli. – 2012, – p. 3-11.
11. Rice S.A Human right to legal aid / A Human Right to Legal Aid. Danish Institute for Human rights. – Copenhagen: Handy-Print A/S, – 2010, – p. 16-20.
12. <http://www.constcourt.gov.az/decisions/286>

Anar Baghirov (anar.baghirov@barassociation.az)
Chairman of the Presidium of the Bar Association
of the Republic of Azerbaijan, Doctor of Philosophy in Law.
Turgay Huseynov (turguy1973@gmail.com)
Chairman of the Qualification Commission
of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan, Doctor of Law

**THE RIGHT TO RECEIVE HIGH-QUALITY LEGAL ASSISTANCE
IN THE LEGISLATION OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC:
ORGANIZATIONAL AND LEGAL GUARANTEES**

One of the important aspects of the legal policy of the state of Azerbaijan is ensuring the right of a person and citizen to receive constitutional legal assistance. Everyone's right to receive high-quality legal assistance is, by its very nature, an important guarantee of the realization of the rights and freedoms of people and citizens, and taking into account the role of this right in the protection system, it is important to determine the legislative basis of its guarantees. In this sense, the article analyzes the concept of high-quality legal aid, its characteristics, normative content, constitutional foundations and organizational-legal mechanisms in close interaction with the international agreements adopted in this field, the development and current situation of the legislation regulating relations in the field of providing high-quality legal assistance in the Republic of Azerbaijan are discussed, certain problems arising during the implementation of the legislation, proposals, recommendations and others related to its improvement are put forward. It is of fundamental importance to change the legislation in the direction of providing every citizen with the opportunity to receive high-quality legal assistance on any legal issues, regardless of the place of residence or other circumstances.

The article also defines relevant international standards for providing high-quality legal assistance to citizens, as well as a number of problems that need to be solved. As a result, the international-legal and organizational-legal foundations of high-quality legal assistance require the expansion of activities on legal information and legal education of the population.

In addition, the article examines the relationship between the legal guarantees of the legal institution in the Republic of Azerbaijan, the effectiveness of the lawyer's human rights protection activities in the criminal process, the procedural opportunities provided for in the law and the established practice of its application, noting that the provision of high-quality legal assistance to individuals by lawyers is a priority area of their activity. Also, the importance of the legal profession in the process of protecting the interests of human rights and freedoms, organizations, society and the state, the basis and conditions of providing qualified, including free legal assistance by lawyers to individual categories of citizens, and the importance of the professional and business qualities of a lawyer in providing legal assistance are revealed.

In the end, a number of theoretical and practical proposals are put forward, showing the importance of advocacy in society and state life as the main guarantor of the right to receive high-quality legal assistance, the most important of which is the implementation of complex legal measures in the direction of the development and improvement of the institution of advocacy, it is the codification of separate legislations defining the legal status of human rights defenders in a single act.

Keywords: *human and civil rights, the concept of quality, high-quality legal aid, free legal aid, organizational-legal guarantees, advocacy institute, justice, right to defense of a person, domestic legislation, international standards.*

Анар Багиров (anar.bagirov@barassociation.az)
Председатель Президиума Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву
Тургай Гусейнов (turguy1973@gmail.com)
Председатель Квалификационной комиссии
Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики,
доктор юридических наук

ПРАВО НА ПОЛУЧЕНИЕ КВАЛИФИЦИРОВАННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ

Одним из важных аспектов правовой политики азербайджанского государства является обеспечение конституционного права человека и гражданина на получение юридической помощи. Право каждого на получение качественной юридической помощи по своей природе является важной гарантией реализации прав и свобод человека и гражданина, и, учитывая роль этого права в системе защиты, важно определить законодательную основу своих гарантий. В этом смысле в статье анализируется понятие качественной юридической помощи, ее характеристики, нормативное содержание, конституционные основы и организационно-правовые механизмы в тесном взаимодействии с международными договорами, принятыми в этой сфере, развитием законодательства, регулирующего отношения в этой сфере, обсуждаются вопросы оказания качественной юридической помощи в Азербайджанской Республике, сложившаяся ситуация, некоторые проблемы, возникающие при реализации законодательства, выдвигаются предложения, рекомендации по его совершенствованию и т.д. Принципиально важно изменить законодательство в сторону предоставления каждому гражданину возможности получить качественную юридическую помощь по любым правовым вопросам, независимо от места жительства и иных обстоятельств.

Также в статье определены актуальные международные стандарты оказания качественной юридической помощи гражданам и ряд проблем, которые необходимо решить. В результате международно-правовые и организационно-правовые основы качественной юридической помощи требуют расширения деятельности по правовому информированию и правовому просвещению населения.

Кроме того, в статье наряду с определением оказания квалифицированной юридической помощи как приоритетную деятельность адвокатуры, исследуются правовые гарантии института адвокатуры в Азербайджанской Республике, а также взаимосвязь эффективности правозащитной деятельности адвоката в уголовном процессе с предусмотренными законом процессуальными возможностями и сложившейся практикой. Также отмечено значение адвокатуры в процессе защиты интересов прав и свобод человека, организаций, общества и государства, основы и условия оказания квалифицированной, в том числе бесплатной юридической помощи адвокатами различным категориям граждан, а также раскрыто значение профессиональных и деловых качеств адвоката при оказании юридической помощи.

В конце выдвигаются ряд теоретических и практических предложений, показывающих значение адвокатуры как основного гаранта права на получение квалифицированной юридической помощи в государственной и общественной жизни, важнейшим из которых является реализация комплекса правовых мер в развитии и совершенствовании института адвокатуры, кодификации отдельных законодательств, определяющих правовой статус правозащитников, в единый закон.

Ключевые слова: права человека и гражданина, понятие качества, квалифицированная юридическая помощь, бесплатная юридическая помощь, организационно-правовые гарантии, институт адвокатуры, правосудие, право личности на защиту, внутрисударственное законодательство, международные стандарты.

Səbinə Əliyeva
(raliyeva@yahoo.com)
Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman),
hüquq üzrə fəlsəfə
doktoru

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MİQRASIYA PROBLEMLƏRİ VƏ ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ

Məqalədə qloballaşma dövründə miqrasiya problemləri və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi məsələləri mühüm beynəlxalq sənədlər və milli qanunvericilik normaları əsasında geniş təhlil edilir. Qeyd edilir ki, müasir dünyada miqrasiya proseslərində iştirak edən ən həssas əhali qruplarından birinə, məhz əlilliyi olan şəxslər daxildir. Bunu nəzərə alaraq, hazırda əlilliyi olan şəxslərin hüquqları və qanuni maraqlarının müdafiəsini, onlara qarşı ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasını, həmçinin onlara müasir səviyyədə diqqət və qayğının göstərilməsini təmin edən müvafiq beynəlxalq hüquqi mexanizmlər (mühüm beynəlxalq sənədlər və təşkilati strukturlar) formalaşdırılır və təkmilləşdirilir.

Məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, görülən əhəmiyyətli fəaliyyətin məntiqi davamı olaraq, yaxın gələcəkdə dövlətimizdə qeyri-qanuni miqrasiya da daxil olmaqla, miqrasiya sahəsində münasibətlərin səmərəli tənzimlənməsi və mövcud olan problemlərin həll edilməsi istiqamətində də beynəlxalq sferada mühüm fəaliyyətlər həyata keçiriləcəkdir. Bura dövlətimizin qeyd edilən sahədə beynəlxalq mexanizmlərlə sıx əməkdaşlığı, regional və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrin imzalanması, mühüm beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsində yaxından iştirak və s. kimi məsələlər daxil edilə bilər. Bundan başqa, miqrasiya problemi əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə də ciddi təsir etdiyindən, bu istiqamətdə də kompleks tədbirlərin həm beynəlxalq hüquq, həm də milli hüquq çərçivəsində qəbul edilməsi zəruridir. Burada ilk növbədə, əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üzrə qəbul edilməsi zəruri olan BMT Baş Məclisinin qətnamələrini, Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə BMT Komitəsinin bir sıra tövsiyələrini, nəhayət, regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində bir sıra beynəlxalq sənədləri və s. qeyd etmək olar. Nəhayət, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi kimi iki mühüm istiqamətdə qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin müddəaları əsas götürülməklə həm qanunvericilik, həm də təşkilati mexanizmlər səviyyəsində milli sistemlərin təkmilləşdirilməsi, son nəticədə isə, qeyd edilən sahədə ictimai nəzarət olaraq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi zəruridir.

***Açar sözlər:** qloballaşma prosesi, miqrasiya siyasəti, əlilliyi olan şəxslər, insan hüquqları, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq müqavilələr, beynəlxalq təşkilatlar, milli qanunvericilik normaları.*

Tədqiqatın aktuallığı və elmi yeniliyi.

Tədqiqatın aktuallığı üç mühüm istiqamətin qarşılıqlı olaraq birgə təhlilində öz əksini tapır ki, bunlara da qloballaşma və miqrasiya proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi, o cümlədən əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi kimi məsələlər daxildir.

Müasir beynəlxalq münasibətlərin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri heç bir dövlətin öz funksiyalarını başqa dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmadan və izolyasiya olunmuş şəkildə həyata keçirə bilməməsi ilə xarakterizə olunur. Daha sıx əməkdaşlıqda ifadə olunan qloballaşma dövlətlərin qarşılıqlı təsiri və əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunmaqla bərabər, həm də onların qarşılıqlı asılılığının dərinləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Qloballaşma mühüm sahələrdə dövlətlərin əməkdaşlığına ciddi təsir etdiyi üçün prosesin müxtəlif istiqamətlərdə təhlili olduqca əhəmiyyətlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma dövründə miqrasiya proseslərinin genişlənməsi və sürətlənməsi dövlətlərin və xalqların

müqəddəratında da başlıca rol oynamışdır. Belə ki, birmənalı olaraq qəbul edilir ki, beynəlxalq inkişafın əsas təkanverici qüvvələrindən biri də məhz miqrasiyadır.

Miqrasiya və əlilliyi olan şəxslərin hüquqları ilə əlaqədar əsas məsələlərdən biri insan hüquqlarının qorunmasıdır. İnsan hüquqlarının qorunmasının zəruriliyi BMT Nizamnaməsinin 1 və 55-ci maddələrində bilavasitə əks etdirildiyindən, o cümlədən beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsiplərindən biri kimi insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipinin çıxış etməsi hər bir istiqamətdə insan hüquqları amilinə xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri edir. Bununla bərabər, müasir dövrdə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və miqrantların hüquqlarının qorunması da prioritet məsələlərdən biridir.

Nəhayət, müasir dünyada miqrasiya proseslərində iştirak edən ən həssas əhali qruplarından birinə məhz əlilliyi olan şəxslər daxildir. Bunu nəzərə alaraq, hazırda əlilliyi olan şəxslərin hüquqları və qanuni maraqlarının müdafiəsini, onlara qarşı ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasını, həmçinin onlara müasir səviyyədə diqqət və qayğının göstərilməsini təmin edən beynəlxalq hüquqi mexanizmlər (mühüm beynəlxalq sənədlər və təşkilati strukturlar) formalaşdırılır və təkmilləşdirilir ki, qeyd edilənlər də müvafiq sahədə hərtərəfli araşdırmaları tələb edir.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Məlumat mübadiləsinin və yerdəyişmələrin artması nəticəsində meydana gələn vahid siyasi məkanın formalaşması ilə əlaqədar olmaqla bərabər, təhlillərdə də qeyd edildiyi kimi, qloballaşma həm də beynəlxalq hüquqi məzmununda və onun prioritetində xalqların, millətlərin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni inkişafının ümumi təhlükəsizlik sistemində inteqrasiyasına aparır [6, s.19].

Qloballaşma dövründə beynəlxalq əlaqələrin sürətli inkişafı miqrasiya prosesinə də öz təsirini göstərdiyi üçün dövlətlərin miqrasiya qanunvericilikləri son dövrlər ərzində böyük inkişaf yolu keçmiş və müasir dövrün beynəlxalq standartlarına sürətlə uyğunlaşmağa çalışır. Lakin hazırda bu sahədə mövcud olan bir sıra problemlərin həlli məqsədilə, həm beynəlxalq-hüquqi sənədlərin, həm də dövlətlərin milli qanunvericiliklərinin inkişaf etdirilməsi olduqca zəruri məsələlərdəndir. Bu sahələr içərisində miqrasiya proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi, əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi və s. xüsusi yer tutur [7, s.3-5].

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, miqrasiya XXI əsrin əsas, müəyyənəddici hadisələrindən biridir. Hazırda miqrasiya bütün ölkələrin və regionların ictimai-iqtisadi həyatının ən əhəmiyyətli, qaçılmaz və potensial olaraq faydalı hissəsini təşkil etdiyindən bu gün artıq miqrasiyanın zəruriliyi haqqında sual nəinki qarşıya qoyulmur, əksinə miqrasiyanın səmərəli tənzimlənməsini necə təmin etmək, onun müsbət nəticələrini gücləndirmək və mənfi nəticələrini azaltmaq üçün hansı işlərin görülməsi aktualıq kəsb edir [6, s.197]. Bu isə, dövlətlərin qeyd edilən sahədə səmərəli əməkdaşlığından bilavasitə asılı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri edir.

Dünyada cərəyan edən qloballaşma əsasında miqrasiya proseslərini tənzimləmək, həmçinin dövlətlərdəki miqrasiya axınlarını nəzarətdə saxlamaqla beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq daxili qanunvericiliklə səmərəli idarə etmək məqsədilə geniş miqrasiya siyasəti həyata keçirilir. Miqrasiya siyasətinin və bu istiqamətdə prinsiplərin düzgün müəyyən edilməsində isə əsas prioritet məsələlərin nəzərə alınması zəruridir. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 2-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının miqrasiya qanunvericiliyi insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət, qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik və ədalətlik, Azərbaycan Respublikası miqrasiya qanunvericiliyinin hamılıqla tanınan beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunun təmin edilməsi, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində innovativ metodların tətbiqi və şəffaflığın təmin edilməsi prinsiplərinə əsaslanır [2]. Qeyd edilənlər isə bilavasitə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10, 12, 148-2, 151-ci maddələrinə uyğun müəyyən edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsində Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə münasibətlərinin hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurulması əks etdirilmiş, 12-ci maddənin 1-ci hissəsində isə qeyd edilmişdir ki, insan və

vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir [1].

Qlobal proseslər fonunda baş verən hadisələr ümumdünya miqrasiya proseslərinin formalaşmasına və miqrasiya axını dövrüyyəsinin sürətlənməsinə də təkan vermişdir. Müasir dövrdə miqrasiya axını dedikdə, dünya əhalisinin müxtəlif (siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni) xarakterli dövrüyyəsinə özündə ehtiva edən bir proses başa düşülür. Bu zaman miqrasiya qloballaşma prosesinin tərkibinə çevrilməklə yanaşı, müəyyən müsbət və mənfi təsirləri də özündə birləşdirir. Eyni zamanda, miqrasiya qlobal və regional cəhətdən əhəmiyyətli bir proses olduğundan özü ilə müəyyən tərkiblərin formalaşmasının əsaslarını meydana gətirmişdir [9, s.115].

Miqrasiyanın dünyanın regionları arasında qeyri-bərabər bölünməsi və inkişafı da problemin mürəkkəbliyini göstərir. Belə ki, BMT-nin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinin məlumatına əsasən, 2017-ci ildə bütün beynəlxalq miqrantların 67%-i 20 ölkədə məskunlaşmışdır. Beynəlxalq miqrantların ən böyük hissəsi kimi 50 milyon insan təkcə ABŞ-da yaşayır. Səudiyyə Ərəbistanı, Almaniya, Rusiyada təxminən 12 milyon beynəlxalq miqrant yaşayır. BMT məlumatlarına əsasən, 2014-cü ildə məcburi miqrasiyanın ən yüksək səviyyəsi qeydə alınmışdır. Belə ki, 59,5 milyon insan təqiblər, silahlı münaqişələr, zorakılıqlar və ya insan hüquqlarının pozulması səbəbindən digər ölkələrə məcburi şəkildə miqrasiya etmişdir [6, s.198].

Ümumiyyətlə, qloballaşan dünyada miqrasiya sahəsində yaranan proseslər hazırkı vəziyyət və perspektivlərin dəyişməsinə, dövlətlərin daxili və xarici miqrasiya siyasətində yaranan mənfi nəticələrin aradan qaldırılmasına və bu sahədəki idarəetmənin çevik mexanizmlər və yüksək standartlar əsasında təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi zərurəti isə “miqrasiya hüququ” termininin yaranmasına gətirib çıxarmışdır ki, burada da beynəlxalq hüququn mühüm sahəsi kimi “beynəlxalq miqrasiya hüququ” və milli hüququn sahəsi kimi “miqrasiya hüququ” fərqləndirilə bilər. Ümumi mənada miqrasiya hüququ dedikdə isə, miqrasiya proseslərinin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi və miqrantların müxtəlif kateqoriyalarının hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, həmçinin bu sahədə hüquq normalarının qəbul edilməsi başa düşülür.

Müvafiq sferada hüquq normalarının qəbul edilməsi həm beynəlxalq, həm də milli hüquqi aspektləri əhatə edir. Beynəlxalq sənədlər kimi, 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il tarixli Konvensiya və bu Konvensiyaya 1967-ci il tarixli Protokol, Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyaya 2000-ci il tarixli Miqrantların quru, dəniz və hava yolu ilə qeyri-qanuni daşınması əleyhinə Protokol, Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyaya İnsan alverinin, xüsusilə qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və aradan qaldırılması, onlara görə cəzalar haqqında 2000-ci il tarixli Protokol, Bütün əməkçi-miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1990-cı il tarixli Konvensiya və s. qeyd edilə bilər. Bundan başqa, müxtəlif regionlar üzrə qəbul edilmiş regional beynəlxalq sənədlər də miqrasiya sahəsində tənzimlənmədə mühüm yer tutur. Avropa Şurası və Avropa İttifaqı çərçivəsində bir sıra əhəmiyyətli beynəlxalq sənədlər də qəbul edilmişdir.

Beləliklə, insan hüquqları amilindən çıxış etsək, qeyd edə bilərik ki, yaşadığımız dövrün çətin və təlatümlü hadisələrlə zəngin olmasına baxmayaraq, bu gün dünyada miqrasiya idarəçiliyi sahəsində prosesdə iştirak edən əhali kateqoriyasının hüquq və mənafeələrinin müdafiə edilməsi, beynəlxalq öhdəliklərin və milli qanunvericiliyin müddələrinin yerinə yetirilməsi, miqrasiya strategiyasının inkişaf etdirilərək müasir yanaşmanın tətbiq edilməsi, eləcə də, qanunsuz miqrasiyanın qarşısının alınması prioritet məqsədlərdən biridir.

1989-cu ildə keçirilmiş Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının 59-cu sessiyasında “miqrasiya” və “miqrant” anlayışı bu şəkildə izah olunmuşdur ki, “miqrasiya hər bir dövlətin inkişafının ayrılmaz hissəsi, miqrant isə bir dövlətdən digərinə hərəkət edən, beynəlxalq təşkilatların həyata keçirdiyi, beynəlxalq miqrasiya xidmətinə ehtiyacı olan şəxsdir” [16, s. 13]. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1880-ci ildə tanınmış alim E.Ravenşteyn indiyə qədər miqrasiyanın müasir nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edən əhalinin miqrasiyası nəzəriyyəsinə yaratmışdı ki, bunlar da hazırda beynəlxalq və

milli hüquq yaradıcılığında nəzərə alınır [11, s. 14]. Müasir dövrdə isə, hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq miqrasiyanın əsasən bir sıra müasir tendensiyaları fərqləndirilir: qeyri-leqal və məcburi miqrasiyanın artması, beynəlxalq miqrasiyanın demoqrafik əhəmiyyətinin artımı, qanunsuz miqrasiyaya qarşı səmərəli mübarizənin olmaması və s.

Bu gün müasir dünya dövlətləri tərəfindən miqrasiya axınının yaratdığı müsbət cəhətlərə əsaslanaraq, miqrasiya idarəçiliyində milli, regional və beynəlxalq səviyyədə səmərəli və effektiv fəaliyyət həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında miqrasiya sahəsində həyata keçirilən vahid dövlət siyasəti və hüquqi mexanizmlərin tətbiq edilməsi nəticəsində əldə edilən nailiyyətlər və inkişaf perspektivləri, həmçinin beynəlxalq təcrübə nəzərə alınaraq təkmilləşdirilən yerli qanunvericilik miqrantlara müasir, çevik və innovativ xidmətlərin göstərilməsi ilə nəticələnmişdir və bu da öz növbəsində ölkəmizi miqrantlar üçün daha münasib məkana çevirmişdir. Bu barədə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir: “Miqrasiya təbii bir prosesdir. Onun qarşısını almaq olmaz, almaq da lazım deyil və ümumən müsbət xarakter daşıyır. Dünyada miqrasiya prosesi bütün ölkələrə, xalqlara aiddir” [10, s.37].

Məlum olduğu kimi, qlobal proseslər fonunda Azərbaycan Respublikasının yüksək iqtisadi inkişafı nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən miqrasiya idarəçiliyinin vahid konsepsiya əsasında formalaşdırılması məqsədilə 13 iyul 2004-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyası təsdiq edilmiş, daha sonra 2006-2008-ci illəri əhatə edən Dövlət Miqrasiya Proqramı qəbul olunmuş, son olaraq ölkəmizdə miqrasiya üzrə vahid nəzarət mexanizminin formalaşdırılması üçün müstəqil dövlət qurumu olan Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında miqrasiya sahəsində idarəetmənin beynəlxalq təcrübənin ciddi şəkildə nəzərə alınması istiqamətində formalaşdırılması əsas hədəflərdəndir. Bundan başqa, hər bir istiqamətdə olduğu kimi miqrasiya sahəsində də dövlət idarəçiliyi mədəniyyətinə aid məsələlərin nəzərə alınması zəruridir [8, s.343]. Qeyd edilənlər hazırda Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin yaradılması haqqında” 19 mart 2007-ci il tarixli 560 sayılı Fərmanına əsasən yaradılmış Dövlət Miqrasiya Xidməti miqrasiya sahəsində dövlət siyasətini, miqrasiya proseslərinin idarə edilməsi və tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən, hüquq-mühafizə orqanı statusu olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 2004-cü il tarixli 94 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyasına əsasən, ölkənin inkişafı və daxili təhlükəsizliyini nəzərə alaraq, qloballaşan dünyada ölkədə miqrasiya idarəetmə siyasətinin formalaşdırılması, bu sahədə baş verə biləcək mənfi təsirlərin qarşısının alınması, bütün miqrantların hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq hüquqi prinsiplər gözlənilməklə qorunması, lazımı dövlət yardımı və özünütəminat məsələsinə köməklik göstərilməsi, habelə qeyri-qanuni miqrasiya hallarının qarşısının alınması, bu sahədə vahid dövlət informasiya sisteminin qurulması və milli qanunvericiliyimizin təkmilləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi başlıca məqsədlərdir [3].

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 74.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və qanunvericiliyə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası ərazisində olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə onların ailə üzvləri ölkə vətəndaşları ilə bərabər hüquqlara malikdirlər və onların hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və yerli qanunvericiliyə uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər [2].

BMT yarandığı gündən etibarən, əlilliyi olan insanlar üçün cəmiyyətdə təhlükəsiz mühitin, bərabər şərtlərin və imkanların formalaşdırılmasına xüsusi diqqət göstərir. Belə ki, ötən əsrin 70-ci illərində BMT tərəfindən əlilliyi olan insanların lazımı həyat səviyyəsinin və sosial müdafiəsinin təmini istiqamətində aparılan dəyirmi masa müzakirələri sonda beynəlxalq səviyyəli konsepsiyada

təşəkkül tapmışdır. Belə ki, 1975-ci ildə Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamənin qəbul edilməsi buna ən bariz nümunədir.

1981-ci ildə BMT tərəfindən əlilliyi olan şəxslərin hüquqları və əsas azadlıqlarının səmərəli və bərabər səviyyədə təmini və təşviqi, həmçinin onların azadlıq və şəxsi toxunulmazlığına hörmət edilməsi məqsədilə Əlilliyi olan şəxslərlə bağlı Beynəlxalq Proqram qəbul edilmişdir və bu da öz növbəsində əlilliyi olan insanlara münasibətdə bərabərlik prinsipini nəzərdə tutan standartların tanınması ilə nəticələnmişdir. Daha sonra, 13 dekabr 2006-cı il tarixdə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya və Fakultativ Protokolda ayrı-seçkilik, qeyri-insani rəftar və digər hüquqpozumaların qarşısının alınması, əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə tam və sərbəst inteqrasiyasının təşkili məqsədilə sosial təminatının inkişaf etdirilməsi, habelə onların əlillik xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşılması prinsipləri geniş şəkildə əhatələnmiş və dövlətlər qarşısında qoyulan öhdəliklərin yerinə yetirilməsi zəminində vahid nəzarət mexanizminin formalaşdırılması, eləcə də, müvafiq təhlil və koordinasiya mərkəzlərinin yaradılması vurğulanmışdır. Eyni zamanda, Konvensiyanın 18-ci maddəsində iştirakçı dövlətlər tərəfindən əlilliyi olan insanların sərbəst hərəkət etmək, müvafiq yaşayış yeri seçmək və vətəndaşlıq əldə etmək hüquqlarına, 11-ci maddədə isə fəvqəladə hallar, silahlı münaqişələr, təbii fəlakətlər və digər təhlükəli vəziyyətlərdə müdafiə tədbirlərinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməsinin zəruriliyi qeyd edilmişdir [12].

Əlilliyi olan şəxslərin, xüsusilə də, qadın və uşaqların miqrasiya proseslərində mənfi və qeyri-mütənəib təsirə məruz qalması gələcəkdə onların insan alveri, miqrant qaçaqmalçılığı və məcburi əmək kimi problemlərlə üzləşməsinə şərait yarada bilər. Bundan əlavə, bu dövrdə silahlı münaqişələr və müharibələr, iqlim dəyişikliyi, eləcə də, yaşayış şəraitinin çətinliyi əlillik vəziyyətini yaratmaqla yanaşı, mövcud vəziyyətdə ağır fəsadlarla nəticələnir. Lakin qlobal əlilliyin sürətlə yayılmasına baxmayaraq, hazırkı dövrdə əlilliyi olan miqrantlarla bağlı rəsmi statistika mövcud deyildir. Bununla belə, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və Dünya Bankı tərəfindən aparılan statistik göstəricilərə əsasən, 2019-cu ildə məcburi köçkün olan 80 milyona yaxın insanın təxminən 12 milyonunu, 2020-ci ilin sonunda isə 82,4 milyona yaxın insanın təxminən 12,4 milyonunu əlilliyi olan şəxslərin təşkil etdiyi göstərilmişdir [8].

Qeyd edilməlidir ki, məcburi köçkün əhalisi arasında əlilliyin yayılması birbaşa olaraq hərbi toqquşmalar səbəbindən olduğundan, bu göstəricinin daha yüksələ biləcəyi qaçılmazdır. Faktiki olaraq, son illər dünyada baş verən xaotik hadisələrin və silahlı münaqişələrin artması miqrant böhranının böyüməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, uzun müddət ərzində Ermənistan tərəfindən törədilən beynəlxalq cinayətlər nəticəsində, 1 milyona yaxın azərbaycanlı öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş, əlilliyi olan şəxslərin sayı kifayət qədər artmış, nəhayət, bu gün torpaqlarımızın geri qaytarılmasına baxmayaraq, təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən həmin şəxslərin geri qayıtmaq hüquqlarının reallaşmasında xeyli problemlər yaranmışdır. Qeyd edilənlər isə, Azərbaycan Respublikasının kifayət qədər problemlərlə üzləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi dövründə ölkədəki əlillik göstəricisi kəskin səviyyədə artmışdır. Belə ki, öz dədə-baba torpaqlarından didərgin salınaraq qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş əhali arasında əlillik 6,5 faizə çatmışdır [18].

“Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat”da haqlı olaraq qeyd edilir ki, Azərbaycan ərazilərinin işğalı zamanı pozulmuş insan hüquqlarını birbaşa və dolayı yolla pozulan insan hüquqları olaraq təsnifləşdirsək, pozulmuş birbaşa hüquqların, xüsusilə yaşamaq hüququ, şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ, mülki və iqtisadi hüquqların nəticəsi olaraq sosial təminat hüququ da pozulmuşdur. Məsələn, yaşamaq hüququnun pozulmasına görə ailə başçısını itirmə, valideynlərini itirmə, əlil olma; iş yerlərini itirməyə görə əmək hüququ, layiqli həyat səviyyəsi hüququ; mülkiyyət hüququnun pozulmasına görə nikah hüququ (evi olmadığı üçün ailə qura bilməyənlər), təhsil hüququnun pozulması (dağılmış təhsil ocaqlarına görə) və s. Sosial təminat hüququnun pozulması müharibə dövründə və daha sonra işğal zamanı müşahidə olunur. Belə ki, müharibə sosial təminata ehtiyacı olan şəxslərin (ailə başçısının itirilməsi, əlillik, yaşayış yerinin itirilməsi və s.) sayının ciddi şəkildə artmasına təkan vermişdir.

Qeyd edilən istiqamətlərdə digər dövlət orqanları ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Ombudsman təsisatı tərəfindən də ölkəmizdə fəal miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, miqrantların hüquqlarının təmin edilməsi, o cümlədən bu sahədə milli mexanizmlərin beynəlxalq təcrübələrə əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi məqsədilə dünyanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları, onların ölkəmizdəki daimi nümayəndəlikləri, eləcə də, Dövlət Miqrasiya Xidməti ilə sıx və işgüzar əməkdaşlıq əsasında yüksək səviyyəli tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, Müvəkkil institutu tərəfindən fəaliyyətə başladığı ilk dövrdən etibarən, bu əməkdaşlıq çərçivəsində miqrasiya sahəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən ictimai və hüquqi maarifləndirmə tədbirlərinin və beynəlxalq konfransların təşkil edilməsi, Müvəkkilin ünvanına bu istiqamətdə daxil olan müraciətlərin araşdırılaraq çevik, peşəkar və qanunamüvafiq xidmət göstərilməsinin təmin edilməsi, eləcə də, Müvəkkilin Milli Preventiv Mexanizm mandatı çərçivəsində fəaliyyət göstərən Milli Preventiv Qrup tərəfindən davamlı olaraq Dövlət Miqrasiya Xidmətinin Bakı və Yevlax şəhərlərində yerləşən qanunsuz miqrantların saxlanma mərkəzlərinə öncədən xəbərdarlıq etmədən başçəkmələrin həyata keçirilməsi, bu zaman onların saxlanma şəraiti, qidalanması, tibbi və sosial təminatının yoxlanılaraq lazımi tapşırıq və tövsiyələrin verilməsi ilə yanaşı, cəmiyyətdə ictimai məlumatlılığın və təbliğatın aparılması məqsədilə həm Azərbaycan dilində, həm də digər xarici dillərdə hüquqi nəşr və vəsaitlərin hazırlanması, həmçinin təsisatda bu sahədə məqsədyönlü və daha müasir standartları özündə ehtiva edən fəaliyyətin həyata keçirilməsi istiqamətində işçi qrupunun yaradılması kimi çoxşaxəli və davamlı siyasət yerinə yetirilir [20]. Eyni zamanda, 2023-cü ildə “Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununa edilmiş dəyişikliyə əsasən, BMT-nin Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyasının həyata keçirilməsinin monitorinqi və təşviqi üzrə müstəqil monitorinq mexanizminin funksiyalarının həyata keçirilməsi də Müvəkkilin səlahiyyətlərinə daxil edilmişdir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Yekun olaraq qeyd edilməlidir ki, istənilən sahədə olduğu kimi, miqrasiya sahəsində də uğurlu siyasət çərçivəsində yeni növ islahatların həyata keçirilməsi, həm daxili, həm də xarici miqrasiyasının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla institusional mexanizmlərin formalaşdırılması və milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi nəticəsində bu gün Azərbaycan Respublikası dünyanın bir çox ölkələrində mövcud olan miqrant böhranı təhlükəsi ilə üzləşməmişdir. Ümidvarıq ki, görülən işlərin məntiqi davamı olaraq, yaxın gələcəkdə dövlətimizdə qeyri-qanuni miqrasiya da daxil olmaqla, miqrasiya sahəsində münasibətlərin səmərəli tənzimlənməsi və mövcud olan problemlərin həll edilməsi istiqamətində də beynəlxalq sferada mühüm fəaliyyətlər həyata keçiriləcəkdir. Bura dövlətimizin qeyd edilən sahədə beynəlxalq mexanizmlərlə sıx əməkdaşlığı, regional və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrin imzalanması, mühüm beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsində yaxından iştirak və s. kimi məsələlər daxil edilə bilər.

Bundan başqa, miqrasiya problemi əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə də ciddi təsir etdiyindən bu istiqamətdə də kompleks tədbirlərin həm beynəlxalq hüquq, həm də milli hüquq çərçivəsində qəbul edilməsi zəruridir. Burada ilk növbədə, əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üzrə qəbul edilməsi zəruri olan BMT Baş Məclisinin qətnamələrini, Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə BMT Komitəsinin bir sıra tövsiyələrini, nəhayət, regional beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində bir sıra beynəlxalq sənədləri və s. qeyd etmək olar.

Nəhayət, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi kimi iki mühüm istiqamətdə qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin müddəaları əsas götürülməklə həm qanunvericilik, həm də təşkilati mexanizmlər səviyyəsində milli sistemlərin təkmilləşdirilməsi, son nəticədə isə, qeyd edilən sahədə ictimai nəzarət olaraq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi zəruridir.

İstifadə olunmuş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası –<https://e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi – <https://e-qanun.az/framework/46959>
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya İdarəetmə Siyasəti Konsepsiyası- <https://e-qanun.az/framework/6306>
4. Azərbaycan məcburi köçkünlərinin pozulmuş hüquqlarına dair kompleks beynəlxalq hesabat. Bakı, BDU, 2021, 326 s.
5. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/39591>
6. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, “Nurlar” nəşriyyatı, 2019, 352 s.
7. Əliyeva S.Y. Əlillərin hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə implementasiyası. Bakı, “Vahid – M” MMC, 2019, 256 s.
8. Məmmədov F.T. İdarəetmə mədəniyyəti. Xarici ölkələrin təcrübəsi. Dərs vəsaiti. Bakı, “Apostrof” Çap Evi, 2013, 672 s.
9. Nəsimov E.M. Miqrasiyanın əsasları. Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 2014, 240 s.
10. Rəcəbli H.M. Müstəqillik dövründə respublikada demoqrafik vəziyyət. Bakı, Odlar yurdu. 2006. 310 s.
11. Digby Bob. Global Challenges. Student's Book. Per Le Scuole Superiori. Oxford, Heinemann, 2001, 256 p.
12. UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Adopted by the General Assembly). A/RES/61/106. 12 December 2006.
13. UN Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities (Adopted by the General Assembly). A/RES/48/96. 4 March 1994.
14. UN Sustainable Development Goals. Envision2030:17 Goals To Transform The World For Persons With Disabilities
15. UN World Programme of Action Concerning Disabled Persons (Adopted by the General Assembly). 3 December 1982.
16. Похлебаева А.В. Понятие миграции //Журнал международного права и международных отношений, 2005, № 3, с. 12-18.
17. <https://www.unhcr.org/publications/conclusion-refugees-disabilities-and-other-persons-disabilities-protected-and-assisted>
18. <https://www.azerbaijan-news.az/view-111125/elillere-qaygi-dovletin-sosial-mudafie-strategiyasinin-prioritetlerindendir>
19. <https://www.migrationdataportal.org/themes/disability-and-human-mobility>
20. <https://ombudsman.az/az/>

Sabina Aliyeva (raliyeva@yahoo.com)
Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan,
Doctor of Philosophy in Law

MIGRATION PROBLEMS AND PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

In the article, the problems of migration and the protection of the rights of persons with disabilities in the era of globalization are extensively analyzed on the basis of important international documents and national legislative norms. It is noted that one of the most vulnerable population groups participating in migration processes in the modern world includes people with disabilities. Taking this into account, appropriate international legal mechanisms (important international documents and organizational structures) are being formed and improved to ensure the protection of the rights and legal interests of persons with disabilities, prevention of discrimination against them, as well as modern attention and care to them.

The article concludes that as a logical continuation of the important activity, important activities will be carried out in the international sphere in the near future in the direction of effective regulation of relations in the field of migration, including illegal migration, and solving existing problems. This includes close cooperation of our state with international mechanisms in the mentioned field, signing of regional and bilateral international agreements, close participation in important international events, and other such issues. In addition, since the migration problem has a serious impact on the protection of the rights of persons with disabilities, it is necessary to adopt comprehensive measures in this direction within the framework of both international law and national law. This includes, first of all, the resolutions of the UN General Assembly that must be adopted on the protection of the rights of persons with disabilities, a number of recommendations of the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, and finally a number of international documents within the framework of regional international organizations, etc. Finally, the improvement of national systems at the level of legislation and organizational mechanisms based on the provisions of international documents adopted in two important areas, such as the regulation of migration processes, as well as the protection of the rights of persons with disabilities, and ultimately, activation of the activities of the non-governmental organizations as public control in the mentioned field is necessary.

Key words: *globalization process, migration policy, persons with disabilities, human rights, international law, international agreements, international organizations, national legislative norms.*

Сабина Алиева
(raliyeva@yahoo.com)

Уполномоченный по Правам Человека (Омбудсмен) Азербайджанской Республики
Доктор философии по праву

ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье на основе важных международных документов и национальных законодательных норм подробно анализируются проблемы миграции и защиты прав людей с ограниченными возможностями здоровья в эпоху глобализации. Отмечается, что люди с ограниченными возможностями здоровья входят в категорию наиболее уязвимых групп населения, участвующих в миграционных процессах в современном мире. С учетом этого в настоящее время формируются и совершенствуются соответствующие международно-правовые механизмы (важные международные документы и организационные структуры) для защиты прав и законных интересов лиц с ограниченными возможностями, предотвращения их дискриминации, предоставления им внимания и заботы на современном уровне.

В статье делается вывод, что в качестве логического продолжения значимой деятельности в ближайшем будущем будут осуществляться соответствующие мероприятия в международной сфере для эффективного регулирования отношений в области миграции, в том числе нелегальной, и решения существующих проблем.

Сюда можно включить такие вопросы, как тесное сотрудничество нашего государства с международными механизмами в указанной сфере, подписание региональных и двусторонних международных соглашений, тесное участие в важных международных мероприятиях и др.

Кроме того, поскольку проблема миграции оказывает серьезное влияние на защиту прав лиц с ограниченными возможностями, необходимо принять комплексные меры в этом направлении в рамках как международного права, так и национального права. Прежде всего, здесь можно упомянуть резолюции Генеральной Ассамблеи ООН, которые должны быть приняты по защите прав лиц с ограниченными возможностями, ряд рекомендаций Комитета ООН по правам лиц с инвалидностью, наконец, ряд международных документов в рамках региональных международных организаций и т.д.

Следует особо отметить необходимость активизации деятельности неправительственных организаций в качестве общественного контроля в указанной сфере на основе положений международных документов, принятых по двум важным направлениям, таким, как регулирование миграционных процессов и защита прав лиц с ограниченными возможностями, совершенствование национальных систем на уровне законодательства и организационных механизмов.

Ключевые слова: процесс глобализации, миграционная политика, лица с ограниченными возможностями здоровья, права человека, международное право, международные соглашения, международные организации, национальные законодательные нормы.

Əsmər Əliyeva (asmer_1985@yahoo.com)
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Mülki proses və kommertiya
hüququ kafedrasının müdiri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BEYNƏLXALQ GÖMRÜK HÜQUQUNDA TİCARƏTİ ASANLAŞDIRMAQ ÜÇÜN TƏKLİF EDİLƏN YENİ SİSTEMLƏR: ONLARIN MİLLİ QANUNVERİCİLİKDƏKİ TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ

Beynəlxalq ticarəti asanlaşdırmaq və xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının maraqlarını qorumaq üçün malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədlərindən daha sürətli və asan yolla keçirilməsini nəzərdə tutan sistemlərin işlənilib hazırlanması və buna nail olmaq üçün milli qanunvericiliklərin unifikasiyası işini sürətləndirmək dövlətlərin gömrük siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir.

Məqalədə bu məqsədlə yaradılan bəzi yeni institutlar, xüsusən də gömrük brokerləri və səlahiyyətli iqtisadi operatorlar institutu təhlil edilir, onların tətbiqi zamanı yaranan problemlər və bu problemlərin həlli üçün milli və beynəlxalq qanunvericilikdə edilə biləcək dəyişikliklər barədə araşdırma aparılır.

Məqalədə gömrük brokerliyi institutu gömrük təmsilçiyinin dolaylı forması kimi fərqləndirilir, onun tətbiqinin normativ əsaslarından bəhs edilir, məqsədləri və qarşısında duran vəzifələr müəyyənləşir.

Qeyd edilir ki, gömrük brokerliyi institutu xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında mühüm əhəmiyyətə malik yeniliklərdən biridir, lakin onun tətbiqində təcrübədə müəyyən çətinliklər vardır. Bu çətinliklər, bir qayda olaraq, gömrük broker şirkətlərinin inhisarçılığında və gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə gizli sövdələşməyə girərək xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının maraqları əlaəyhinə qərarlar qəbul edilməsində özünü biruzə verir. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün gömrük sahəsində qəbul edilmiş beynəlxalq konvensiyalar hər gömrük buraxılış məntəqəsində azı iki gömrük broker şirkətinin təmsil olunmasını, gömrük broker şirkətləri ilə gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin qarşılıqlı əlaqəli şəxslər qrupunda olmaması üçün tədbirlər görülməsini nəzərdə tutan normaların daxil edilməsini tövsiyə edirlər.

Məqalədə bəhs edilən digər qrup şəxslər olan Səlahiyyətli İqtisadi Operatorlar institutu gömrük brokeri institutundan daha gənc institutdur. Onun tətbiqinin nəzəri və normativ əsasları, tarixi, Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə daxil edilməsi barədə məqalədə təhlil aparılır. Səlahiyyətli İqtisadi Operatorlar institutunun tətbiqi zamanı meydana çıxan və gələcəkdə çıxma biləcək problemlər, qanunvericilikdəki boşluqlar araşdırılır, onların aradan qaldırılması üçün təkliflər verilir.

***Açar sözlər:** gömrük təmsilçiliyi, gömrük daşıyıcıları, gömrük brokeri, xarici iqtisadi fəaliyyət, səlahiyyətli iqtisadi operatorlar, Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Çərçivə Standartları, dövlətin gömrük işinin təşkilində risklərin idarə olunması sistemi, gömrük dəhlizləri.*

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

Xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi bütün dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikasının da iqtisadi siyasətinin mərkəzi ideyalarından biridir. Bunun bir çox səbəbləri vardır, lakin əsas səbəbi dövlətlərin fiskal (büdcə) maraqlardır. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi haqqında 2023-cü il tarixli qanunu təhlil edərkən görmək olar ki, 2023-cü il üçün gəlir mənbələrinin növlərini qruplaşdırdıqda xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının ödədiyi vergilər və digər ödəmələr büdcənin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir [2].

Odur ki, beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş yeni sxemlərin milli qanunvericilikdə tətbiqi dövlətin gömrük siyasətinin formalaşmasında qarşıda duran prioritet istiqamətlərdəndir. Lakin bu

zaman, həmin güzəşt sxemlərinin milli və iqtisadi təhlükəsizlik məqsədlərinə zidd olmamasına diqqət yetirilməli, qanunvericilikdə yeni normalar tətbiq edilərkən bu nüanslar mütləq nəzərə alınmalıdır.

Bu isə tədqiqatın aktuallığını xarakterizə edən əsas amillərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Elmi yenilik bir neçə istiqamətdə müəyyən edilə bilər.

İlk növbədə, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi münasibətlərinin normativ bazasının təkmilləşməsidir ki, bu da tədqiqatın əsas obyektini təşkil edir.

Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında Səlahiyyətli İqtisadi Operator institutunun gömrük hüquq münasibətlərinə və ümumiyyətlə, xarici ticarət əlaqələrinə təsiri barəsində araşdırma aparılmamışdır. Səlahiyyətli İqtisadi Operatorlar sisteminin iqtisadi əsasları tədqiqat obyektinə olsa da, onun tətbiqinin hüquqi əsasları və tətbiqi zamanı yaranan problemlərin hüquq normaları aspektindən təhlili ilk dəfə təqdim edilən məqalədə araşdırılır.

Yuxarıda qeyd olunanlar, elmi ədəbiyyatlarda qarşılıqlı əlaqədə ətraflı təhlil edilmədiyindən mövzunun elmi yeniliyini bir daha əsaslandırır.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Gömrük hüquq münasibətləri iştirakçıların tərkibindən asılı olaraq sadə və mürəkkəb ola bilər. Sadə gömrük hüquq münasibətlərində bir tərəfdə gömrük orqanı, digər tərəfdə isə Xarici İqtisadi Fəaliyyət iştirakçısı iştirak edərsə, mürəkkəb gömrük hüquq münasibətlərində bu iki iştirakçı arasında vasitəçi, yaxud yardımçı rola malik spesifik subyektlər də olurlar [11, s.37]. Bu spesifik subyektlər bir qayda olaraq, gömrük brokerləri, gömrük daşıyıcıları və səlahiyyətli iqtisadi operatorlardır. Onların hər biri xüsusi əlamətlərə cavab verən və qanunvericiliyə uyğun olaraq səlahiyyət verilmiş ixtisaslı şəxslərdir, bu statuslarının verilməsi, dayandırılması və ləğv edilməsi qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Mürəkkəb gömrük hüquq münasibətlərinin ən çox rast gəlinən iştirakçılarından biri gömrük təmsilçiləridir. Gömrük təmsilçiləri birbaşa, yaxud dolayı formalarda təzahür edə bilərlər. Gömrük təmsilçisi təmsil edilən şəxsin tapşırığı ilə onun adından və onun mənafeləri üçün hüquq münasibətində iştirak edərsə birbaşa, təmsil edilən şəxsin tapşırığı ilə öz adından və onun mənafeləri üçün çıxış edərsə dolayı təmsilçi sayılır.

Gömrük təmsilçiləri malları və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhədindən keçirən şəxslərə mülki-hüquqi müqavilə əsasında xidmət göstərən şəxslərdir. Onların içərisində dolayı təmsilçilik sayılmaqla, brokerlik institutu xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsində gömrük brokeri institutu vacib rola malikdir. Gömrük brokerinin əsas məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına gömrük rəsmiləşdirilməsində kömək edən, bununla da onun həyata keçirilməsini tezləşdirən və ləngimə riskini azaldan bir mexanizmin yaradılmasını təmin etməkdir.

Geniş mənada broker vasitəçi deməkdir. Sırf gömrük münasibətlərində broker-malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisinə gətirilməsi, bu ərazidən aparılması, yaxud tranziti ilə əlaqədar olaraq dolayı gömrük təmsilçiliyini həyata keçirən hüquqi şəxslərdir.

1973-cü il “Gömrük rejimlərinin sadələşdirilməsi və harmonizasiyası barədə” Kioto Konvensiyası gömrük brokerinə gömrük hüquq münasibətlərində “üçüncü şəxs” kimi anlayış verir və ilk dəfə onun hüquqi statusunu beynəlxalq qanunvericiliklə müəyyənləşdirir.

Gömrük brokeri institutu Azərbaycan üçün nisbətən yeni olsa da, dünyada onun tətbiqinin kifayət qədər yaşı vardır. Məsələn, Portuqaliyada və ABŞ-da gömrük brokerləri XIX əsrdən, Kanadada XX əsrin 20-ci illərindən mövcuddur [10, s.43-47].

Azərbaycan Respublikasında gömrük brokeri münasibətləri Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 22-23-cü maddələri ilə tənzimlənir. Gömrük brokerinin fəaliyyəti məcəllə ilə yanaşı, “Gömrük təmsilçiliyi, o cümlədən gömrük brokeri fəaliyyəti tənzimləyən Qaydalar”ın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 23 yanvar tarixli 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş Qaydalarla tənzimlənir. [3]. Gömrük nəzarəti və gömrük

rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilərkən, gömrük brokeri malları gömrük sərhədindən müstəqil keçirən şəxsin bütün vəzifələrini yerinə yetirir və onun kimi məsuliyyət daşıyır. Gömrük brokerinin təmsil etdiyi şəxslərlə münasibətləri tərəflər arasında bağlanmış müqavilə ilə tənzimlənir. Qeyd edək ki, şəxs gömrük brokerinin xidmətlərindən imtina edə bilər. Bu halda gömrük orqanının vəzifəli şəxsləri bəyannaməçiyə gömrük bəyannaməsinin tərtib edilməsində, ona müvafiq düzəlişlər edilməsində və malların gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə digər əməliyyatların həyata keçirilməsində yardım göstərirlər. Gömrük broker xidmətləri lisenziya əsasında göstərilir və hər gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsi üzrə ən azı iki hüquqi şəxsə gömrük brokeri fəaliyyəti üçün lisenziya verir. Bu, brokerlik xidmətlərində inhisarçılığın qarşısının alınması üçün tətbiq edilməli olan imperativ normadır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi zamanı yarana biləcək ləngimələrin qarşısını almaq və bu münasibətləri sürətləndirmək üçün dövlətlər tərəfindən təklif edilən digər mexanizmlərdən biri də *Səlahiyyətli İqtisadi Operator* institutunun tətbiqidir.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Çərçivə standartlarına əsasən, Səlahiyyətli İqtisadi Operatorlar elə hüquqi şəxslərdir ki, onlar malların və nəqliyyat vasitələrinin beynəlxalq daşınması ilə məşğul olur və milli gömrük orqanları öz gömrük qanunvericiliklərinə uyğun olaraq, tərəfindən bu cür tanınırlar. Səlahiyyətli iqtisadi operatorlar idxalçılar, ixracatçılar, brokerlər, vasitəçilər, distributerlər və s. ola bilər.

Artıq uzun illərdir ki, beynəlxalq gömrük hüququnda daşımaların təhlükəsizliyi diqqət mərkəzindədir. Səlahiyyətli İqtisadi Operator konsepsiyası bu sistemlərin bir hissəsidir.

Bununla əlaqədar olaraq, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı 2005-ci ildə Səlahiyyətli iqtisadi operatorlarla bağlı Çərçivə Standartları müəyyən etmişdir. Belə ki, 2005-ci ilin iyununda Belçikanın Brüssel şəhərində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının üzvləri beynəlxalq ticarətin təhlükəsizliyini təmin etmək naminə *SAFE (Secure and Facilitate Global Trade)-Çərçivə Standartları* qəbul etdilər. Bu standartlar sərhəddən malların keçirilməsi prosesində gömrük orqanları ilə sahibkarlıq subyektlərinin partnyorluğuna əsaslanırdı. 2005-ci ildən bəri bu Çərçivə Standartları vaxtaşırı olaraq təzələnilir.

Çərçivə Standartları gömrük sərhədlərində daha yaxşı idarəçiliyi təşkil etmək üçün üçsütnlü iş prinsipini-ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları arasında(custom-to-custom), gömrük orqanları ilə xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasında (customs-to-business) və gömrük orqanları ilə digər dövlət orqanları (customs-to-other government agencies) arasında əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılmasını tövsiyə edir.

Çərçivə Standartlarının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Müəyyənliliyi və proqnozlaşdırıla bilənliyi təşviq etmək üçün qlobal səviyyədə təchizat zəncirinin təhlükəsizliyini və asanlaşdırmanı təmin edən standartların yaradılması;
- Bütün nəqliyyat növləri üçün inteqrasiya olunmuş və uyğunlaşdırılmış təchizat zəncirinin idarə edilməsini təmin etmək;
- XXI əsrin çağırış və imkanlarına cavab vermək üçün gömrük orqanlarının rolunu, funksiyalarını və imkanlarını artırmaq;
- Yüksək riskli yüklərin aşkar edilməsi imkanlarının təkmilləşdirilməsi üçün gömrük idarələri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi;
- Gömrük idarələri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, məsələn, məlumat mübadiləsi, nəzarətin qarşılıqlı tanınması, Səlahiyyətli İqtisadi Operatorların qarşılıqlı tanınması;
- Gömrük orqanları ilə beynəlxalq ticarət və təhlükəsizliklə məşğul olan digər dövlət qurumları arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi (məsələn, Vahid Pəncərə sistemi vasitəsilə);
- Gömrük-Biznes əməkdaşlığını gücləndirmək;
- Təhlükəsiz beynəlxalq ticarət təchizat zəncirləri vasitəsilə malların fasiləsiz hərəkətinin təşviq edilməsi [5].

Çərçivə Standartları gömrük orqanları ilə ticarət iştirakçılarının maksimum sadələşdirmə və təhlükəsizlik üzrə əməkdaşlığını həvəsləndirir. Məhz bu sadələşməni və təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə, Sadələşmiş İqtisadi Operatorlar institutunun tətbiqi təklif olunmuşdur.

Bununla əlaqədar, Ümumdünya Gömrük Təşkilatında SİO üzrə metodik göstərişlər işlənmiş, SİO üçün güzəştlər planı işlənib hazırlanmışdır.

Səlahiyyətli İqtisadi Operatorlar üçün nəzərdə tutulmuş bu güzəştlər, əsasən aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- yoxlamaların sayının azalmasını;
- Səlahiyyətli İqtisadi Operatorlar üçün beynəlxalq səviyyədə tanınmış yoxlama vasitələrinin tətbiqini;

- qabaqcadan rəsmiləşməni;
- daha yumşaq tələbləri;
- fəvqəladə hallarda prioritet xidmətin göstərilməsini və s.

Təhlükəsizlik üzrə Çərçivə standartları 4 əsas elementi özündə birləşdirir:

1. Onlar yüklərin tranzitlə daşınması barədə qabaqcadan məlumat verilməsi qaydalarının vahid formaya salınmasını tələb edir.

2. Standartlara üzv olan dövlətlər öz üzərlərinə gömrük yoxlamalarının risklərin idarə olunması prinsipinə uyğun olaraq həyata keçiriləcəyi barədə öhdəlik götürürlər.

3. Üzv dövlətlər risklər yoxlanılarkən yüksək risk qrupuna aid edildiyi təxmin edilən yüklərin və konteynerlərin ixracı zamanı onları əlavə yoxlamadan, yaxşı olar ki, qeyri-inkluziv detektorlar və rentgenlərdən keçirməyi öhdələrinə götürürlər.

4. Dövlətlər öhdəlik götürürlər ki, bu cür təhlükəsizlik standartlarına cavab verən şirkətlərə müəyyən üstünlüklər tanıyaçaqlar.

Yuxarıda qeyd olunan 2-ci element gömrük işinin təşkilinin risklərin idarə olunması sisteminə uyğun olaraq həyata keçirilməsidir. Gömrük yoxlamalarının risk meyarı əsasında həyata keçirilməsi xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi zamanı həyata keçirilən gömrük nəzarətinin əsas prinsiplərindən biridir. Risk meyarlarının müəyən olunması, gömrük nəzarətinin sırf bu risk meyarları əsasında həyata keçirilməsi xarici ticarət əlaqələrinin ləngiməsinin və lüzumsuz müdaxilələrin qarşısının alınması istiqamətində hazırlanmış ən mütərəqqi mexanizmlərdən biridir. Risklərin idarə olunması prinsipi gömrük orqanlarının resurslarının optimal istifadəsinə əsaslanır, gömrük nəzarətini əlavə bürokratik prosedurlardan azad edir. Risklərin idarə olunması gömrük nəzarətinin beynəlxalq ticarət əlaqələrinə təsirini minimuma salmaq məqsədi güdür.

Gömrük nəzarəti zamanı idarə olunmalı olan riskə Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcələsində leqal anlayış verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcələsinin 1.0.45-ci maddəsinə əsasən, risk-gömrük qanunvericiliyinin tələblərinin yerinə yetirilməməsi ehtimalıdır [1]. Gömrük orqanları gömrük nəzarətini həyata keçirərkən xarici ticarət fəaliyyətinin ləngiməsinin qarşısını almaq və xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində əlavə yorucu prosedurlardan subyektləri azad etmək üçün riskləri düzgün analiz edə bilməli və qiymətləndirməli, gömrük qanunvericiliyinin pozulma ehtimalını vaxtında və dəqiq aşkar etməlidir.

Gömrük hüquq nəzəriyyəsində Gömrük qanunvericiliyinin pozula bilməsi ehtimalı baxımından risklərin iki forması mövcuddur – açıq və potensial. Açıq-aşkar risk dedikdə, gömrük qanunvericiliyinin artıq pozulması və bu pozulma faktı barədə gömrük orqanlarında məlumatın olması başa düşülür. Potensial risk-hələ özünü göstərməyən, lakin əmələ gələ bilməsi üçün bütün şərtlərin artıq mövcud olması halıdır.

Risk dedikdə, açıq-aşkar qanun pozuntusu faktını şərtləndirən hallardan tutmuş, bəzən ilk baxışdan nəzərə çarpmayan, əhəmiyyətsiz görünə biləcək hadisələr nəzərdə tutula bilər. Risk yarada biləcək hallara beynəlxalq səviyyədə tanınan aşağıdakı formaları misal göstərə bilərik:

- Gömrük bəyannaməsində malın mənşə ölkəsinin konkret ölkə nəzərdə tutulması;
- Daşımının qeyri-adi marşrutu;
- Malın mənşə ölkəsinin şübhəliliyi - məsələn, bu növ mallar adətən bu ölkələrdən gəlmir;
- Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərəhdinə gecə daxil olması;
- Daşıyıcının daha əvvəllər gömrük qanunvericiliyini pozması və s. [12, s.114].

Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyində gömrük nəzarətin risklərin idarə olunması sistemi əsasında həyata keçirilməsi təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcələsinin 92.5-ci maddəsində göstərilir ki, gömrük nəzarəti formaları seçilərkən Məcəllənin 100.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydada yaradılan riskin idarə edilməsi sistemindən istifadə olunur [1]. Risk qiymətləndirilməsinin nəticələrinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi zamanı 4 növ dəhliz – Yaşıl dəhliz, Mavi dəhliz, Sarı dəhliz, Qırmızı dəhliz-dəhlizlər sistemi müəyyən edilmişdir ki, onların tətbiqi, tənzimlənməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları” ilə həyata keçirilir [1]. Bu dəhlizlərin fərqlənməsi, onlara fərqli rejimlərin tətbiq edilməsi xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının malları və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədlərindən keçirilməsini asanlaşdırmaq və gömrük nəzarət tədbirlərini ticarət əlaqələrinə ziyan vurmada həyata keçirmək məqsədi daşıyır.

Risqlərin idarə olunması, risk meyarlarının müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələlər məəcəllədən əlavə "Ümumi risklərin idarə edilməsi Qaydaları"nın təsdiq edilməsi barədə AR DGK-nin Kollegiya qərarı ilə tənzimlənilir [7].

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Çərçivə Standartları SİO proqramlarının milli səviyyədə qanunvericiliyə implementasiyasının aşağıdakı mərhələlərini nəzərdə tutur: ön faza və analizlər, strateji planlaşdırma, pilot icra, monitorinq və qiymətləndirmə, genişləndirmə, tətbiq, sonrakı layihələr, bütün layihələrin tətbiqi, tamamlama.

Ölkəmizdə Səlahiyyətli İqtisadi Operator (SİO) institutu 2011-ci ildə yeni məəcəllənin qəbulu ilə tətbiq olunmağa başlanmışdır. Belə ki, məəcəllənin 31 və 32-ci maddələri Azərbaycan Respublikasında Səlahiyyətli iqtisadi operatorların statusu, SİO statusu verilməsi üçün şərtləri nəzərdə tutur. Qeyd olunur ki, səlahiyyətli iqtisadi operator - malların təyinat yerinə çatdırılmasının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xarici ticarətin asanlaşdırılması məqsədilə gömrük nəzarətinin sadələşdirilmiş forma və üsullarından istifadə edən hüquqi şəxsdir. Səlahiyyətli iqtisadi operator statusu almaq üçün hüquqi şəxs aşağıdakı şərtlərə cavab verməlidir:

- malların təyinat yerinə çatdırılmasının Ümumdünya Gömrük Təşkilatının müəyyən etdiyi təhlükəsizlik normalarına və standartlarına uyğun olaraq təmin edilməsi imkanının mövcudluğu;
- gömrük və vergi qanunvericiliyinin tələblərinə riayət etməsi;
- gömrük nəzarəti baxımından əhəmiyyət kəsb edən kommersiya və nəqliyyat sənədlərinin idarə edilməsinə dair qənaətbəxş sistemin olması;
- gömrük ödənişlərini və digər ödənişləri həyata keçirmək üçün maliyyə imkanlarının olması;
- fəaliyyət göstərdiyi sahədə azı 2 (iki) il təcrübəsinin olması;
- müvafiq təhlükəsizlik və mühafizə standartlarının tətbiqi imkanlarının olması;
- informasiya mübadiləsinə lazımi səviyyədə təmin edən texniki bazasının olması.

Məcəlləyə uyğun olaraq, SİO statusunun alınması, müvəqqəti dayandırılması və ləğv edilməsi qaydaları 27 avqust 2013-cü ildə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə müəyyənləşir [4].

Səlahiyyətli İqtisadi Operator institutunun tətbiqi zamanı yaranan ən böyük problemlərdən biri odur ki, malların və nəqliyyat vasitələrinin SİO-larla daşınması zamanı dövlətlər onlara əlavə heç bir güzəşt, yaxud üstünlük tanımır, sadəcə gömrük rəsmiləşdirilməsinin sadələşmiş üsullarından istifadə hüququnu verməklə kifayətlənirlər. Hesab edirik ki, Səlahiyyətli İqtisadi Operator institutunun daha səmərəli fəaliyyəti üçün istər onun əsas fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edən Çərçivə Standartlarında, istərsə də milli qanunvericiliklərdə onlara gömrük sərhədindən sürətli keçiddən savayı, gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı və gömrük ödənişlərinin ödənməsi zamanı müəyyən güzəşt və üstünlüklərin tanınması tətbiq edilməlidir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Aparılan tədqiqatla əlaqədar aşağıdakı mühüm nəticələrin irəli sürülməsi zəruri hesab edilə bilər:

- Xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün beynəlxalq sənədlərlə təklif edilən güzəşt mexanizmlərinin tətbiqi təşviq edilməlidir;
- Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının fəaliyyətinin ləngiməsinin qarşısını almaq üçün dövlətlərin milli gömrük qanunvericiliklərinin unifikasiyası prosesi sürətlənməlidir;
- Səlahiyyətli İqtisadi Operator kimi mexanizmlərin təcrübədə tətbiqini təşviq etmək üçün onlara əlavə gömrük güzəştləri tətbiq edilməlidir;
- Beynəlxalq gömrük müqavilələrində və digər sənədlərdə təklif edilən güzəştli sxemlər milli qanunvericiliyə implementasiya edilərkən milli və iqtisadi təhlükəsizlik ideyaları ilə birgə tətbiqi həyata keçirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. <https://e-qanun.az/framework/46957>
2. Azərbaycan Respublikasının 2023-cü il dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu <https://e-qanun.az/framework/53084>
3. Əliyeva Ə.Ə. Gömrük hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, Qanun 2016, 80 s.
4. Əliyev E.Ə., Əliyev V.İ. Gömrük işinin təşkili. İqtisadi və hüquqi əsaslar. Bakı, 2015, 816s.
5. “Gömrük təmsilçiliyi, o cümlədən gömrük brokeri fəaliyyətini tənzimləyən Qaydalar”ın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. <https://e-qanun.az/framework/26862>
6. “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı <https://e-qanun.az/framework/32855>
7. “Səlahiyyətli İqtisadi Operator Statusunun Verilməsi, Müvəqqəti Dayandırılması Və Ləğv Olunması Qaydaları”nın Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. https://frameworks.e-qanun.az/26/c_f_26551.html
8. SAFE frameworks of Standards. <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/safe-package/safe-framework-of-standards.pdf>
9. Ümumi risklərin idarə olunması Qaydalarının təsdiqi haqqında AR DGK-nin kollegiya qərarı. <https://e-qanun.az/framework/48334>
10. Буваева Н.Э. Международное таможенное право. Москва, 2005, 376с.
11. Таможенное право. Учебник. отв.ред. А.Ф.Ноздрачев. Москва, 2007, 688с.
12. Таможенное право. Учебник. Отв.ред.О.Ю.Бакаева. Москва, Норма, 2009, 705с.
13. Таможенное дело: Уч.пос.О.В.Молчанова. Ростов-на-Дону.2007.317с.

Asmar Aliyeva (asmer_1985@yahoo.com)
Head of the Department of the Civil Process and Commercial law,
Associate professor, Phd in Law

NEW SYSTEMS FOR TRADE FACILITATION IN INTERNATIONAL CUSTOMS LAW: PROBLEMS OF THEIR IMPLEMENTATION TO NATIONAL LEGISLATION

In order to facilitate international trade and protect the interests of foreign economic participants, the development of systems that provide for faster and easier passage of goods and vehicles across customs borders, and to accelerate the unification of national legislation to achieve this, is one of the priority directions of the customs policy of the states.

The article examines the problems that arise during the implementation of the institute of customs brokers and authorized economic operators, created for this purpose, and the changes that can be made in national and international legislation to solve them.

In the article, the institution of customs brokerage is distinguished as an indirect form of customs representation, the normative basis of its application is discussed, its goals and the tasks ahead are defined. It is noted that the institution of customs brokerage is one of the important innovations in the development of foreign trade relations, but there are certain difficulties in its application in practice. As a rule, these difficulties manifest themselves in the monopoly of customs brokerage companies and in making decisions against the interests of the foreign economic participants by colluding with officials of customs authorities. In order to overcome these problems, the international conventions adopted in the field of customs recommend the representation of at least two customs brokerage companies at each customs exit point, and the introduction of measures to ensure that customs broker companies and officials of customs authorities are not in the group of mutually related persons.

Another group of persons mentioned in the article - Authorized Economic Operators - is a younger institution than the customs broker institution. The theoretical and normative bases of its application, its history, the conditions of its inclusion in the legislation of Azerbaijan are analyzed in the article. The problems that appeared during the introduction of the Institute of Authorized Economic Operators and that may arise in the future, gaps in the legislation are investigated, and suggestions are made for their elimination.

Key words: *customs representation, customs carriers, customs broker, foreign economic activity, authorized economic operators, WCO Framework Standards, risk management system in the organization of customs work of the state, customs corridors.*

Асмар Алиева(asmer_1985@yahoo.com)
Заведующая кафедрой Гражданского процесса и коммерческого права Юридического факультета Бакинского Государственного Университета,
доктор философии по праву, доцент

НОВЫЕ СИСТЕМЫ, ПРЕДЛАГАЕМЫЕ ДЛЯ УПРОЩЕНИЯ ТОРГОВЛИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ТАМОЖЕННОМ ПРАВЕ: ПРОБЛЕМЫ ИХ РЕАЛИЗАЦИИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

В целях облегчения международной торговли и защиты интересов участников внешнеэкономической деятельности одним из является одним из приоритетных направлений таможенной политики государств является развитие систем, обеспечивающие более быстрое и облегченное прохождение товаров и транспортных средств через таможенные границы, а также ускорение унификация национального законодательства для достижение этой цели.

В статье анализируются новые институты, созданные с этой целью, в частности институт таможенных брокеров и уполномоченных экономических операторов и

проблемы, возникающие при их применении, а также изменения, которые можно внести в национальное и международное законодательство для решения этих проблем.

В статье выделяется институт таможенного брокерства как косвенная форма таможенного представителя, обсуждается нормативная основа его применения, определяются его цели и задачи.

Отмечается, что институт таможенного брокерства является одной из важных новаций в развитии внешнеторговых связей, однако существуют определенные трудности в его применении на практике. Как правило, эти трудности проявляются в монополизме таможенно-брокерских компаний и принятии решений вопреки интересам участников внешнеэкономической деятельности путем сговора с должностными лицами таможенных органов. В целях преодоления этих проблем международные конвенции, принятые в сфере таможенного дела, рекомендуют присутствие не менее двух таможенно-брокерских компаний на каждом пункте таможенного выхода, а также введение других мер.

Другая группа лиц, упомянутая в статье, — институт УЭО — более молодой институт, чем институт таможенного брокера. В статье анализируются теоретические и нормативные основы его применения, история и включение в таможенное законодательство Азербайджанской Республики. Исследуются проблемы, возникшие при внедрении института уполномоченных экономических операторов, пробелы в законодательстве и предложения по их устранению.

Ключевые слова: *таможенное представительство, таможенный перевозчик, таможенный брокер, внешнеэкономическая деятельность, уполномоченные экономические операторы, рамочные стандарты Всемирной таможенной организации, система управления рисками, таможенные коридоры.*

Məleykə Bayramova (maleyka-bdu@mail.ru)
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Cinayət hüququ və
kriminologiya kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

TƏQSİRKAR ŞƏXS ÜÇÜN AŞKAR SURƏTDƏ HAMİLƏ VƏZİYYƏTİNDƏ OLAN QADININ ÖLDÜRÜLMƏSİNİN TÖVSİFİ PROBLEMLƏRİ

Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadının öldürülməsi cinayət əməlinin tövsifi məsələsi nəzəri ədəbiyyatda mütəmadi olaraq müzakirə edilməkdədir. Belə ki, bu zaman təqsirkar faktiki səhvə yol verərsə, əməlin tövsif edilməsində müəyyən çətinliklər yaranır. Müasir dövrdə hüquq ədəbiyyatında bir çox müəlliflər aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadının öldürülməsi zamanı faktiki səhvə yol verilən zaman əməlin tövsifinin müxtəlif variantlarını təklif edirlər. Məqalənin müəllifi tərəfindən belə tövsifin təklif edilən beş variantı nəzərdən keçirilir. Hesab edilir ki, cinayət qanununun hər hansı bir normasının şərhə və tətbiqi zamanı bu qədər müxtəlif fikirlərin olması yolverilməzdir. Bununla əlaqədar, qanunda müvafiq dəyişikliklərin edilməsi zəruri və məqsəduşğundur.

Açar sözlər: adam öldürmə, hamilə qadın, məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar, faktiki səhv, aşkar surətdə, iki və daha çox şəxsi öldürmə, düzgün tövsif, təqsirlik dərəcəsi.

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

Ümumbəşəri sosial dəyərlər içərisində insanın həyatı, təhlükəsiz yaşaması ilə bağlı ictimai münasibətlər ən ali dəyərlər hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci (“yaşamaq hüququ”) və 31-ci (“təhlükəsiz yaşamaq hüququ”) maddələri insanın həyatı və təhlükəsizliyi ilə əlaqədar olan ictimai münasibətlərin aliliyini və toxunulmazlığını təsbit edir. Başqa bir insanın həyat və sağlamlığına qəsd etmə yüksək ictimai təhlükəliliyə malik olan əməldir. Məhz buna görə də insanın həyat və sağlamlığı cinayət-hüquqi mühafizənin ən mühüm obyektləridir. Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər içərisində qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin istintaqı və tövsifi zamanı meydana gələn çətinliklərin aradan qaldırılması bu cinayətlərin bütövlükdə, habelə onun ayrı-ayrı tövsifedici əlamətlərinin daha ətraflı təhlilini tələb edir. Belə əməllərdən biri də CM-in 120.2.8.-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə əməlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə (CM-in 120.2.8.-ci mad.) cinayət əməlinin törədilərkən təqsirkar şəxsin faktiki səhvə yol verməsi zamanı tövsif məsələsi ədəbiyyatda mübahisəli məsələlərdəndir. Məqalədə müəlliflərin, həmçinin Ali Məhkəmə Plenumun müvafiq qərarının mövqeyi təhlil edilərək təklif olunur ki, qanunda bu normada müəyyən dəyişikliklər edilərək 120.2.7.-ci maddədə qeyd edilən iki və ya daha çox şəxsi öldürmə əməli ilə birgə nəzərdə tutularaq, yeni mətnə iki və ya daha çox şəxsin, habelə təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını və ana bətnində olan uşağın həyatına qəsd etmə kimi ağırlaşdırıcı hallar qismində təsbit olunmalıdır. Belə hal nəzəri ədəbiyyatda, həm də məhkəmə təcrübəsində müzakirələri aradan qaldırır, faktiki səhv zamanı əməlin düzgün tövsifinə kömək etmiş olar.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 120.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qəsdən adam öldürmə cinayətinin məsuliyyəti ağırlaşdıran hallarından biri qismində təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə (CM-in 120.2.8.-ci mad.) əməli qeyd edilmişdir. Bu əməlin ictimai təhlükəliliyi zərər yetirilən qəsd obyektinin daha yüksək sosial mahiyyəti ilə fərqlənir. Bu qisim əməllər həm insanın həyatına, həmçinin ana və uşağın mühafizəsini təmin edən ictimai münasibətlərə qəsd edir. Qeyd edək ki, təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə

hamilə vəziyyətində olan qadının öldürülməsinin tövsifi barədə məsələ müasir hüquq tətbiqetmə təcrübəsində aktual məsələlərdən biridir. Tövsifin düzgün olması əmələ düzgün hüquqi qiymətin verilməsi üçün, cəzanın məqsədlərinə nail olunması baxımından ədalətli və səmərəli olması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd edilən tövsifedici hal adam öldürmə cinayətinin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi ilk dəfə Azərbaycan SSR-in 1960-cı il Cinayət məəcəlləsinin 94-cü maddəsinin 5-ci bəndində müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə adı ilə öz əksini tapmışdır [2, s. 93].

Hazırda təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadının öldürülməsi cinayət əməli Azərbaycan (120.2.8-ci mad.), Gürcüstan (109-cu mad.), Rusiya Federasiyası (105-ci mad.), Qırğızıstan (97-ci mad.), Latviya (117-ci mad.), Estoniya (101-ci mad.), Litva (129-cu mad.), Belarusiya (139-cu mad.), Bolqarıstan (116-cı mad.), Qazaxıstan (99-cu mad.), Moldaviya (145-ci mad.), Tacikistan (104-cü mad.), Özbəkistan (97-ci mad.), Ukrayna (115-ci mad.) və s. respublikaların Cinayət Məcəllələrində qəsdən adam öldürmə cinayətinin ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur. Türkiyə CM-in 449-cu maddəsində adam öldürmənin sadalanan ağırlaşdırıcı halları sırasında hamilə vəziyyətində olan qadının öldürülməsi halı nəzərdə tutulmasa da, qəsdən adam öldürməni nəzərdə tutan 448-ci maddəsinin sanksiyasına əsasən, azadlıqdan məhrum etmə cəzasının 24 ildən 30 il müddətinə müəyyən edilmiş həddi bu qisim əməllərə görə cəzanın fərdiləşdirilməsini mümkün edir.

Əməlin düzgün tövsifi üçün hamiləlik halı təqsirkara aşkar surətdə bəlli olmalıdır. Hamiləlik barədə məlumatın necə əldə edilməsi, həmçinin də hamiləlik müddəti əməlin tövsifi üçün əhəmiyyət kəsb etmir. Əks halda yəni əgər zərərçəkmiş şəxsin hamilə olması təqsirkara məhz aşkar surətdə bəlli deyildisə, onun əməli bu maddə ilə tövsif edilə bilməz. Bu barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin “Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 12 dekabr 2002-ci il tarixli qərarının 12-ci bəndində də qeyd edilir ki, əməlin CM-nin 120.2.8-ci maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün işdə zərərçəkmiş şəxsin hamiləliyinin təqsirkara aşkar surətdə bəlli olması barədə məlumatların (qadının xarici əlamətləri, digər məlumatlar) olması zəruridir. Bu zaman qadının öldürülməsi nəticəsində dölün də məhv olub-olmamasının və cinayətin motivinin əməlin tövsifinə hər hansı bir təsiri ola bilməz [2].

Məsələ ilə əlaqədar bəzi xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliklərindəki fərqli xüsusiyyətlərə nəzər yetirək. Bolqarıstan (mad.116) və Litva (mad.129) Cinayət Məcəllələrində zərərçəkmiş şəxsin hamilə olması təqsirkara məhz “aşkar surətdə bəlli olma” əlaməti üzrə nəzərdə tutulmur, sadəcə olaraq ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi hamilə qadının öldürülməsi qeyd olunur. Fikrimizcə, məhz “aşkar surətdə bəlli olma” əlaməti əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini artırmış olur ki, bu da həmin əməlin ağırlaşdırıcı halda adam öldürmə kimi tövsifinə əsas verir. Məhz bu əlaməti nəzərə alaraq, Sumqayıt Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hökmü ilə 22.X.2022-ci tarixdə V. həyat yoldaşı S.-in hamilə olduğunu aşkar surətdə bilərək onu öldürməsinə görə CM-in 120.2.8.-ci maddəsi ilə 19 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir.

Onu da deyək ki, Moldaviya Respublikası CM-si ilə (mad.145) isə təqsirkar şəxs üçün “aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan” əlamətinə görə qadının öldürülməsi əməli nəinki ağırlaşdırıcı, hətta xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkib olaraq nəzərdə tutulur. Göstərilənlərə əsasən, Bolqarıstan və Litva qanunvericiliklərinin mövqeyini düzgün hesab etmirik.

Bəllidir ki, qeyd edilən cinayət əməli törədilən zaman təqsirkar zərərçəkənin şəxsiyyəti və digər hallar barədə faktiki səhvə yol verə bilər. Başqa sözlə, məsuliyyəti ağırlaşdıran hal qismində tərkibə daxil edilən zərərçəkənin əlamətinə olan səhvlərdən biri də təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürərkən onun hamiləliyi barədə yanlış təsəvvürünün olmasıdır. Faktiki səhv ictimai-təhlükəli əməlin cinayət tərkibinə daxil olan obyektiv əlamətləri haqqında şəxsin yanlış təsəvvürüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, faktiki səhv təqsirin məzmununa, deməli, cinayət məsuliyyətinin həddinə də təsir edə bilər.

Son illərin cinayət hüquq ədəbiyyatında qeyd olunur ki, hamilə qadının öldürülməsinin adam öldürmənin tövsifedici halı kimi tərkibə daxil edilməsinin səbəbi belə adam öldürmə zamanı

təkcə ananın deyil, həm də doğulacaq uşağın – dölün də həyatına qəsd edilməsidir [9, s. 21]. Hazırda ədəbiyyatda məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi tərkibə daxil edilən zərərçəkənin əlamətinə olan faktiki səhvlə bağlı qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin tövsifi məsələsi mütəmadi olaraq müzakirələrə səbəb olur. Belə ki, təqsirkarın səhvə yol verərək, hamilə zənn etdiyi qadını öldürməsi cinayət əməlinin tövsifinin aşağıdakı dörd variantı təklif olunur:

Birinci qrup müəlliflər (F.Y.Səməndərov, A.A.Piontkovski, V.A.Yakuşin, A.İ.Raroq, Dyadyun K.V.) qeyd etdikləri kimi, qəsdin məzmunu və istiqamətindən çıxış edərək cinayətə cəhdə görə, yəni CM-nin 29, 120.2.8.-ci maddələri ilə tövsifə tərəfdardırlar [13, s. 782-783; 11, s. 183; 6, s. 12]. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyasının bu barədə olan izahı da belədir: “Əgər təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin hamilə olması barədə səhvə yol verərsə, yəni təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin hamilə olduğunu zənn edərsə, lakin nəticədə onun hamilə olmadığı məlum olarsa, onun əməli təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını qəsdən öldürməyə cəhd kimi, CM-in 29, 120.2.8-ci maddəsi ilə tövsif ediləcəkdir.” [1, s. 465]

İkinci qrup müəlliflərin (Ş.T.Səmədova, В.Ф.Кириченко, Е.Ф.Побегайло) mövqeyinə görə, bu əməl cinayətlərin cəminə görə: CM-nin 29, 120.2.8 və 120.1.-ci maddələri ilə tövsif edilməlidir. Ş.T.Səmədova qeyd edir ki, bu zaman həm faktiki törədilmiş əmələ (120.1-ci maddə), həm də qəsdin məzmununa (29,120.2.8-ci maddələr) hüquqi qiymət vermiş oluruq. Lakin müəllif tamamilə haqlı olaraq həmin fikrin ardınca əlavə edir ki, belə tövsifin qüsuru ondan ibarətdir ki, bir əməl iki hüquqi qiymətlə, bir halda başa çatmış cinayət, ikinci halda isə başa çatmayan cinayət kimi qiymətləndirilir [12, s. 233].

Üçüncü tövsif müəlliflərdən T.V.Kondraşova, L.A.Andreeva, A.A.Kovalyova, A.S.Sitnikovanın mövqeyinə görə, sadə adam öldürmə kimi, CM-nin 120.1.-ci maddəsi ilə tövsif təklif edilir. Bu zaman müəlliflər nədənsə ona əsaslanırlar ki, məsələ cinayətkarın xeyrinə həll edilməlidir [4, s. 15]. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 12-ci bəndində də deyilir ki, belə halda təqsirkarın əməli niyyətə görə, yəni CM-in 120.2.8-ci maddəsi ilə deyil, baş vermiş nəticəyə görə hadisənin törədilmə üsulu nəzərə alınmaqla tövsif edilməlidir [1, s. 465]. Baş vermiş nəticə qismində sadəcə olaraq qadının ölməsini nəzərə alsaq, onda CM-in 120.1.-ci maddə ilə tövsif müvafiq Plenum qərarı ilə düzgün hesab edilmişdir. Lakin onu da qeyd etmək istərdik ki, digər bir halda, əgər təqsirkar şəxs digər qaydada səhvə yol verərək qadının hamilə olduğunu bilmədən onu öldürmüşsə, hamiləlik faktı qəsdin məzmunu ilə əhatə edilmədiyindən, haqlı olaraq əməl CM-in 120.1.-ci maddəsi ilə tövsif ediləcəkdir.

Dördüncü qrup müəlliflər (S.V.Borodin, Q.N.Borzenkov) qeyd edilən cinayət əməlini bitmiş cinayətə görə – CM-nin 120.2.8-ci maddəsi ilə tövsifi düzgün hesab edirlər. Bu fikrin tərəfdarları qeyd edirlər ki, əgər təqsirkar əmindirsə ki, qadın hamilədir, baxmayaraq ki, ölümdən sonra bəlli olmuşdur ki, qadın hamilə deyilmiş, onda onun əməli Rusiya Federasiyası CM-nin 105-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin «q» bəndi (AR CM-nin 120.2.8.-ci maddəsi) ilə hamilə qadını öldürmə kimi tövsif edilməlidir [5, s. 136].

Qeyd edilən əməlin tövsifi ilə bağlı mövcud müxtəlif fikirləri təhlil edərək aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

Birinci mövqe (CM-nin 29, 120.2.8.-ci maddələri) ilə razılaşmaq çətindir. Belə ki, sadəcə olaraq maddi tərkib kimi adam öldürmə cinayətində ölümdən ibarət ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsini nəzərə almaq məcburiyyətindəyik ki, bu da cəhdə görə tövsifi inkar etmiş olur. Həmçinin bu zaman, heç bir əsas olmadan cəza təyini zamanı CM-nin 63.3-cü maddəsinə istinad etmək lazım gələrdi. Digər bir tərəfdən, qadın ölməyib sağ qaldığı halda da, törədilmiş əməl hamilə qadını öldürməyə cəhdə görə CM-in 29, 120.2.8-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olmalıdır. Hesab edirik ki, bu zaman artıq başa çatmış adam öldürmə faktı unudulur. “Öldürməyə cəhd” ifadəsi məntiqi olaraq zərərçəkmişin ölmədiyi qənaətini yaradır. CM-in 29-cu maddəsinə görə bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş qəsdən edilən əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik), şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmamışdırsa, cinayət etməyə cəhd hesab olunur.

Müəlliflər qeyd edirlər ki, belə halda cinayətin başa çatmaması göz qabağındadır: təqsirkar şəxs arzu etdiyi nəticəni əldə edə bilməmişdir. Sual olunur: hansı nəticəni? Axı, faktiki olaraq şəxs ona hamiləliyi aşkar surətdə bəlli olan qadını artıq öldürmüşdür. Tövsif üçün əhəmiyyət kəsb edən əlamət hamiləliyin məhz aşkar surətdə bəlli olması əlamətidir. Cinayət əməli maddi tərkibdə olduğu üçün ölümdən ibarət ictimai təhlükəli nəticə də artıq baş vermişdir. Sonradan qadının hamilə olmasının bəlli olması isə artıq törədilmiş olan əməlin həm obyektiv, həm də subyektiv əlamətlərinə görə ictimai təhlükəlilik dərəcəsini azaltmır.

İkinci tövsiflə də (CM-nin 29, 120.2.8 və 120.1.-ci maddələri) razılaşımaq düzgün olmazdı. Belə ki, tək bir şəxsin öldürülməsi heç bir halda həm bir nəfər hamilə qadının öldürülməsinə cəhd, həm də sadə adam öldürmə kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə olan halda, səhvən hamilə hesab edilib öldürülən qadının ölümü faktiki hamilə olan qadının öldürülməsindən daha ağır cəzaya məruz qalmış olardı. Nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, göstərilən halda CM-nin 17-ci maddəsinin tələblərinə görə, cinayətlərin məcmusunun nə ideal, nə də ki real növü mövcud deyildir. Bu fikrin tərəfdarları iki zərərçəkənin, yəni hamilə qadının və uşağın olmasını qəbul edirlər. Təbii ki, qanunverici həm qadının, həm də gələcəkdə dünyaya gələcək olan şəxsin həyatının mühafizəsi baxımından əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin yüksək olmasını nəzərə alıb məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkibə görə müəyyən etmişdir. Lakin nəzərdən qaçırmaq ki, insanın həyatı ana bətnində deyil, doğuşun başlanması, ilk nəfəs aldığı andan başlayır və ölüm faktına qədər davam edir. Əgər qeyd edilən müəlliflərlə razılaşıb olsaq, onda hamiləliyin süni surətdə pozulması faktı qəsdən adam öldürmə kimi qiymətləndirilmiş olardı. Daha sonra belə tövsif faktiki baş vermiş bir əmələ görə ikili məsuliyyət yaratmış olar ki, bu da ədalət prinsipinə tamamilə ziddir. Həmçinin qeyd etməliyik ki, qüvvədə olan qanunvericiliklə göstərilən halda uşağın, dölün ölməsi, yaxud da sağ qalması tövsif üçün heç bir əhəmiyyətə malik deyildir. Başqa sözlə, uşağın ölüb-ölməməsi cinayət hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Bu baxımdan da hamilə qadının öldürülməsini iki və ya daha artıq şəxsin öldürülməsi kimi qiymətləndirməyi təklif edən müəlliflərlə də razılaşımaq mümkün deyildir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 12-ci bəndində də vurğulanır ki, bu zaman qadının öldürülməsi nəticəsində dölün də məhv olub-olmamasının və cinayətin motivinin əməlin tövsifinə hər hansı təsiri ola bilməz.

Üçüncü mövqedə qeyd edilən CM-nin 120.1-ci maddəsi ilə tövsifi qəbul etmiş olsaq, heç bir əsas olmadan cəzanın həddi xeyli yüngülləşdirilmiş olur. Həmçinin də nəzərə alınmalıyıq ki, 120.1-ci maddə ilə nəzərdə tutulan cinayətin – qəsdən adam öldürmənin motivləri tam fərqlidir. Qanunvericinin mövqeyinin də, yəni təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə cinayətinin ağırlaşdırıcı halda təsbit olunmasının səbəbi məhz “ictimai təhlükəli” niyyətdir. Təqsirkarın qəsdinin istiqaməti (qəsdə məhz hamilə qadını öldürmək olmuşdur) də nəzərdən qaçırıla bilməz. Başqa sözlə, onun qəsdə bilavasitə ağırlaşdırıcı əlamətə malik olan əməli törətməyə yönəlmişdir. Belə tövsifin səhv olduğunu nəzərə çatdırmaq üçün oxşar bir səhv tövsiflə müqayisə edək: məsələn, təqsirkarın qəsdinin özgə əmlakının külli miqdarda ələ keçirilməsinə yönəltdiyi bəlli olduğu halda, o, faktiki 700 manat məbləğində oğurluq etdiyinə görə CM-nin 177.1-ci maddəsi ilə məsuliyyətə alınır. Burada qəsdin məzmununu və istiqaməti daha ağırlaşdırıcı hala - külli miqdarda özgə əmlakının ələ keçirilməsinə yönəltdiyi üçün aydındır ki, tövsif CM-nin 29, 177.3.2.-ci maddəsi ilə aparılmalıdır.

Qeyd edək ki, hamilə qadının öldürülməsi ilə bağlı təqsirkar şəxs digər bir faktiki səhvə də yol verə bilər: qadının hamilə olduğunu bilmədən onu hər hansı bir digər motivlə öldürə bilər. Belə olan halda isə, hamiləlik faktı qəsdin məzmununu ilə əhatə edilmədiyini üçün məsuliyyət CM-nin 120.1-ci maddəsi ilə həll edilir ki, bu da düzgün hesab edilməlidir.

Sonuncu, dördüncü mövqe (CM-in 120.2.8.-ci maddə) ilə, razılaşımaq, fikrimizcə, digərləri ilə müqayisədə nəzəri cəhətdən, nisbətən əsaslandırılıla bilər. Bu zaman zərərçəkənin şəxsiyyətinə olan səhvə əsasən, bitmiş cinayət tərkibi kimi, əməl 120.2.8.-ci maddə ilə tövsif edilməlidir. Məhz hamilə qadını öldürdüyünü özü-özlüyündə yəqinliklə bildiyindən, belə halda təqsirkarın niyyəti, qəsdin

məzmunu və istiqaməti tövsif üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Belə halda, məhz qəsdin məzmunu təqsirkarın təqsirlilik dərəcəsinin artmasına səbəb olmuş olur: təqsirkar olan şəxs öz qəsdini ilə yalnız və yalnız “hamilə olan qadını”, həmçinin digər bir halda isə, qadını məhz hamiləlik vəziyyətinə görə öldürmüşdür. Qadını bu niyyətlə öldürdükdən sonra onun hamilə olmaması təqsirkara sonradan bəlli olsa da, qeyd etdiyimiz kimi, bu onun təqsirinin məzmununu, əməlin, nə də ki xüsusilə şəxsiyyətinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə dəyişdirmir. Elə bu cəhət də onun təqsirlilik dərəcəsinə, o da öz növbəsində isə əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə artırmış olur. Belə ki, təqsir və onun dərəcəsi əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə müəyyənləşdirən elementlər məcmusuna daxildir ki, bu da məsuliyyətin diferensiasiyasında nəzərə alınmalıdır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün məsələ ilə əlaqədar Rusiya Federasiyası məhkəmə təcrübəsindən belə bir misal da diqqətə çatdırmaq istərdik: B. N.-nin hamilə olduğunu həkimin rəyinə, həmçinin N.-nin özünün və yaxın qohumların sözlərinə əsasən yəqinliklə öyrəndikdən sonra N.-i öldürmüşdür. Lakin N.-in bir neçə gün öncə abort etdirdiyini bilməmişdir ki, bu da faktiki hamilə olmayan qadının öldürülməsi deməkdir. Bu zaman qadın hamilə olmasa da, B.-nin onun hamilə olduğunu yəqinliklə bilməsi faktını nəzərə alıb Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası əməli hamilə qadını öldürmə kimi tövsif etməni düzgün hesab etmişdir [9, s.350].

Qeyd edilənlərin təsdiqi üçün, həmçinin nəzəri ədəbiyyatda qəbul edilmiş digər bir tövsifi də qeyd etmək istərdik: CM-nin 120.2.6-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsini yüngülləşdirmə məqsədi ilə adam öldürmə zamanı təqsirkarın belə məqsədə nail olub-olmamasından asılı olmayaraq, əməl başa çatmış cinayət kimi qiymətləndirilir.

Onu da deyək ki, tövsifin yuxarıdakı dörd variantının hər biri ayrılıqda tam düzgün hesab edilmədiyindən, beşinci variant kimi qeyd etsək, ədəbiyyatda haqlı olaraq, göstərilən tövsifedici halın ümumiyyətlə, qanunvericilikdən çıxarılmasını, yaxud qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsini təklif edən müəlliflər də (M.D.Şarqorodski, N.S.Taqansev, A.N.Popov) olmuşdur. Qanunda dəyişiklik etməklə belə təklif olunur ki, iki və ya daha çox şəxsi öldürmə və təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını öldürmə ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi aşağıdakı qaydada birlikdə nəzərdə tutulsun: iki və ya daha çox şəxsin, habelə təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını və ana bətnində olan uşağın həyatına qəsd etmə [11, s. 349]. Yalnız belə halda bəlli olacaqdır ki, təqsirkarın niyyəti həm qadının, həm də gələcəkdə dünyaya gələcək uşağın həyatına qəsd etməkdir. Bu zaman uşağın sağ qaldığı halda qadının ölməsi, yaxud faktiki səhvə yol verildiyi hallarda hamilə qadını öldürməyə cəhdə görə məsuliyyət müəyyən edilməsi düzgün olacaqdır. Başqa sözlə, qadının həyatı ilə yanaşı olaraq, həm də ana bətnində olan uşağın gələcək həyatı cinayət-hüquqi mühafizəyə malik olmalıdır. Məsələn, ABŞ bir çox ştatı doğulmamış uşağın qanunsuz öldürülməsini adam öldürmə kimi tanıyır. 01 aprel 2004-cü ildə qüvvəyə minmiş “Zorakılıq aktının doğulmamış qurbanları” qanununa əsasən hamilə qadına cinayətqar qəsd olan zaman qadın, yaxud doğulmamış uşağı öldürülsə, cinayətqar iki insanın ölümü ilə ittiham edilir [14].

Yekun olaraq qeyd etmək istərdik ki, cinayət qanununun hər hansı bir normasının şərhini və tətbiqi zamanı bu qədər müxtəlif fikirlərin olması hüquqi müəyyənlik nöqtəyi-nəzərdən yolverilməzdir. Hesab edirik ki, ya qanunda bu norma müəyyən dəyişikliyə uğramalı, 120.2.7.-ci maddədə nəzərdə tutulmuş tövsifedici halla birləşdirilərək – iki və ya daha çox şəxsin, habelə təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadının və ana bətnində olan uşağın həyatına qəsd etmə kimi nəzərdə tutulmalıdır. Yaxud da ki, qəsdin məzmunu və istiqamətindən çıxış edərək, bu əməli bitmiş cinayət əməli kimi, CM-nin 120.2.8.-ci maddəsi üzrə tövsiflə razılaşmalıyıq. Bütün hallarda, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu göstərilən qərarla öz tövsiyəsini bir daha dəqiqləşdirməlidir. Həmçinin də Cinayət Məcəlləsinə hüquqi və faktiki səhvin anlayışı, səhvlə bağlı törədilən cinayətlərin tövsifi qaydalarını nəzərdə tutan normaların daxil edilməsi cinayət qanunlarının təcrübədə düzgün tətbiqini təmin etmiş olardı.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

İlk öncə, qeyd edilməlidir ki, cinayət qanununun hər hansı bir normasının şərhı və tətbiqi zamanı bu qədər müxtəlif fikirlərin olması hüquqi müəyyənlik nöqteyi-nəzərindən yolverilməzdir. Hesab edirik ki, ya qanunda bu norma müəyyən dəyişikliyə uğramalıdır – iki və ya daha çox şəxsin, habelə təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadını və ana bətnində olan uşağın həyatına qəsd etmə kimi nəzərdə tutulmalıdır, yaxud da ki, qəsdin məzmunu və istiqamətindən çıxış edərək, bu əməli bitmiş cinayət əməli kimi CM-nin 120.2.8.-ci maddəsi üzrə tövsiflə razılaşmalıyıq. Bütün hallarda, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu göstərilən qərarla öz tövsiyəsini bir daha dəqiqləşdirməlidir. Həmçinin də Cinayət Məcəlləsinə hüquqi və faktiki səhvin anlayışı, səhvlə bağlı törədilən cinayətlərin tövsifi qaydalarını nəzərdə tutan normaların qanuna daxil edilməsi cinayət qanunlarının təcrübədə düzgün tətbiqini təmin etmiş olardı.

İstifadə olunan mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası, Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2023, I hissə - 788 s., II hissə - 872 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (1999-cu il iyulun 26-a olan dəyişiklik və əlavələrlə). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 1999, 280 s.
3. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarlar məcmuəsi (1991-2016). Bakı: MSV NƏŞR, 2017, 479 s.
4. Андреева Л.А. Квалификация убийств, совершенных при отягчающих обстоятельствах, СПб: Юридический ин-т Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 1998, 54 с.
5. Бородин С.В. Преступления против жизни, СПб: Юридический центр Пресс, 2003, 467 с.
6. Дядюн К.В. Квалификация убийства заведомо беременной женщины в условиях фактической ошибки: проблемы и решения// Universum: экономика и юриспруденция, 2015, с.11-12
7. Капинус О.С. Убийства: Мотивы и цели. Москва: импэ-паблиш, 2004. -312 с.
8. Краев Д.Ю. Уголовная ответственность за убийство женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности//Уголовное право и криминология, 2016, №1 (18), с.20-25
9. Лопашенко Н.А. Исследование убийств: закон, доктрина, судебная практика, Москва: Юрлитинформ, 2018, 656 с.
10. Попов А.Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах, Санкт-Петербург, 2003, 898 с.
11. Рарог А.И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам, Москва: Проспект, 2016, 232 с.
12. Самедова Ш.Т. Уголовное право Азербайджанской Республики. Особенная часть: в двух томах. Учебник. Баку: Адильоглы, 2020, том 1, 824 с.
13. Энциклопедия уголовного права, т.4, СПб: изд.проф.Малинина, 2005, 797 с.
14. <http://www.nrlc.org/uploads/stateleg/StateHomicidelaws.pdf>
15. <http://www.nrlc.org/site/federalunbornvictims/statechallenges>

Maleyka Bayramova (maleyka-bdu@mail.ru)
Associate professor of the Criminal law and criminology,
Faculty of Law, Baku State University, PhD in Law

PROBLEMS OF THE CHARACTERIZATION OF THE CULPRIT OF THE KILLING OF AN OBVIOUSLY PREGNANT WOMAN

The question of defining the criminal act of killing a woman who is obviously pregnant for the guilty person is regularly discussed in the theoretical literature. So, if the culprit commits a factual mistake at this time, certain difficulties arise in the description of the deed. In modern times, many authors in the legal literature offer different options for the description of the act when an actual mistake is made during the killing of an obviously pregnant woman. The author of the article considers five options of such a description. It is considered that it is unacceptable to have so many different opinions during the interpretation and application of any norm of the criminal law. In this regard, it is necessary and appropriate to make appropriate changes in the law.

Key words: murder, pregnant woman, aggravating circumstances, factual error, obvious, two or more murders, correct description, degree of guilt.

Малейка Байрамова (maleyka-bdu@mail.ru)
Доцент кафедры Уголовного права и криминологии
Бакинского Государственного Университета,
доктор философии по праву

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ УБИЙСТВА ЖЕНЩИНЫ, ЗАВЕДОМО ДЛЯ ВИНОВНОГО НАХОДЯЩЕЙСЯ В СОСТОЯНИИ БЕРЕМЕННОСТИ

Вопросы квалификации убийства женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, регулярно обсуждаются в доктрине. Ошибка виновного в фактических обстоятельствах способствует возникновению определенных трудностей при квалификации деяния. В настоящее время в юридической литературе авторы предлагают разные варианты квалификации деяния при фактической ошибке, допущенной при убийстве заведомо беременной женщины. Автор статьи рассматривает пять вариантов подобной квалификации. Считается, что недопустимо иметь столь разные мнения при толковании и применении одной и той же нормы уголовного закона. В связи с этим необходимо и целесообразно внести соответствующие изменения в закон.

Ключевые слова: убийство, беременная женщина, отягчающие обстоятельства, фактическая ошибка, заведомо, убийство двух и более лиц, правильная квалификация, степень вины.

Elvin Balajanov (e.balajanov.edu@gmail.com; ebalajanov@akta.az)
Chairman of Association of Cybersecurity Organizations of Azerbaijan, PhD in Law

ANALYSIS OF JURISDICTIONAL CHALLENGES IN THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

The rise of cybercrime as a global menace has presented significant challenges to law enforcement agencies and legal systems worldwide. This article explores the complex jurisdictional issues surrounding cybercriminal offenses, shedding light on the unique dynamics introduced by cybercrime within the broader context of transnational crimes. While various forms of transnational criminal activities have required international cooperation in the past, cybercrime's distinctive characteristics, including its borderless nature and the dispersion of evidence and actors across the globe, have added a layer of complexity to the jurisdictional landscape. This article emphasizes the imperative for collaboration among diverse law enforcement agencies, both within and across international borders, in the fight against cybercrime. The exchange of critical data and intelligence is central to this collaborative effort. However, it also underscores the need for nations to grapple with intricate jurisdictional challenges to ensure the effective and efficient combatting of cybercrime. In a world where cybercriminals can operate with impunity across borders, addressing jurisdictional dilemmas has become increasingly critical, leading to a proliferation of concurrent or competing claims to jurisdiction. This article serves as a comprehensive analysis of these jurisdictional intricacies within the context of cybercrime, highlighting the urgency of global cooperation in the face of this evolving threat.

Keywords: *cybercrime, jurisdiction, international cooperation, the principle of territoriality, the principle of nationality.*

1. Introduction

Cybercrime effortlessly transcends geographical boundaries and often evades state control. Nevertheless, cybercrime is not the first nor the sole category of criminal activity that can cross state borders, presenting investigative and prosecutorial challenges. In recent decades, global efforts have been necessary to combat various forms of transnational crimes, including illicit drug and firearm trafficking, terrorist actions, theft of art and cultural artifacts, human trafficking and commercial sex trade, maritime crime and piracy, and money laundering (1). However, cybercrime introduces distinctive complexities to national criminal justice systems. This is due to the widespread dispersion of evidence, perpetrators, and victims on a global scale, as well as the rapidly growing demand for specialized technical expertise essential for investigation and prosecution (2).

Cybercrime is often regarded as having a 'transnational dimension'. Therefore, it is essential to clarify the meaning of cybercrime acts that exhibit 'transnational dimensions'. According to the United Nations Convention against Transnational Organised Crime, an offence is 'transnational in nature' if:

'(a) it is committed in more than one state; (b) it is committed in one state but a substantial part of its preparation, planning, direction or control takes place in another state; (c) it is committed in one state but involves an organised criminal group that engages in criminal activities in more than one state; (d) it is committed in one state but has substantial effects in another state.' (3, Article 3.2)

While this approach has indeed highlighted crucial elements, it may not entirely align with cybercrime acts. This is because 'organized criminal groups' are not a focal point in cybercrime, and the transnational 'dimension' can manifest without involving 'preparation, planning, direction, or control' within another state (4). In its most basic form, transnational crime can be defined as crimi-

nal activities that cross borders, violate the laws of multiple states, or possess actual or potential cross-border impacts of national or international significance. Therefore, cybercrime can be classified as a typical transnational crime because it often impacts and implicates various jurisdictions. In practice, a significant proportion of cybercrime incidents include a 'transnational element,' as indicated by a UN study (note: according to a study conducted by United Nations Office on Drugs and Crime, percentage of cybercrime acts involving a transnational dimension was over 70% in responded European countries) (5), and Azerbaijan is no different in this regard, as many reported cybercrime cases under investigation by law enforcement agencies (LEAs) also exhibit transnational dimensions.

The inherently global nature of cybercrime underscores the imperative for collaboration among diverse law enforcement agencies (LEAs), spanning both domestic and international boundaries. This collaboration revolves around the exchange of critical data and intelligence. Nevertheless, to ensure the effective and efficient combatting of cybercrime, nations must confront the intricate challenges related to jurisdiction. It is essential to acknowledge that the landscape of cybercrime has given rise to intricate jurisdictional dilemmas, leading to a proliferation of concurrent or competing claims to jurisdiction.

2. Jurisdictional challenges in the realm of combatting cybercrime

The concept of jurisdiction within a state primarily pertains to the authority of a sovereign nation to govern, adjudicate, and enforce specific norms or regulations, which extends over its territory, citizens, and activities occurring within its borders, allowing the state to maintain order, ensure compliance with its laws, and protect the rights and interests of its residents (6, Annex E, 517). In the context of prosecuting and investigating cybercrime, 'jurisdiction' assumes a critical role and can be comprehensively defined as the legal authority conferred upon a state to both assert and exercise its domestic laws in response to cybercrimes committed within or impacting its boundaries (7, p. 5-6).

The location of the criminal act stands out as the most commonly employed determinant within jurisdictional provisions, a principle explicitly underscored as the primary factor for jurisdictional establishment by the Convention on Cybercrime (8, pp 10). The jurisdiction clause outlined in Article 22 of the Convention acknowledges the principle of territoriality by mandating that Parties exercise jurisdiction over any offense established in accordance with the Convention when said offense occurs within the state's geographical territory (9). Furthermore, States Parties are obligated to establish criminal jurisdiction over offenses committed on ships flying their flag or aircraft registered under their laws (9, Article 22 (1)(b)(c)).

Much like the Convention, the Code of Criminal Procedure and the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan incorporate jurisdictional clauses that adhere to this principle. According to Article 11 of the Criminal Code, individuals who commit crimes within the territory of the Republic of Azerbaijan are liable for criminal prosecution under the Criminal Code (10, Article 11). Within the Republic's territory, as well as on ships bearing its flag or aircraft registered under its laws, only the criminal procedure legislation of the Republic of Azerbaijan shall apply, unless stipulated otherwise by international treaties to which the nation is a party (11, Article 3). Furthermore, it is firmly established that any criminal act that is initiated, conducted, or concluded within the territorial boundaries of the country shall unequivocally be considered a crime committed within the Republic of Azerbaijan (10, Article 11). This legal doctrine, rooted in the principle of territoriality, forms the bedrock of the nation's jurisdictional framework, empowering it to exercise its sovereign authority over offenses occurring within its geographical borders. This provision embodies the concept that for the country to assert territorial jurisdiction, it is not obligatory for the entire offense to occur within the country. In other words, the application of territorial jurisdiction does not necessitate that all elements of the crime transpire within the state's territory.

This approach finds support in the Explanatory Report to the Convention on Cybercrime, which elucidates that under the principle of territoriality, a party can assert territorial jurisdiction if the computer system targeted is within its territory, even if the attacker is not physically present within that territory. This principle applies not only when the attacker is targeting a computer system and victim system both located within its territory but also when the attacker targets a system within its territory from elsewhere (12, para. 233).

The location where a crime has an impact has long been recognized as one of the essential elements of the offense within the criminal context (13). This critical aspect not only helps determine the jurisdiction of the legal proceedings but also plays a pivotal role in shaping the legal and investigative processes associated with the alleged criminal activity. According to Ryngaert, international law appears to have settled for the condition that either the criminal act itself or its repercussions must occur within a state's territory for that state to legitimately exercise territorial jurisdiction (14, p. 278). This principle is likewise evident in the Criminal Code, where it is specified that foreign citizens and stateless individuals who have committed a crime outside the territorial boundaries of the Republic of Azerbaijan against its citizens or interests can be subject to criminal liability within Azerbaijan, particularly if these individuals have not previously been convicted for the same offense in the foreign state (10, Article 12.2). This underscores the country's commitment to upholding justice and safeguarding its interests beyond its borders. Hence, Azerbaijani law enforcement agencies (LEAs) have the authority to issue indictments when the consequences or effects of a crime occur within its territory, even if the actions and whereabouts of the perpetrator are beyond its borders. Nevertheless, enforcing this provision presents significant challenges and could potentially lead to a complex scenario of concurrent jurisdiction. This dynamic underscores the need for precise legal frameworks and international cooperation to effectively address cross-border criminal activities. Furthermore, both national laws and the Convention on Cybercrime often overlook the complexities of jurisdictional concurrency. Consequently, there is a pressing need for more straightforward and precise solutions to resolve existing ambiguities and intricacies in concurrent jurisdictions. Addressing these issues is vital to ensure a more effective and streamlined response to cross-border cybercrimes. Otherwise as articulated by Kohl, 'territorially centred criminal law is edging closer to a tipping point, not because it is excessively intricate, but because it is equitable neither for individuals nor for states' (15, p. 106).

The nationality of the perpetrator is broadly acknowledged as the second primary determinant of jurisdiction in cybercrime cases, following territoriality (8, p. 24). This principle of nationality is also explicitly included in the Convention, compelling Parties to assert jurisdiction when the act is carried out 'by one of its nationals if the offense is punishable under criminal law where it was committed, or if the offense occurs outside the territorial jurisdiction of any State' (9, Article 22 (1)(d)).

Azerbaijan has a comparable clause, incorporating the prerequisites of dual criminality and the '*ne bis in idem*' principle within its legal framework (*Ne bis in idem* principle has been described as a fundamental principle of law, which restricts the possibility of a defendant being prosecuted repeatedly based on the same offence, act, or facts) (16). As outlined in Article 12 of the Criminal Code, Azerbaijani citizens who commit a crime outside the nation's borders, along with stateless individuals permanently residing within the country, are liable to face criminal prosecution under the Criminal Code. This prosecution is contingent upon specific conditions: firstly, the act in question must be recognized as a criminal offense both in the Azerbaijan Republic and in the state where it was committed. Secondly, the individuals in question should not have been previously convicted for the same offense in the foreign state. This provision demonstrates Azerbaijan's commitment to ensuring that its citizens and residents are held accountable for their actions, even when those actions transpire beyond its territorial boundaries. It also underscores the significance of aligning the legal standards of both the Republic of Azerbaijan and the foreign state where the crime occurred,

thus upholding the principle of dual criminality. Moreover, the inclusion of the 'ne bis in idem' principle reflects the nation's dedication to preventing double jeopardy, ensuring that individuals are not subjected to multiple prosecutions for the same offense, both domestically and abroad.

In the realm of cybercrime, the principle of nationality assumes a somewhat diminished significance compared to traditional crimes, primarily because cybercrime doesn't necessitate the physical presence of the perpetrator in another country to commit an offense abroad. Nevertheless, Arnell contends that the principle of nationality should be considered on par with territoriality as a fundamental basis for criminal jurisdiction, given the limitations of the existing territorial jurisdictional framework. This is especially pertinent in an era where borders and territorial boundaries are losing their once-central role in jurisdiction due to the increasing capacity of individuals to commit crimes from remote locations (17, pp 955-962). Arnell's proposition highlights the need for legal frameworks to adapt to this changing landscape by considering the principle of nationality as a key determinant of jurisdiction in cybercrime cases. It recognizes that individuals, regardless of their physical location, can inflict substantial harm and commit crimes against other states and their citizens through digital means. Thus, emphasizing the principle of nationality in the context of cybercrime jurisdiction helps ensure that cybercriminals are not immune from prosecution solely due to the intangible nature of their actions.

These factors appear to hold practical significance in underlining the importance of the nationality principle, particularly from an enforcement standpoint. Simultaneously, it underscores the collective interest of individuals in having an effective criminal law system in place, which elucidates the state's normative authority to impose penalties. Inhabitants of a state may indeed feel a sense of shock or dismay when a co-national commits a crime outside its borders. However, these offenses do not invariably erode their confidence in the criminal justice system under which they reside (18, p. 60-61). In essence, one could contend that unless the actions of its citizens abroad directly impact the state's interests, the government may exhibit limited interest in intervening or prosecuting such individuals. This reluctance could stem from a desire to sidestep the inconvenience, complexity, and substantial costs associated with mutual legal assistance that invariably accompany cross-border criminal cases. Consequently, Brenner posits a thought-provoking perspective in the context of cybercrime: that the perpetrator's nationality should be considered as a factor that discourages, rather than encourages, the assertion of jurisdiction (19, 202). Brenner's argument highlights the need for a balanced and pragmatic approach to jurisdiction in cybercrime cases. While nationality can be a relevant factor, it should not be the sole determinant in asserting jurisdiction. Rather, a more comprehensive assessment that considers the impact on the state's interests, the severity of the offense, and the potential for international cooperation should guide jurisdictional decisions. This approach ensures that nations can effectively address cybercrimes while minimizing unnecessary impediments and complexities in the pursuit of justice across borders.

An examination of the two primary determinants of jurisdiction reveals that multiple countries may assert jurisdiction over a specific cybercrime offense. It can be reasonably posited that within the realm of cybercrime, jurisdictional conflicts are poised to escalate even more rapidly in the near future. This escalation is propelled by the expansive nature of cyberspace and the architecture of the internet, which has empowered states with the capacity to conduct extraterritorial investigations and, consequently, assert jurisdiction over a broad spectrum of offenses.

Hence, there is a compelling need for the development of specific legislation in this domain, notably absent in Azerbaijan's legal framework. Addressing this gap, Article 22 of the Convention on Cybercrime presents a mechanism for consultation in cases of overlapping jurisdiction. According to the Convention, with the aim of enhancing the efficiency and fairness of legal proceedings, when more than one Party asserts jurisdiction over an alleged offense, the concerned State Parties are encouraged to engage in consultations to determine the most suitable jurisdiction for prosecution (9, Article 22). It is important to note that this consultation is not an absolute obligation but is

expected to occur 'where appropriate,' allowing a Party the flexibility to postpone or decline consultation if it believes it could hamper its ongoing investigations or proceedings (9, Article 22).

It is evident that the Convention does not offer specific criteria for resolving jurisdictional overlaps in cybercrime cases, nor does it provide clear directives on the circumstances under which multiple parties can or should assert jurisdiction over the same offender or offense (19, p. 197). In light of this, there is a recognized need for a mechanism to prioritize jurisdictional claims, even though certain traditional factors used for prioritization, such as the location of the crime, the perpetrator's custody, the extent of harm, nationality, the strength of the case against the perpetrator, punishment considerations, as well as considerations of fairness and convenience, appear to have diminished applicability in the context of the Internet (7, p. 25).

The borderless nature of the digital realm and the unique characteristics of cybercrimes pose significant challenges to the conventional principles governing jurisdiction. Consequently, the development of innovative and adaptable criteria for prioritizing jurisdictional claims in cybercrime cases is essential. Such criteria should align with the realities of the digital age, accounting for the global reach of cybercrimes, the ability of perpetrators to operate remotely, and the interconnectedness of cyberspace.

This evolving landscape underscores the importance of international collaboration, legal harmonization, and the establishment of clear guidelines for addressing jurisdictional challenges in cybercrime. As nations grapple with these complexities, there is a growing recognition that traditional jurisdictional principles must be adapted to effectively combat cyber threats and uphold justice in the online environment.

3. Conclusion

The dynamic and ever-evolving landscape of cyberspace, marked by its borderless nature, has provided a fertile breeding ground for complex jurisdictional challenges. As nations increasingly wield their authority to investigate and prosecute cybercrimes that transcend their territorial boundaries, conflicts over jurisdiction have become a pressing concern. These disputes are poised to escalate in intensity as the internet's global interconnectedness continues to erode traditional geographical boundaries. This evolution grants states the ability to assert jurisdiction over a broad spectrum of cyber offenses committed by individuals situated virtually anywhere in the world.

In response to these challenges, there is a growing recognition of the need to establish innovative and adaptable criteria for prioritizing jurisdictional claims in cybercrime cases. These criteria should align with the realities of the digital age, acknowledging the global reach of cybercrimes, the capacity of perpetrators to operate remotely, and the inherent interconnectedness of the digital realm.

Within this context, the imperative for robust international cooperation, the development of clear legal frameworks, and the establishment of shared standards for addressing jurisdictional issues in cyberspace becomes paramount. These measures are indispensable for promoting collaboration among nations, mitigating conflicts, and ensuring that cybercriminals do not exploit jurisdictional ambiguities to evade accountability on the global stage. The proactive pursuit of these initiatives is essential to uphold the rule of law and combat cyber threats effectively in this rapidly evolving landscape.

The list of sources:

1. United Nations Office on Drugs and Crime, *The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment* (United Nations, 2010).
2. Brenner, S. W., *Cyberthreats and the Decline of the Nation-State* (Routledge, Taylor & Francis Group 2014).
3. *United Nations Convention against Transnational Organized Crime* (2000).
4. Lavorgna A., 'Cyber-Organised Crime. A Case of Moral Panic?' (2018) *Trends in Organized Crime*.
5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Comprehensive Study on Cyber-crime* (United Nations 2013).
6. *United Nations Report of the International Law Commission*, 58th session, General Assembly Official Records, Supplement No. 10 (A/61/10), Annex E.
7. Kaspersen, H., *Cybercrime and Internet Jurisdiction* (Council of Europe Report Draft, 2009).
8. Brenner, S. W., Koops, Bert-Jaap, 'Approaches to Cybercrime Jurisdiction' (2004) 4 *Journal of High Technology Law*.
9. *Council of Europe Convention on Cybercrime* (2001) ETS No. 185.
10. *Criminal Code of the Republic of Azerbaijan* (<https://e-qanun.az/framework/46947>).
11. *Code of Criminal Procedure of the Azerbaijan Republic* (<https://e-qanun.az/framework/46950>).
12. Council of Europe, *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime* (2001) ETS 185.
13. *SS Lotus (France v Turkey)* [1927] PCIL Reports, Series A No. 10, [55].
14. Ryngaert, C., *Jurisdiction in International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2nd edn, 2015).
15. Kohl, U., *Jurisdiction and the Internet* (1st edn, Cambridge: Cambridge University Press 2007).
16. Bockel, B., *The Ne Bis in Idem Principle in EU Law* (1st edn, Austin: Wolters Kluwer Law & Business, 2010).
17. Arnell, P., 'The Case for Nationality Based Jurisdiction' (2001) 50 *International & Comparative Law Quarterly*.
18. Chehtman, A., *The Philosophical Foundations of Extraterritorial Punishment* (1st edn, Oxford: Oxford University Press, 2010).
19. Brenner, S. W., 'Cybercrime jurisdiction' (2006) 46 *Crime, Law and Social Change*.

Elvin Balacanov (e.balajanov.edu@gmail.com; ebalajanov@akta.az)
Azərbaycan Kibertəhlükəsizlik Təşkilatları Assosiasiyasının sədri,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

**KİBERCINAYƏTKARLIĞA QARŞI MÜBARİZƏDƏ
YURİSDİKSİYA PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ**

Kibercinayətlərin global səviyyədə sürətlə artması hüquq mühafizə orqanları və hüquq sistemləri qarşısında bir sıra mühüm çətinliklərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Bu məqalə transmilli cinayətlərin daha geniş kontekstində kibercinayətkarlığın yaratdığı unikal dinamikaaya işıq salmaqla kibercinayətkarlıq cinayətləri ilə bağlı mürəkkəb yurisdiksiya məsələlərini araşdırır. Transmilli cinayətkarlığın digər formalarından fərqli olan kibercinayətlərin bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olması, xüsusilə də fiziki sərhədlərlə məhdudlaşmaması və zəruri sübutların əldə olunması ilə bağlı yaratdığı çətinliklər bu cinayətlərlə mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığı və qarşıya çıxan yurisdiksiya məsələlərini bir az da mürəkkəbləşdirmişdir. Məqalədə kibercinayətlərlə mübarizədə müxtəlif hüquq mühafizə orqanları arasında həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə

əməkdaşlığın, o cümlədən zəruri məlumat mübadilənin həyata keçirilməsinin önəmi qeyd olunur. Kritik məlumatların və kəşfiyyatın mübadiləsi bu əməkdaşlıq səyinin mərkəzidir. Eyni zamanda, kibercinayətkarlıqla effektiv və səmərəli mübarizənin təmin edilməsi məqsədilə dövlətlər tərəfindən mürəkkəb yurisdiksiya problemlərinin həll edilməsinin zəruriliyi diqqətə çatdırılır. Kibercinayətkarların sərhədləri aşaraq cəzasız fəaliyyət göstərə bildiyi bir dünyada yurisdiksiya ilə bağlı dilemmaların həlli getdikcə kritik hala gəldi və bu, yurisdiksiyaya paralel və ya rəqabət apararı iddiaların çoxalmasına səbəb oldu. Bu məqalə kibercinayətkarlıq kontekstində bu yurisdiksiya incəliklərinin hərtərəfli təhlilinə xidmət edir və bu inkişaf edən təhlükə qarşısında global əməkdaşlığın aktuallığını vurğulayır.

Açar sözlər: kibercinayət, yurisdiksiya, beynəlxalq əməkdaşlıq, ərazi prinsipi, vətəndaşlıq prinsipi.

Эльвин Баладжанов (e.balajanov.edu@gmail.com; ebalajanov@akta.az)
Председатель Ассоциации организаций кибербезопасности Азербайджана,
доктор философии по праву

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ЮРИСДИКЦИИ В БОРЬБЕ ПРОТИВ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

Быстрый рост киберпреступности на глобальном уровне привел к возникновению ряда серьезных проблем для правоохранительных органов и правовых систем. В этой статье исследуются сложные юрисдикционные вопросы, связанные с киберпреступлениями, и проливается свет на уникальную динамику, которую киберпреступность приносит в более широкий контекст транснациональных преступлений. Хотя различные формы транснациональной преступной деятельности в прошлом требовали международного сотрудничества, отличительные характеристики киберпреступности, в том числе ее безграничный характер и рассеяние доказательств и субъектов по всему миру, еще больше усложнили юрисдикционную среду. В статье отмечается важность сотрудничества между различными правоохранительными органами на национальном и международном уровне, включая обмен необходимой информацией в борьбе с киберпреступностью. Обмен критически важными данными и разведданными занимает центральное место в этих совместных усилиях. Отмечается, что для обеспечения эффективной и действенной борьбы с киберпреступностью государствам необходимо решить сложные юрисдикционные проблемы. В мире, где киберпреступники могут действовать безнаказанно за рубежом, решение юрисдикционных дилемм становится все более важным, что приводит к увеличению количества одновременных или конкурирующих претензий на юрисдикцию. Эта статья представляет собой всесторонний анализ этих юрисдикционных сложностей в контексте киберпреступности, подчеркивая безотлагательность глобального сотрудничества перед лицом.

Ключевые слова: киберпреступление, юрисдикция, международное сотрудничество, территориальный принцип, принцип гражданства.

Namiq Əliyev (namiqaliyev1988@gmail.com)
Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun
Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin
böyük prokuroru, kiçik ədliyyə müşaviri

QANUNI QÜVVƏYƏ MINMİŞ MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ İCRASININ MƏCBURİLİYİ

Məqalədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının icrasının məcburiliyi məsələləri beynəlxalq və milli praktika əsasında geniş təhlil edilir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 129-cu maddəsinə əsasən, məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir. Azərbaycan Respublikası adından çıxarılan və ədalət mühakiməsinin yekun aktı olan məhkəmə qərarlarının hüquqi, nəzəri, təcrübi cəhətdən düzgün tərtib edilməsi və onun hüquqi qüvvəsinin vaxtında alınmasına, habelə onun icrasına nəzarət vətəndaşların məhkəmə orqanlarına olan inamını artırır və onların hüquqi vasitələrlə tərbiyə olunmasının əsas göstəricisidir. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin və real olmasının vacib şərtlərindən biri məhkəmə aktlarının icrası ilə bağlıdır. Bundan əlavə, məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə minməsi nəticə etibarı ilə pozitiv və neqativ mənada da özünü göstərə bilər. Məqalədə müəllif tərəfindən qanunsuz və əsassız məhkəmə qərarları ilə (qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarları da daxil olmaqla) pozulmuş hüquqların səmərəli bərpası mexanizminin təhlili aparılmış, qərarlara kassasiya, əlavə kassasiya və ya yeni açılmış hallar üzrə araşdırma qaydasında yenidən baxılması prosedurları təhlil edilmiş, bu sahədə beynəlxalq qanunvericilik araşdırılmışdır.

***Açar sözlər:** məhkəmə qərarları, ədalət mühakiməsi, qərarların icrası, qanuni qüvvəyə minmiş, hüquqi mövqe, məhkəmə orqanları, hüquq tətbiq etmə.*

Tədqiqatın aktuallığı və elmi yeniliyi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 129-cu maddəsinə əsasən, məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir. Azərbaycan Respublikası adından çıxarılan və ədalət mühakiməsinin yekun aktı olan məhkəmə qərarlarının hüquqi, nəzəri, təcrübi cəhətdən düzgün tərtib edilməsi və onun hüquqi qüvvəsinin vaxtında alınmasına, habelə onun icrasına nəzarət vətəndaşların məhkəmə orqanlarına olan inamını artırır, onların hüquqi vasitələrlə tərbiyə olunmasına xidmət edir [3].

Son zamanlar hüquq tətbiq etmə təcrübəsində kassasiya şikayətinin və ya kassasiya protestinin verilməsinin məhkəmənin yekun qərarının icrasını dayandırır-dayandırmaması ilə bağlı müxtəlif yanaşmaların olduğu müəyyən edilmişdir. Fikir ayrılığı, əsasən, aşağıdakılarla bağlıdır:

- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökm və ya qərarından kassasiya şikayəti, yaxud kassasiya protestinin verilməsi onların icrasını dayandırmaması;

- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökm və ya qərarından kassasiya şikayəti, yaxud kassasiya protestinin verilməsinin müsadirə edilmiş, dövlət nəfinə keçirilmiş, istintaq orqanları tərəfindən götürülmüş, üzərinə həbs qoyulması ilə vurulmuş əmlak ziyanının ödənilməsinə dair hissədə onların icrasının dayandırılması [1].

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Məhkəmə qərarlarının icrasına dair milli və beynəlxalq qanunvericilik.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 412.7-ci maddəsinə əsasən, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökm və ya qərarından kassasiya şikayəti, yaxud kassasiya protestinin verilməsi onların icrasını dayandırmır [3].

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələbinə əsasən, əmlakın müsadirə edilməsi, dövlət nəfinə keçirilməsi yalnız məhkəmə hökmü qanuni qüvvəyə mindikdən sonra həyata

keçirilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının həqiqətə uyğunluğu prezumpsiyası təkzib edilə də bilər. Çünki onun kassasiya, əlavə kassasiya və ya yeni açılmış hallar üzrə araşdırma qaydasında ləğv olunması mümkündür. Bu səbəbdən Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin “Bəraət qazanma (reabilitasiya), vurulmuş ziyanın ödənilməsi, vurulmuş ziyana görə kompensasiya” adlı V fəslə müəyyən edilmişdir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 58.3-cü maddəsində göstərilmişdir ki, bu Məcəllənin 56-cı maddəsində göstərilən şəxslərə (bəraət almış təqsirləndirilən şəxs, bu Məcəllənin 39.1.1, 39.1.2, 39.1.6—39.1.8, 39.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla bəraətində cinayət təqibinə xitam verilmiş şəxs; bu Məcəllənin 39.1.3, 39.1.4, 39.1.10 və 39.1.11-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla bəraətində cinayət təqibinə xitam verilməli olan, lakin vaxtında xitam verilməyən və haqqında cinayət təqibi davam etdirilən şəxs; bu Məcəllənin 39.1.12-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslarla bəraətində cinayət təqibinə xitam verilməli olan və buna razılıq alınmasına baxmayaraq, haqqında cinayət təqibi davam etdirilən şəxs; qanunsuz həbs olunmuş və ya tibbi, yaxud tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilmiş, habelə qanuni əsas olmadan müəyyən edilmiş müddətdən artıq həbsdə saxlanılmış şəxs, cinayət təqibi üzrə icraat zamanı qanunsuz olaraq bu Məcəllənin 176 və 177-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda prosessual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmış şəxs) aşağıdakılara görə kompensasiya verilir:

- məhrum olduğu əmək haqqı, pensiya, müavinət və başqa gəlirlər;
- müsadirə edilməsi, dövlət nəfinə keçirilməsi, istintaq orqanları tərəfindən götürülməsi, üzərinə həbs qoyulması ilə vurulmuş əmlak ziyanı;
- ödənilmiş məhkəmə xərcləri;
- müdafiəçiyə ödənilmiş pul məbləği;
- hökmün icrası zamanı ödənilmiş və ya tutulmuş cərimə.

Kassasiya şikayətinin və ya kassasiya protestinin verilməsi ilə əlaqədar məhkəmənin yekun qərarının icrasının dayandırılması ilə bağlı müddəalar Cinayət-Prosessual və “İcra haqqında” qanunvericiliklə tənzimlənmişdir.

Konstitusiya və beynəlxalq hüquq aktlarının tələblərinə görə ədalət mühakiməsi məhkəmə qərarlarının effektiv icrası nəticəsində hüquqların səmərəli şəkildə bərpa olunmasını təmin etməlidir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarının icrasına dair mövqeyinə görə, son və məcburi qüvvəyə malik olan məhkəmə qərarı tərəflərdən birinin ziyanına olaraq icra edilmədikdə, ədalətli məhkəmə araşdırması xəyali hüquqa çevrilir [5]. Ağlasığmaz haldır ki, tərəflərə verilən ədalətli, açıq və əqlabatan müddətdə məhkəmə araşdırması kimi prosessual təminatları ətraflı təsvir edən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın (bundan sonra – Konvensiya) 6-cı maddəsi məhkəmə qərarlarının icrasını təmin etməmiş olsun [4]. Həmin maddənin yalnız məhkəməyə müraciət etmək hüququ və məhkəmə iclasının aparılmasına aid edilməsi iştirakçı dövlətlərin Konvensiyaya qoşularkən öz üzərlərinə götürdükleri öhdəliklərlə bağlı qəbul edilməz vəziyyət yarada bilər. Ona görə də hər hansı məhkəmə tərəfindən çıxarılmış qərarın icrası Konvensiyanın 6-cı maddəsinin mənasına görə “məhkəmə araşdırması”nın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilməlidir (Hornsbi Yunanıstana qarşı iş üzrə 19 mart 1997-ci il tarixli Qərar) [6].

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə və digər orqanların qərarlarının məcburi icrası qaydaları və şərtləri “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. İcra haqqında qanunvericilikdə məhkəmə və digər orqanların qərarlarının məcburi icrası vəzifəsi icra məmurunun üzərinə qoyulmuşdur və sonuncunun bununla əlaqədar tələbləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün orqanlar, hüquqi şəxslər, onların vəzifəli şəxsləri və fiziki şəxslər üçün məcburidir. “İcra haqqında” Qanunun 3.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə və digər orqanların qərarlarının icrası ilə əlaqədar icra məmurlarının tələblərini yerinə yetirməyən, onlara həvalə

edilmiş vəzifələrin icrasına mane olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar [3].

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin və real olmasının vacib şərtlərindən biri məhkəmə aktlarının icrası ilə bağlıdır. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının icrası məhkəməyə müraciət etmək hüququnun tərkib hissəsi olmaqla xüsusi önəm daşıyır. Belə ki, məhkəmə qərarının vaxtında və düzgün icra olunmaması bütövlükdə məhkəmə müdafiəsi hüququnun həyata keçirilməsini səmərəsiz və qəbul olunmuş qərarı əhəmiyyətsiz edər (“Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 231.4-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair” 2014-cü il 4 iyul və “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7, 10, 24 və 26-cı maddələrinin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin bəzi müddəaları baxımından şərh edilməsinə dair” 2015-ci il 2 sentyabr tarixli Qərarlar) [2].

“İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun Preambulasında göstərilmişdir ki, bu Qanun Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin, beynəlxalq arbitrajların və münisflər məhkəmələrinin, xarici dövlətlərin məhkəmələrinin və arbitrajlarının mülki və kommersiya mübahisələrinə dair işlər üzrə qərarlarının, cinayət işləri üzrə hökmlərinin və qərarlarının əmlakın alınmasına dair hissəsinin, habelə məhkəmə əmrlərinin, inzibati xətalar haqqında işlər üzrə məhkəmə qərarlarının, inzibati xətalara dair işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) qərarlarının, alimentlərin ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlərin, notariusun icra qeydlərinin, məişət zorakılığı ilə bağlı işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlar tərəfindən verilən qısamüddətli mühafizə orderlərinin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda digər orqanların (bundan sonra - məhkəmə və digər orqanların) qərarlarının məcburi icrası qaydalarını və şərtlərini müəyyən edir [1].

“İcra haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 17-ci maddəsinə əsasən, məhkəmənin müəyyənləşdirdiyi hüquq münasibəti və rəsəliyə və ya hüquq varisliyinə yol verirsə, borclu öldükdə, ölmüş və ya xəbərsiz itkin düşmüş elan edildikdə, habelə borclunun iflası barədə məhkəmə icraatına başlandıqda; borclu fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə; borclu Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüşən hissəsində olduqda və ya Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüşən hissəsində olan tələbkərin müvafiq xahişi olduqda yaxud hamıya bəlli olan hallar baş verdikdə və ya faktlar mövcud olduqda; icra sənədinə və ya onun verilməsinə əsas olan tələbə (“İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, aparılan notariusun icra qeydi və ya onun verilməsinə əsas olan tələb istisna olmaqla) dair borclu tərəfindən iddia qaydasında mübahisə qaldırıqda, əgər bu cür mübahisəyə qanunla yol verilir; inzibati xətalara dair işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) hərəkətlərindən məhkəməyə şikayət verildikdə; icra sənədi üzrə tələbin yönəldildiyi əmlakın həbsdən azad olunması barədə məhkəməyə iddia verildikdə; icraatda olan iş üzrə qəbul olunmuş məhkəmə aktlarından verilmiş apellyasiya və kassasiya şikayəti müvafiq məhkəmələrin icraatına qəbul olunduqda; iş üzrə qəbul olunmuş məhkəmə aktlarından şikayət Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin icraatına qəbul olunduqda; icra məmuru icra sənədinin verilməsi üçün əsas olmuş qərarın, habelə qanuna əsasən, icra sənədi sayılan sənədin izah olunması üçün müvafiq məhkəməyə və ya digər orqana müraciət etdikdə; tələbkərin müvafiq xahişi olduqda icra sənədi üzrə icraat məcburi olaraq dayandırılır.

Hüquqi müəyyənlik hüququn aliliyinin əsas prinsipi kimi.

“Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 107.4-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 31 may 2012-ci il tarixli qərarında göstərilmişdir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir müddəasının hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməsi olduqca vacibdir. Bunun təmin edilməsi üçün hüquq normaları birmənalı və aydın

olmalıdır. Bu isə öz növbəsində hər kəsə onun hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunacağına, hüquq tətbiq edən hərəkətlərinin isə proqnozlaşdırıla bilən olacağına əminlik verməlidir [3].

Qeyd olunmalıdır ki, hüquqi müəyyənlik konsepsiyası qanunun aliliyi prinsipinin fundamental aspektlərindən biridir. Hüquqi müəyyənlik belə bir anlayışı özündə ehtiva edir ki, məcburi qüvvəyə malik yekun məhkəmə qərarlarının şübhə altına alınmasına heç bir halda yol verilə bilməz [2].

“Centro Europa 7 S.R.L. və Di Stefano İtaliyaya qarşı” iş üzrə 7 iyun 2012-ci il tarixli qərarının 141-ci bəndində İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Böyük Palatası qeyd etmişdir ki, istənilən hüquq sistemində norma nə qədər dəqiq tərtib olunsa da, məhkəmə şərhə qəbul edilə bilər [7]. Anlaşılmayan məqamların izah olunmasına hər zaman ehtiyac olacaq. Müəyyənlik arzu edilən olsa da, bəzən lüzumsuz sərtliklə müşayiət oluna bilər, halbuki hüquq dəyişən şəraitlə addımlamaq xüsusiyyətinə malik olmalıdır. Müvafiq olaraq bir çox qanunlar qəbul edilən terminlərin istifadəsi ilə tərtib olunmuşlar ki, onlar az və ya çox dərəcədə qeyri-müəyyəndir, onların şərhə və tətbiqi təcrübədən asılıdır. İşlərə baxılarkən məhkəmələrin üzərinə qoyulmuş rol ondan ibarətdir ki, onlar bu cür şübhələri təfsirlə aradan götürsünlər.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi “Yesius Litvaya qarşı” iş üzrə 31 iyul 2000-ci il tarixli qərarının 56-cı bəndində göstərmişdir ki, söhbət azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan əməllərdən getdiyi hallarda xüsusilə vacibdir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilsin [8]. Bu hal ona görə mühüm əhəmiyyət daşıyır ki, azadlıqdan məhrum etmənin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş “qanunilik” standartına cavab verməsi üçün azadlıqdan məhrum etmənin daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtləri kifayət qədər aydın ifadə edilməli və qanunun tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalıdır. Həmin standart tələb edir ki, bütün qanunlar konkret hərəkətin doğura biləcəyi nəticələri şəxsə mövcud şəraitdə ağılabatan dərəcədə öncədən görə bilməsinə (zərurət olduqda, müvafiq hüquqi məsləhət almaqla) imkan verəcək qədər aydın olsun ki, hərəkətin qanunsuz olması riskindən yaxa qurtarmaq mümkün olsun.

Məhkəmə qərarının həqiqətə uyğun gəlməsi prezumpsiyası.

Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının həqiqətə uyğun gəlməsi prezumpsiyası da məhkəmə qərarının məcburiliyi ilə bağlıdır. Yəni qanuni qüvvəyə minmiş qərarın məzmununu rəsmi şəkildə şübhə altına almaq, onun icrasından imtina etmək yolverilməzdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının həqiqətə uyğunluğu prezumpsiyası təkzib edilə bilər. Çünki onun kassasiya, əlavə kassasiya və ya yeni açılmış hallar üzrə araşdırma qaydasında (məhkəmə prosesinin bu və ya digər formasında müvafiq instansiyaların mövcudluğundan asılı olaraq) ləğv olunması mümkündür. Lakin eyni zamanda, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarının qeyri-sabitliyinin konstitusion hüquqi müəyyənlik prinsipinə zidd olduğu və bütövlükdə hüquq sisteminin qeyri-sabitliyinə gətirib çıxardığı da vurğulanmalıdır.

Bundan əlavə, məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə minməsi nəticə etibarını ilə pozitiv və neqativ mənada da özünü göstərə bilər. Pozitiv mənada qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı preiudisial effektə malik olur. Neqativ mənada götürüldükdə isə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı həll edilmiş mübahisə üzrə təkrar məhkəmə icraatını, bir qayda olaraq, istisna edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, roman-german hüquq sistemində daxil olan əksər ölkələrin prosesual hüquq elmi və təcrübəsində məhkəmə qərarının formal və maddi mənada qüvvəyə minməsi ilə də xarakterizə olunur. Formal mənada məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə minməsinin iki nəticəsi var: qərar icra olunur və qərarın maddi mənada qanuni qüvvəyə minməsi baş verir. Məhkəmə qərarının maddi mənada qüvvəyə minməsi həmin qərarın məzmununa aiddir və onu göstərir ki, artıq qərarın çıxarılması ilə başa çatmış prosesin predmeti olmuş faktlar, bir daha məhkəmə prosesinin və müvafiq olaraq, məhkəmə qərarının predmeti kimi çıxış edə bilməz.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Qanunverici Cinayət-Prosessual Məcəllədə qanunsuz və əsassız məhkəmə qərarları ilə (qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarları da daxil olmaqla) pozulmuş hüquqların səmərəli bərpası mexanizminin yaradılması məqsədilə belə qərarlara kassasiya, əlavə kassasiya və ya yeni açılmış hallar üzrə araşdırma qaydasında yenidən baxılması prosedurlarını müəyyənləşdirmiş və həmin qərarların mübahisələndirilməsini bir sıra şərtlərlə, o cümlədən şikayətin və ya protestin verilməsi müddətlərinə riayət edilməsilə əlaqələndirmişdir. Göründüyü kimi, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı artıq məcburidir, yəni orada konkret faktlar üzrə gəlinən nəticələr müvafiq subyektlər üçün məcburi qüvvəyə malikdir. Məhkəmə qərarının konkret iş üçün qanuni qüvvəsini əldə etdiyini, yaxud eynilə qanun kimi məcburi olduğunu bildirən “qərarın qanuni qüvvəsi” anlayışı da məhz bunu ifadə edir.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası <https://e-qanun.az/>
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəsmi səhifəsi <https://constcourt.gov.az/az/decisions>
3. Prezidentin rəsmi səhifəsi <https://president.az/>
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 15. Rome, 4.XI.1950. <https://rm.coe.int/1680a2353d>
5. <https://www.coe.int/en/web/civil-society/european-court-of-human-rights>
6. <https://international.vlex.com/vid/case-of-hornsby-v-870599271>
7. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680700f6d>)
<https://jurinfo.jep.gov.co/normograma/compilacion/docs/pdf/CASE%20OF%20JECIUS%20v.%20LITHUANIA.pdf>.

Namiq Aliyev (namiqaliyev1988@gmail.com)

**Prosecutor General of the Department of Non-Criminal Proceedings of the
General Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan, Junior Counselor of Justice**

MANDATORY ENFORCEMENT OF LEGALLY BINDING COURT DECISIONS

In the article, the issues of mandatory execution of legally binding court decisions are extensively analyzed on the basis of international and national practice. It is noted that according to Article 129 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, decisions made by the court are issued on behalf of the state and their implementation is mandatory. Legally, theoretically, empirically correct drafting of court decisions issued on behalf of the Republic of Azerbaijan and which is the final act of justice and its timely acquisition of legal force, as well as control over its execution, increases citizens' trust in judicial bodies and is the main indicator of their education by legal means. According to the legal position formed by the Plenum of the Constitutional Court, one of the important conditions for the effectiveness and reality of justice is related to the execution of judicial acts. In addition, the entry into legal force of a court decision can manifest itself in a positive and negative sense as a result. In the article, the author analyzed the mechanism of effective restoration of rights violated by illegal and groundless court decisions, the procedures for revising decisions in the order of cassation, additional cassation or investigation of newly opened cases were analyzed, international legislation in this field was examined.

Key words: court decisions, justice, execution of decisions, legally binding, legal position, judicial bodies, law enforcement.

Намик Алиев (namiqaliyev1988@gmail.com)
Старший прокурор Департамента вне-уголовного производства
Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики, младший советник юстиции

ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ ЮРИДИЧЕСКИ ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ РЕШЕНИЙ СУДА

В статье на основе международной и национальной практики подробно анализируются вопросы обязательности исполнения юридически обязательных судебных решений. Отмечается, что согласно статье 129 Конституции Азербайджанской Республики решения суда выносятся от имени государства и их исполнение является обязательным. Юридически, теоретически, эмпирически правильное составление судебных решений, вынесенных от имени Азербайджанской Республики и являющихся заключительным актом правосудия, и своевременное приобретение им юридической силы, а также контроль за его исполнением повышают доверие граждан к судебным органам и является основным показателем их образования законным путем. Согласно правовой позиции, сформированной Пленумом Конституционного Суда, одно из важных условий эффективности и реальности правосудия связано с исполнением судебных актов. Кроме того, вступление решения суда в законную силу может проявляться как в положительном, так и в отрицательном смысле. В статье автор проанализировал механизм эффективного восстановления прав, нарушенных незаконными и необоснованными решениями суда, проанализированы процедуры пересмотра решений в кассационном порядке, дополнительной кассации или расследования вновь открытых дел, рассмотрено международное законодательство в этой области.

Ключевые слова: *судебные решения, правосудие, исполнение решений, юридическая сила, правовая позиция, судебные органы, правоохранительная деятельность.*

Vüsalə Muradxanlı (vusala-aydin@yandex.ru)
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu Publik Hüquqi Şəxsin
İnsan hüquqları üzrə təlim və ekspertiza şöbəsinin müdiri

BEYNƏLXALQ MÜNAQIŞƏLƏRİN HƏLLİNDƏ BEYNƏLXALQ MƏHKƏMƏ TƏSİSATLARININ ROLU

Məqalədə beynəlxalq münaqişələrin həllində beynəlxalq məhkəmə təsisatlarının rolu hüquq adəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi və beynəlxalq praktika əsasında geniş təhlil edilir. Qlobal təhlükəsizliyin beynəlxalq-hüquqi mexanizmlərinin rolunun artırılması və təkmilləşdirilməsi, o cümlədən səmərəliliyinin artırılması vəzifəsi müasir dünya inkişafının əsas tendensiyasına çevrilmişdir ki, burada da beynəlxalq məhkəmə mexanizmləri xüsusi yer tutur. Mübahisələrin həllinin beynəlxalq səviyyədə tanınmış digər üsul və vasitələri ilə birlikdə beynəlxalq məhkəmə institutlarından istifadə edilməsi beynəlxalq məsuliyyət institutunu gücləndirməklə beynəlxalq münaqişələrin ümumilikdə qlobal təhlükəsizliyə dağdııcı təsirini tam şəkildə azalda bilər.

Bu mənada, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətinin artırılması beynəlxalq zərurətdən irəli gəlməklə bərabər, həm də beynəlxalq ədalətin bərpa edilməsinə dəstək verə bilər. Bundan başqa, beynəlxalq hüququn aliliyinin təmin edilməsi bu zaman ən əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətində beynəlxalq müqavilələrlə yanaşı, beynəlxalq-hüquqi adət normalarına geniş istinad edilməsi praktikasının beynəlxalq hüququn müxtəlif sahələri (beynəlxalq himanitar hüquq, beynəlxalq insan hüquqları hüququ, beynəlxalq dəniz hüququ və s.) ilə yanaşı, beynəlxalq təhlükəsizlik üzrə münasibətləri tənzim edən beynəlxalq təhlükəsizlik hüququ sferasında da möhkəmlənməsi beynəlxalq hüquqa mühüm töhfə kimi qiymətləndirilməlidir. Bundan başqa, beynəlxalq münaqişələrin həllində BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin rolu və fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətində dövlətlərin fəaliyyəti daha da artırılmalı, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarlarının dərhal yerinə yetirilməsi istiqamətində ciddi beynəlxalq-hüquqi tədbirlər, o cümlədən beynəlxalq məsuliyyət tədbirləri həyata keçirilməlidir. Nəhayət, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarının beynəlxalq-hüquqa uyğunluğu məsələsini aydınlaşdırmaq səlahiyyətinin verilməsi də aktual məsələdir.

***Açar sözlər:** qlobal təhlükəsizlik, beynəlxalq münaqişələr, beynəlxalq müqavilələr, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq məsuliyyət, məhkəmə təsisatları.*

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

Tədqiqatın aktuallığı bir neçə istiqamətdə müəyyən edilə bilər. İlk növbədə, qeyd edilməlidir ki, qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsi beynəlxalq cəmiyyətin qarşısında dayanan ən mühüm vəzifədir. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində dünyada baş verən əsaslı dəyişikliklər beynəlxalq münasibətlərin və beynəlxalq hüququn təbiətinə, həm də mövcud olan beynəlxalq təhlükəsizlik konsepsiyasına ciddi təsir göstərmişdir. Beynəlxalq münaqişələrin artması, regionlar arasında təhlükəsizlik tarazlığının pozulması, o cümlədən bütövlükdə qlobal təhlükəsizliyə təhdidlərin çoxalması qloballaşma və integrasiya prosesləri ilə bir arada ola bilməz. Bu zaman müasir şəraitdə beynəlxalq hüququn subyektləri olan suveren dövlətlərin hüquqlarını müasir təhdidlərdən və qloballaşma çağırışlarından eyni dərəcədə qorumağa qadir olan dünya nizamının və onun hüquqi bazasının formalaşdırılması mühüm elmi problemdir. Bütün dövlətlər bu cür təhdid və çağırışlarla birgə mübarizə aparmalı, bunun üçün isə beynəlxalq əməkdaşlığın səmərəli beynəlxalq normativ-təşkilati hüquqi bazası formalaşdırılmalıdır. Bu müstəvidə qloballaşma şəraitində qlobal təhlükəsizliyin beynəlxalq-hüquqi təminatı sisteminin aktual problemlərinin təhlili olduqca əhəmiyyətlidir.

Bu zaman xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, müasir qloballaşma şəraitində qlobal və regional təhlükəsizliyin beynəlxalq-hüquqi təminatı mexanizminin rolu və əhəmiyyəti, eləcə də dövlətlərin müasir təhdid və çağırışlara qarşı mübarizə aparmağa qadir olan beynəlxalq tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi zərurəti mövcuddur. Qeyd edilən istiqamətdə mühüm məsələlərdən biri də beynəlxalq münaqişələrin həlli üzrə beynəlxalq məhkəmə vasitələrinin rolunun müəyyən edilməsi və daha da möhkəmləndirilməsidir. Qlobal təhlükəsizliyin beynəlxalq-hüquqi mexanizmlərinin rolunun artırılması və təkmilləşdirilməsi, o cümlədən səmərəliliyinin artırılması vəzifəsi müasir dünya inkişafının əsas tendensiyasına çevrilmişdir ki, burada da beynəlxalq məhkəmə mexanizmləri xüsusi yer tutur. Son dövrlər beynəlxalq praktika da problemin kifayət qədər aktuallığını təsdiq edir ki, burada da ilk növbədə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi qeyd edilə bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Elmi yenilik əsasən onunla müəyyən edilir ki, beynəlxalq münaqişələrin həllində beynəlxalq məhkəmə vasitələrinə müraciət praktikası az olmaqla bərabər, bu sahədə tədqiqatlar da çox deyildir. Eyni zamanda, beynəlxalq münaqişələr müxtəlif regionları əhatə etməklə bərabər, həm də özlərinin spesifik xüsusiyyətlərinə malikdirlər. Bundan başqa, təqdim olunan elmi məqalə Azərbaycan beynəlxalq hüquq elmində də, demək olar ki, tədqiq edilməyən bir sahəyə həsr edilmişdir. Qeyd edilməlidir ki, qlobal təhlükəsizlik sisteminin səmərəliliyi beynəlxalq məsuliyyət institutunun inkişafını tələb edir. Belə ki, törədilən beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət məsələlərini həll etmədən beynəlxalq münaqişələrin həlli və qlobal təhlükəsizliyin real təminatı mümkün deyildir. Qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsinin səmərəli sistemə nail olunması BMT-də aparılan islahatlardan başlanılmalıdır. Burada əsas yeri BMT Təhlükəsizlik Şurasında dövlətlərin təmsilçilik və qərarların qəbul edilməsi qaydasının dəyişdirilməsi, qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsində BMT Baş Məclisinin və BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin rolunun artırılması, nəhayət BMT-nin ayrı-ayrı orqanlarının fəaliyyətində islahatların aparılması zəruridir.

Beynəlxalq münaqişələrin həllinin mühüm yollarından biri beynəlxalq münaqişələrin həlli üçün məhkəmə vasitələri institutudur. Beynəlxalq münaqişələrin həlli üçün məhkəmə vasitələrinin institusionallaşdırılması beynəlxalq hüququn subyektləri arasında siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni əməkdaşlığın hüquqi təminatına və dövlətlər tərəfindən bütövlükdə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin, həmçinin onların beynəlxalq öhdəliklərinin vahid təfsirinə, tətbiqinə və ümumiləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Bu mənada BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətində beynəlxalq müqavilələrlə yanaşı, beynəlxalq-hüquqi adət normalarına geniş istinad edilməsi praktikasının beynəlxalq hüququn müxtəlif sahələri (beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq insan hüquqları hüququ, beynəlxalq dəniz hüququ və s.) ilə yanaşı, beynəlxalq təhlükəsizlik üzrə münasibətləri tənzim edən beynəlxalq təhlükəsizlik hüququ sferasında da möhkəmlənməsi beynəlxalq hüquqa mühüm töhfə kimi qiymətləndirilməlidir.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Beynəlxalq münaqişələrin həllində məhkəmə vasitələrinin rolu beynəlxalq-hüquqi əsaslara malikdir. Belə ki, BMT Nizamnaməsinin VI fəslinin 33-cü maddəsinin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına təhlükə yarada biləcək hər hansı bir mübahisədə iştirak edən tərəflər, həmin mübahisəni, hər şeydən əvvəl, danışıqlar, müayinə, vasitəçilik, barışdırma, arbitraj, məhkəmə vasitəsi ilə, regional orqanlara və ya sazişlərə müraciət etməklə, yaxud öz seçimi ilə dinc vasitələrlə həll etməyə çalışmalıdırlar. Həmin maddənin 2-ci bəndində isə qeyd edilir ki, BMT Təhlükəsizlik Şurası, bunu zəruri hesab etdikdə, tərəflərdən mübahisəni bu vasitələrlə həll etməyi tələb edir [1].

Göründüyü kimi, beynəlxalq hüquq beynəlxalq münaqişələrin məhkəmə yolunu nəinki tövsiyə, hətta tələb də edə bilər. Bu isə məhkəmə vasitəsinin kifayət qədər önəmli və zəruri olmasının nəticəsidir.

Qloballaşma çağırışlarının təsiri altında beynəlxalq münaqişələrin həlli üçün məhkəmə vasitələrinin institusionallaşdırılmasının konseptual dinamikası onların mütərəqqi inkişafında müsbət yüksəliş tendensiyası nümayiş etdirir. Bu tendensiya BMT Baş katibinin illik hesabatlarında da təsdiqlənir [14].

Beynəlxalq məhkəmə institutlarına müraciət etmək və sonradan bu məhkəmə proseduruna vicdanla riayət etmək mübahisələrin həlli üzrə rəsmi olaraq tanınmış digər beynəlxalq sənədlərlə birlikdə münaqişələrin qlobal təhlükəsizliyə dağıdıcı təsirini azalda bilər. Beynəlxalq hüququn tanınmış alimlərindən olan L.Oppenheym haqlı olaraq hesab edirdi ki, hüquq nə qədər güclüdürsə, onun faktiki həyata keçirilməsinə bir o qədər təminatlar vardır [18, s. 23].

Beynəlxalq hüquq doktrinası dövlətlərin suveren bərabərliyi imperativ prinsipinin inkişafının real təcəssümünü məhkəmə prosesində görür. Beynəlxalq məhkəmə proseduru, dövlətlərin buna tez-tez müraciət etməməsinə baxmayaraq, beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həllinin digər vasitələrindən kompromislər, güzəştlər və qarşılıqlı məqbul həll yollarının axtarışı ilə deyil, beynəlxalq hüquqda müəyyən edilmiş norma ilə ittihamlar və qarşılıqlı iddialar irəli sürən dövlətlərin de-fakto davranışının obyektiv müqayisəsi ilə fərqlənir. Beləliklə, daha güclü dövlətlər öz üstünlüklərindən istifadə edə bilmir və iqtisadi və hərbi potensialda obyektiv olaraq mövcud olan faktiki bərabərsizlik bərqərar olur.

Məcburi qərar qəbul edən beynəlxalq qurumların əsas rolu isə bütün dünya birliyinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün hüququn aliliyini qorumaqdır. Bu cəhətdən, BMT-nin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasına kömək etmək üçün yaradılmış əsas məhkəmə orqanı Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsidir.

BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin məsləhət xarakterli rəyləri məcburi xarakter daşımadan beynəlxalq hüququn aydınlaşdırılmasına və inkişafına töhfə verir, onların nüfuzu və yüksək hüquqi statusu dünya birliyində tanınır. İngilis və Amerika beynəlxalq hüquq məktəbləri beynəlxalq məhkəmələri və arbitrajı təkcə mübahisələri həll edən hüququ araşdırma deyil, həm də qlobal inkişafı təhlükə altına alan münaqişələri, dövlətlər arasında münasibətlərin kifayət qədər əhəmiyyətli hissəsini tənzim edən orqan kimi müəyyən edirlər [13, s. 67; 17, s. 56].

Heydelberq Beynəlxalq Hüquq İnstitutunun professoru, Venesiya Komissiyasının üzvü A.Peters beynəlxalq münaqişələrin həlli sistemində məhkəmə institusionallaşdırılmasını, məhkəmə strukturları və prosedurlarının gücləndirilməsini beynəlxalq münasibətlərin “qanuniləşdirilməsi”nin mərkəzi elementi kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda, A.Peters beynəlxalq hüququn beynəlxalq münaqişələrin həlli sistemində məhkəmə strukturlarının və prosedurlarının gücləndirilməsi istiqamətində konseptual dəyişməsinə hüququn müxtəlif sahə və sektorlarının (beynəlxalq humanitar hüquq, beynəlxalq təhlükəsizlik hüququ və beynəlxalq insan hüquqları hüququ) əlaqələndirilməsi və uyğunlaşdırılması ilə əlaqələndirir, hansı ki gələcəkdə qlobal təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə töhfə verməlidir [9].

Digər bir tədqiqatda, beynəlxalq hüquq sisteminin əhəmiyyətli məhkəmə təcrübəsinin təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, qloballaşma proseslərinin formalaşması və inkişafı və beynəlxalq təhlükəsizliyə təhdidlərlə müşayiət olunan dövrü əhatə edən son 30 il beynəlxalq məhkəmə institutlarının bütün dünya üçün görünməmiş və kifayət qədər gözlənilməz inkişafı ilə xarakterizə olunur [11, s. 111]. Beynəlxalq mübahisələrin həlli üçün beynəlxalq məhkəmə institutlarına müraciət təkcə daimi fəaliyyət göstərən məhkəmələr üçün deyil, həm də beynəlxalq məsuliyyətə cəlb etmək üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri ilə yaradılmış ad hoc məhkəmələr üçün geniş vüsət almışdır.

Hüquq normalarının müəyyənləşdirilməsinin əlavə vasitələrindən biri kimi tanıdığı BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarlarında silahlı münaqişə vəziyyətlərində dövlətlərin insan

hüquqlarına hörmətlə bağlı öhdəlikləri daha çox qeyd edilir. BMT Katibliyi rəsmi şəkildə bəyan etmişdir ki, quru və dəniz sərhədləri və ərazi suverenliyi kimi məsələlərin sülh yolu ilə həllini təmin etməklə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi bir çox hallarda münaqişələrin genişlənməsinin qarşısını almağa kömək etmişdir [4, s.143].

Beynəlxalq münasibətlərdə güc tətbiqinin qadağan edilməsi ilə bağlı BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarlarının sayının artması beynəlxalq adətlərin formalaşmasına kömək edir. Məsələn, İsrail tərəfindən İordən çayının qərb sahilində maneə sərhəd divarının tikintisinə dair Məsləhətçi Rəyində (2004) BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi belə tikintini qeyri-qanuni hesab etmişdir [16]. Eyni aktda BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi bir sıra normaları beynəlxalq adət kimi tanıdı, məsələn, bir dövlətin digər dövlətə qarşı güc tətbiq etməsinin qadağan edilməsi, ərazinin müharibə yolu ilə əldə edilməsinin yolverilməzliyi, başqa dövlətin silahlı hücumuna qarşı dövlətin özünümüdafiə hüququ, özünümüdafiə üçün gücdən mütənasib istifadənin zəruriliyi, və s.

2000-ci illərin ortalarında BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin prezidenti R. Hiqqins qeyd edirdi ki, yeni məhkəmələrin və tribunalların formalaşdırılması beynəlxalq sülhün və qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsində yeni maraq və ehtiyaclarla bağlıdır, lakin hüquq normalarının ardıcıl olmaması və pərakəndəliyi səbəbindən beynəlxalq mübahisələrin həlli üçün hüquqi vasitələrin daha da institusionallaşdırılması müəyyən narahatlıq doğurur [19, c. 77]. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin ad hoc hakimi Abi-Saab Rosemary isə hesab edir ki, qlobal təhlükəsizliyi təhdid edən münaqişələrin sülh yolu ilə həlli üçün perspektivli üsul dövlətlərin eyni vaxtda ikitərəfli danışıqlara başlamaq cəhdi ilə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə müraciətdir [3, s. 98].

BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətinin mötəbərliyi həm də qərarların qəbul edilməsi proseduru və praktikasında əsaslandığı beynəlxalq bazadır. Belə ki, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Statutununun 38-ci maddəsində qeyd edilir ki, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi ona təqdim edilmiş mübahisələri həll edərkən beynəlxalq müqavilələrə, beynəlxalq-hüquqi adətə, hüququn ümumi prinsiplərinə və hüquq normalarının məzmununu müəyyən etmək üçün köməkçi vasitə kimi məhkəmə qərarlarına və tanınmış alimlərin rəylərinə əsaslanır.

Göründüyü kimi, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin kifayət qədər mürəkkəb dövrdə, həm də beynəlxalq hüququn əsl mənada formalaşmağa başladığı dövrdə beynəlxalq-hüquqi adətə müraciət etməsi beynəlxalq hüququn gələcək inkişafına böyük töhfə vermişdir. Sonradan isə, 1969-cu il tarixli Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyası birmənalı şəkildə qeyd etmişdir ki, beynəlxalq adət normaları əvvəllərdə olduğu kimi beynəlxalq münasibətlərin mühüm məsələlərini tənzim edir. Hüquq ədəbiyyatında isə beynəlxalq-hüquqi adətin iki mühüm elementi fərqləndirilir: dövlətlərin müvafiq norma ilə bağlı təcrübəsi və təcrübənin ümumməcburi norma (opinio juris) kimi tanınması.

BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətində bəzən mübahisələrin baxılmasından imtina edilməsi halları da olmuşdur. Belə ki, Şərqi Timur işində BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi hesab etmişdir ki, Avstraliyanın davranışını qiymətləndirməzdən əvvəl İndoneziyanın Şərqi Timura sahib olmasının hüququyğunluğu məsələsinə baxmaq lazımdır, İndoneziya isə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin yurisdiksiyasını qəbul etmədiyindən, İndoneziyanın razılığı olmadan bu məsələ həll edilə bilməz [2, s. 203].

Beləliklə, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətində beynəlxalq mübahisələrin həlli istiqamətində çoxlu praktikası olsa da, hələlik bunu tam şəkildə geniş və əhatəli hesab etmək olmur.

Mübahisələrin həllində beynəlxalq məhkəmə vasitələri ilə yanaşı, beynəlxalq təcrübədə bilavasitə beynəlxalq məhkəmə kimi qeyd edilməyən, lakin məhkəmə fəaliyyətinin müəyyən ünsürlərini özündə birləşdirən digər qurumlar da formalaşdırılmışdır ki, bunlar da müvafiq sferada münasibətlərin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rola malikdirlər. Bunlar hüquq ədəbiyyatında kvazi məhkəmə orqanları da adlanır. Bu orqanlar müxtəlif sferalarda səmərəli

fəaliyyət göstərirlər. Belə ki, insan hüquqları sferasında BMT çərçivəsində imzalanmış beynəlxalq müqavilələrlə yaradılmış insan hüquqları sahəsində komitələr müvafiq beynəlxalq müqavilə müddələrinin yerinə yetirilməsi üzrə dövlətlərin həmin beynəlxalq sənədlərlə öz üzərinə götürdükləri beynəlxalq öhdəliklərə əməl edilməsi üzrə əsas beynəlxalq nəzarət orqanları və ya beynəlxalq kvazi məhkəmə orqanlarıdır ki, bunlara da aiddir: İnsan hüquqları Komitəsi, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə, İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə, İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə Komitə, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə Komitə, Uşaq hüquqları Komitəsi, Əməkçi-miqrantlar və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi üzrə Komitə, Əlillərin hüquqları üzrə Komitə, Zorakı yoxa çıxarmalar üzrə Komitə.

Qloballaşma proseslərinin təsiri altında qlobal təhlükəsizliyin həlli yollarını təmin etmək üçün tək-cə silahlı münaqişələrdə deyil, həm də iqtisadi rifahın yüksəldilməsi və yoxsulluq təhlükəsinin aradan qaldırılması, dünya əhalisinin sağlamlığının pisləşməsi və ətraf mühitin deqradasiyası problemlərinin həlli üçün qlobal təhlükəsizliyin qeyri-hərbi sahələrində məcburi qərar qəbul edən beynəlxalq qurumların köməyi ilə beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunması tendensiyası əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, mübahisə obyektinin xüsusiyyətlərinə görə beynəlxalq ekoloji münaqişələrin təxirəsalınmadan hüquqi həllinin zəruriliyi münaqişələrin həlli və qarşısının alınması üçün yeni vasitələr tələb edirdi. Bunu nəzərə alaraq, XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq mübahisələrin həllinin daxili və xarici vasitələrini birləşdirən qlobal təhlükəsizliyin ekoloji problemlərinin hüquqi tənzimlənməsinin yeni növü formalaşmağa başladı.

Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində dövlətlər tərəfindən beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin icrasına nəzarət proseduru həyata keçirən xüsusi komitələr yaradılır. Hər bir ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq müqavilələr öz xüsusiyyətləri və göstəriciləri ilə xarakterizə olunduğundan ekologiya sahəsində öhdəliklərə əməl olunmamasını müəyyən edən universal prosedur hazırlanmamışdır. Bununla belə, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq müqavilələrə əməl edilməməsi rejimi müəyyən edildikdə, hüququ pozulan dövlətə həmin beynəlxalq müqavilələr çərçivəsində beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin həyata keçirilməsini dəstəkləmək üçün hüquqi, texniki və maliyyə yardımı göstərilir. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin üzvü J. Alvarez bu zaman kvazi-məhkəmə metodunun potensialını yüksək qiymətləndirir. Belə ki, kvazi-məhkəmə təcrübəsi kvazi-məhkəmə orqanlarının qəbul etdiyi qərarların beynəlxalq məhkəmə tərəfindən işin başlanmasına təşəbbüs yaratması kimi presedentlər yaradır [12].

Kvazi-məhkəmə orqanları tərəfindən beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik üzrə qəbul edilən qərarlar onların legitimliyini sübut edən beynəlxalq məhkəmələrin qərarlarında və beynəlxalq hüquq doktrinasında tanınır. Qlobal təhlükəsizliyin ekoloji sferasında beynəlxalq münaqişələrin həlli üçün məhkəmə vasitələrinin institusionallaşdırılması, o qədər də böyük təcrübəyə malik olmasa da, onun gələcək inkişaf imkanlarını nümayiş etdirir.

Münaqişələrin həlli üçün məhkəmə vasitələrinin institusionallaşdırılmasının aktual problemləri güc tətbiqi ilə bağlıdır. BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının fikrincə, beynəlxalq məhkəmələrin sülhmərəmli missiyasının ön plana çıxarılması praktikasının özü heç də bütün hallarda o qədər də faydalı deyildir. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Təhlükəsizlik Şurasında veto hüququna malik olan üzv dövlətlərin siyasi təzyiqinə məruz qala bilər. Bir sıra ekspertlər hesab edirlər ki, Nikaraquanın ABŞ-a qarşı iddiası üzrə BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsindəki proses ən yüksək səviyyədə beynəlxalq hüquqi presedent yaratmışdır, belə ki, Amerika Birləşmiş Ştatları Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü kimi veto hüququndan istifadə edərək Nikaraquaya təzminat ödəməyə məcbur edən BMT qətnaməsini bloklamışdır. Təhlillərdə qeyd edilir ki, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin məhkəmə qərarları de-fakto onun yurisdiksiyasının presedentini məhdudlaşdırır [8, s.78]. Bu, hüquqi qeyri-müəyyənliyə səbəb olur və presedenti siyasi maraqlarda şərh etməklə qlobal təhlükəsizliyə əhəmiyyətli risklər yaradır. Bu nəticə, BMT üzvü olan dövlətin

əyalətinin ayrılmasının legitimliyinin tanınması [15] ilə bağlı Kosovo presedenti ilə təsdiq edilir. Kosovo presedenti isə Moskvaya fürsətdən istifadə etməyə və Krımın öz müqəddəratını təyin etmə vəziyyətində keçmişdə qarşı çıxdığı “president”dən istifadə etməyə imkan verir. Bu mənfi praktikadan separatizmə meyilli digər dövlətlər də istifadə edə bilərlər ki, bu da qlobal təhlükəsizliyə ciddi təhdiddir.

Qlobal təhlükəsizliyə təhdid edən beynəlxalq münaqişələrin həllində əsas rol bir sıra nüfuzlu hüquqşünaslar tərəfindən əsaslı tənqid edilən BMT Təhlükəsizlik Şurasına məxsusdur. Onlar dövlətlərin ali (yüksək) milli məhkəmə orqanlarının normativ aktın konstitusiyaya uyğunluğunu müəyyən etmək və Konstitusiyaya zidd olduğu təqdirdə onu ləğv etmək hüququna bənzər, BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən görülən tədbirlərin əsaslılığı, qanuniliyi və mütənasibliyi üzərində müstəqil məhkəmə nəzarətinin yaradılması üçün tədbirlərin zəruriliyini qeyd edirlər [5, səh. 53]. Xüsusilə, K.Tomuşat tan haqlı olaraq hesab edir ki, beynəlxalq birliyin öz mövcudluğunun əsası kimi götürdüyü ümumi normalar Təhlükəsizlik Şurasına da şamil edilməlidir [20, s. 65].

J.Alvarez də tam haqlı olaraq hesab edir ki, müstəqil məhkəmə nəzarəti Təhlükəsizlik Şurasının qərarının qanunsuzluq faktını müəyyən etmək və lazım gələrsə, bu qərarın ləğvini təmin etmək üçün təcridən tətbiq edilməlidir [12]. Bir sıra rusiyalı hüquqşünaslar əsassız olaraq Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Tribunalın yaradılmasının legitimliyinə şübhə ilə yanaşaraq, beynəlxalq münaqişələrin həlli üçün məhkəmə vasitələrinin institusionalaşdırılmasına [6, s. 54; 10, s. 22] beynəlxalq məhkəmə hüququ yaradıcılığına [7, s.47] son dərəcə mənfi yanaşırlar.

Lakin qeyd edilənlərə baxmayaraq, beynəlxalq münaqişələrin qarşısının alınmasında BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətinin artırılması beynəlxalq zərurətdən irəli gəlməklə bərabər, həm də beynəlxalq ədalətin bərpa edilməsinə dəstək verə bilər. Bundan başqa, beynəlxalq hüququn aliliyinin təmin edilməsi bu zaman ən əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Beləliklə, elmi məqalədə qlobal təhlükəsizliyin təmin edilməsində beynəlxalq münaqişələrin həlli üzrə beynəlxalq məhkəmə vasitələrinin rolu üzrə aparılan təhlillərlə aşağıdakı mühüm nəticələrə gəlmək olar:

1. Mübahisələrin həllinin beynəlxalq səviyyədə tanınmış digər üsul və vasitələri ilə birlikdə beynəlxalq məhkəmə institutlarından istifadə beynəlxalq məsuliyyət institutunu gücləndirməklə beynəlxalq münaqişələrin ümumilikdə qlobal təhlükəsizliyə dağıdıcı təsirini tam şəkildə azalda bilər. Qərar qəbul edilmə prosesində digər beynəlxalq mexanizmlərə (məsələn, BMT Təhlükəsizlik Şurası və s.) nisbətən BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətində beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normalarına əsaslanmaq daha realdır. Bununla bərabər, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin beynəlxalq mübahisələrin həlli istiqamətində çoxlu praktikası olsa da, hələlik bunu tam şəkildə geniş və əhatəli hesab etmək olmur. Ona görə də beynəlxalq münaqişələrin həllində BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin rolu və fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətində dövlətlərin fəaliyyəti daha da artırılmalı, o cümlədən BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarlarının dərhal yerinə yetirilməsi istiqamətində ciddi beynəlxalq-hüquqi tədbirlər, o cümlədən beynəlxalq məsuliyyət tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bundan başqa, təcavüz faktları ərazi işğalı ilə birbaşa əlaqədar olduğundan, bu faktların qiymətləndirilməsi üzrə də BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyəti genişləndirilməlidir.

2. BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Təhlükəsizlik Şurasının qərarlarının beynəlxalq-hüquqa uyğunluğu məsələsini aydınlaşdırmaq səlahiyyətinin verilməsi də aktual məsələdir. Bu isə BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvlərinin qərar qəbul edilmə prosesində özlərinin beynəlxalq mövqeyindən (daimi və müvəqqəti olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olmalarından və s.) sui-istifadə hallarının qarşısını alacaqdır. Bununla da avtomatik olaraq, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və genişləndirilməsi,

nəhayət beynəlxalq münasibətlərə təsir dairəsi artmış olacaqdır. Bundan başqa, BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin presedent hüququnun digər beynəlxalq qurumlar, o cümlədən universal və regional beynəlxalq təşkilatlar, universal və regional kvazi beynəlxalq məhkəmə qurumları, nəhayət regional beynəlxalq məhkəmə qurumları çərçivəsində tətbiqi halları da artırılmalıdır.

3. Beynəlxalq münaqişələrin həllində universal və regional beynəlxalq kvazi-məhkəmə qurumlarının rolunun da aktivləşdirilməsi zəruri hesab edilə bilər. Belə ki, bu hal BMT Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin və regional beynəlxalq məhkəmə orqanlarının yüklənməsinin qarşısını almağa, o cümlədən işlərə baxılması müddətini sürətləndirməklə beynəlxalq münaqişələrin vaxtında həll edilməsinə gətirib çıxara bilər.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. BMT Nizamnaməsi - <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
2. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı, ABU, 240 səh.
3. Аби-Сааб Розмари. Гуманитарное право и внутренние конфликты. Истоки и эволюция международной регламентации (перевод с французского) / Розмари Аби-Сааб. – Москва: Международный Комитет Красного Креста, - 2000. –264 с.
4. Гудей С.В. Развитие международного права Международным Судом ООН (на примере территориальных споров): / дис. канд. юр. наук. / - Москва, 2006. - 160 с.
5. Исполинов А.С. Контроль Международного суда ООН над решениями Совета Безопасности ООН // - Москва: Законодательство, – 2015. № 12, - с.48-62.
6. Костенко Н.И. Международный уголовный суд / Н.И.Костенко. - Москва: Приор, - 2002. - 272 с.
7. Мезяев А.Б. Международный трибунал по бывшей Югославии: некоторые правовые аспекты // - Екатеринбург: Российский юридический журнал, – 2007. № 2, - с. 46-49.
8. Мовчан А.П. Международный правопорядок / А.П.Мовчан. - Москва: ИГиПРАН, - 1996. – 102 с.
9. Петерс А. Принцип пропорциональности как глобальный конституционный принцип: [Электронный ресурс] / <https://is.gd/cSK5K9>
10. Решетов Ю.А. В защиту международного права // - Москва: Московский журнал международного права, – 1998. № 2, – с. 15-24.
11. Шинкарецкая Г.Г. Тенденции развития судебных средств мирного разрешения международных споров / Г.Г. Шинкарецкая. – Москва: Nota Bene, – 2009. – 252 с.
12. Alvarez Jose E. Judging the Security Council: [Electronic resource] / <https://is.gd/Oh7jH2>
13. Christian J.Tams., James, Sloan. The Development of International Law by the International Court of Justice / Tams J. Christian, Sloan James / - Oxford: Oxford University Press, –2013. – 432 p.
14. General Assembly. Report of the Secretary-General on the work of the Organization (2006): [Electronic resource] / <https://is.gd/Q2RteW>
15. International Court of Justice. Reports of Judgments. Advisory opinions and orders accordance with International Law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo advisory opinion of 22 JULY 2010: [Electronic resource] / <https://is.gd/PeLcWw>
16. International Court of Justice. The Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory: [Electronic resource] / <https://is.gd/5Pddbb>
17. Merrills J.G. International dispute settlement // - Cambridge: Cambridge University Press, – 2017. – 404 p.
18. Oppenheim's International Law: Volume 1 Peace: Peace / by Robert Jennings, Arthur Watts KCMG QC. - Oxford: Oxford University Press, - 2008. - 2887 p.

19. Sean Kay. Global Security in the Twenty-First Century: The Quest for Power and the Search for Peace / K.Sean. - Lanham, United State: Rowman & Littlefield, – 2015. – 427 p.

20. Tomuschat C. The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective // C.Tomuschat. - The Hague: Kluwer Law International, – 1995. – 327 p.

**Vusala Muradkhanli (vusala-aydin@yandex.ru)
Head of Human Rights Training and Expertise Department
of the Public Legal Entity of Institute of Law and Human Rights**

THE ROLE OF INTERNATIONAL JUDICIAL INSTITUTIONS IN THE RESOLUTION OF INTERNATIONAL CONFLICTS

In the article, the role of international judicial institutions in the resolution of international conflicts is extensively analyzed based on the existing diversity of opinions in the legal literature and international practice. The task of increasing and improving the role of international-legal mechanisms of global security, as well as increasing their efficiency, has become the main trend of modern world development, in which international judicial mechanisms occupy a special place. The use of international judicial institutions together with other methods and means of dispute resolution recognized at the international level can fully reduce the destructive impact of international conflicts on global security in general by strengthening the institution of international responsibility.

In this sense, the activity of the UN International Court of Justice should be specially mentioned. Increasing the activity of the UN International Court of Justice is an international necessity and can support the restoration of international justice. In addition, ensuring the rule of international law acts as the most important factor at this time. In the activities of the UN International Court of Justice, in addition to international treaties, the practice of widely referring to international legal norms, as well as various fields of international law (international humanitarian law, international human rights law, international maritime law, etc.), regulate relations on international security, international security its strengthening in the sphere of law should be considered as an important contribution to international law. In addition, in the direction of expanding the role and activities of the UN International Court of Justice in the resolution of international conflicts, the activities of the states should be further increased, serious international legal measures, including measures of international responsibility, should be implemented in order to immediately implement the decisions of the UN International Court of Justice. Finally, giving the authority of the UN International Court of Justice to clarify the issue of compatibility of the decisions of the Security Council with international law is also an urgent issue.

Key words: *global security, international conflicts, international agreements, international law, international cooperation, international responsibility, judicial institutions.*

Вусала Мурадханлы (vusala-aydin@yandex.ru)
Руководитель отдела подготовки и экспертизы по правам человека
«Институт права и прав человека» Публично-юридическое лицо

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ СУДЕБНЫХ ИНСТИТУТОВ В РАЗРЕШЕНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНФЛИКТОВ

В статье широко анализируется роль международных судебных институтов в разрешении международных конфликтов, исходя из существующего разнообразия мнений в юридической литературе и международной практике. Повышение роли и совершенствование международно-правовых механизмов глобальной безопасности, а также увеличение их эффективности стало основной тенденцией современного мирового развития, где международные судебные механизмы играют особую роль. Использование институтов международного судопроизводства наряду с другими признанными на международном уровне способами и средствами урегулирования споров может способно полностью снизить разрушительное воздействие международных конфликтов на глобальную безопасность за счет укрепления института международной ответственности.

В этом контексте следует отметить деятельность Международного Суда ООН. Усиление деятельности Международного Суда ООН является не только международной необходимостью, но также может способствовать восстановлению международной справедливости. Кроме того, обеспечение верховенства международного права в этот момент выступает в качестве наиболее важного фактора. Расширение практики обращения к международно-правовым обычаям наряду с международными договорами в деятельности Международного Суда ООН, а также укрепление его позиций в сфере международной безопасности вместе с другими областями международного права (международное гуманитарное право, международное право прав человека, международное морское право и др.) должны рассматриваться как важный вклад в международное право. Кроме того, деятельность государств в направлении расширения роли и активизации работы Международного Суда ООН в решении международных конфликтов должна быть усилена, и следует предпринимать серьезные международно-правовые меры, включая меры международной ответственности, для немедленного исполнения решений Международного Суда ООН. Наконец, предоставление Международному Суду ООН полномочий для выяснения соответствия решений Совета Безопасности международному праву также является актуальной проблемой.

Ключевые слова: *глобальная безопасность, международные конфликты, международные договоры, международное право, международное сотрудничество, международная ответственность, судебные институты.*

Elvin Aliyev (alisoyelvin95@gmail.com)
Lecturer of the Department of Constitutional Law,
Faculty of Law, Baku State University

QƏRBİ AVROPA DÖVLƏTLƏRİNDƏ MİQRASIYA PROSESLƏRİNİN İNZİBATİ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məlumdur ki, son 10 il ərzində xüsusilə Yaxın Şərq regionunda hərbi münaqişələrin sayının və əhatə dairəsinin artması həmin bölgədən Avropaya güclü mühacir axını ilə nəticələnmişdir. Avropaya mühacir axını hələ də davam etdiyindən miqrasiya məsələləri öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Bu səbəbdəndir ki, Avropa ölkələrində miqrasiya qanunvericiliyi son illərdə böyük inkişaf yolu keçmiş, müasir dövrün geosiyasi şəraitinə sürətlə uyğunlaşdırılmışdır. Həmçinin, tələbat nəticəsində Avropanın çoxsaylı ali təhsil müəssisələrində miqrasiya hüququ üzrə magistr və doktorantura proqramları yaradılmış, bu sahəyə daxil olan institutlar daha ətraflı şəkildə tədqiq olunmağa başlanmışdır. Bu məqalədə yeddi ölkənin miqrasiya qanunvericiliyi tədqiq edilmiş, inzibati-hüquqi tənzimlənmə ilə bağlı önə çıxan xüsusiyyətlər göstərilmişdir.

Bu araşdırmada dünyada mövcud olan koronavirus pandemiyası və bununla bağlı müvəqqəti qaydalar və məhdudiyyətlər nəzərə alınmayıb və buna görə də normal şəraitdə tətbiq olunan müvafiq ölkələrin miqrasiya qanunvericiliyi təhlil edilib. Ölkələrin miqrasiya qanunvericiliyi ayrı-ayrılıqda, təhlil üsulu ilə öyrənilmiş, bir neçə ölkənin hüquqi müddəaları sintez edilmiş və ümumi nəticələr müəyyən edilmişdir. Bundan başqa, müqayisəli tədqiqat metodundan istifadə etməklə müxtəlif ölkələrin miqrasiya qanunları arasında müəyyən fərqlər müəyyən edilmişdir. Araşdırma zamanı qanunvericilik mənbələrinə istinad dövlətlərin normativ-hüquqi aktlarının rəsmi elektron məlumat bazalarından istifadəyə əsaslanmış və bununla da qanunların ən son variantı əldə edilmişdir.

***Açar sözlər:** qanunvericilik, miqrasiya prosesləri, əcnəbi, vətəndaşlığı olmayan şəxs, yaşayış icazəsi, immiqrasiya, etibarlılıq müddəti*

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

Miqrasiya proseslərinin səmərəli inzibati-hüquqi tənzimlənməsi bu gün dünyanın üzləşdiyi ən mühüm problemlərdən biridir. İnsanların hərəkətinə nəzarət zərurəti, eləcə də insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və təmin edilməsi öhdəliyi müvafiq qanunvericilik aktlarının formalaşdırılmasında ölkələr üçün müəyyən çətinliklər yaradır. Xüsusilə, 2015-ci ildə ortaya çıxan miqrasiya böhranının Avropa ölkələri üçün bu sahədə yeni mərhələnin başlanğıcı olduğunu söyləmək olar. Bu tədqiqatın mövzusu Avropanın qərb bölgəsindəki yeddi ölkənin miqrasiya qanunvericiliyidir. Bu regionda miqrasiya proseslərinin funksional inzibati-hüquqi tənzimlənməsinin davamlı zərurətini nəzərə alaraq, məqalədə Qərbi Avropa ölkələrində yaşayış icazələrinə xüsusi diqqət yetirilməklə miqrasiya qanunvericiliyinin ümumi məsələləri təhlil edilir.

Tarix boyu miqrasiya proseslərinin daim aktiv olduğu Avropa regionu bu sahədə hüquqi tənzimlənmənin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bölgədəki imperiyalar, böyük müharibələr, burjua və sənaye inqilabları insanların bir yerdən başqa yerə köçməsi ilə nəticələndi. Son on ildə Avropa ölkələrinin müvəqqəti və daimi yaşamaq üçün icazələrin verilməsi aktual mövzuya çevrilib. Bundan başqa, regionda dövlətlərarası əməkdaşlıq nümunələri çoxdur. Dövlətlər bu miqrasiya axınlarını idarə etmək üçün müxtəlif qərarlar və aktlar qəbul etməli, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr imzalamalı idilər. Dövlətlər tərəfindən miqrasiya proseslərinin inzibati və hüquqi tənzimlənməsini öyrənmək üçün yaşayış icazələrinin verilməsinə xüsusi diqqət yetirməklə onların miqrasiya münasibətlərinə dair müvafiq qanunvericiliyini nəzərdən keçirmək lazımdır.

İnzibati hüquq baxımından isə qeyd olunmalıdır ki, miqrasiya məsələlərinin tənzimlənməsi dövlət idarəetməsinin predmetinə daxil olan məsələlərdən biridir. Məhz dövlətin qanunvericilik

orqanı bu sahədə müvafiq normativ-hüquqi aktları qəbul edir, icra hakimiyyəti orqanları həmin normativ-hüquqi aktlarla yanaşı özləri tərəfindən də qəbul edilən normativ-hüquqi və digər aktların həyata keçirilməsini təmin edir, məhkəmə orqanları isə tətbiq zamanı ortaya çıxan mübahisəli məqamların həll edilməsi, həmçinin, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və bərpası funksiyasını yerinə yetirir. Ancaq bütün bu qeyd edilənlərlə yanaşı, miqrasiya proseslərinin təkcə İnzibati hüquqla bağlı olduğunu demək də yanlış olardı. Hüququn digər sahələri, hətta hüquqdan başqa digər elm sahələri də öz predmetlərinə uyğun şəkildə miqrasiyanı öyrənməkdədir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Araşdırmanın elmi yeniliyi onunla izah oluna bilər ki, bu vaxta qədər Azərbaycanın hüquq doktrinasında miqrasiya proseslərinin inzibati-hüquqi nizamlanması məsələsi hər hansı kompleks elmi tədqiqat predmeti olmamışdır. Xüsusilə qeyd etmək olar ki:

- Araşdırma obyektinə olan ölkələrin müvafiq normativ-hüquqi aktlarının bəzi müddəalarından da görünür ki, icra hakimiyyəti sistemində ayrı-ayrı orqanlar və vəzifəli şəxslər əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkəyə giriş, qalma, ölkədən getmə qaydalarını da müəyyən edə bilərlər. Böyük Britaniya və İsveçrə istisna olmaqla, tədqiq olunan ölkələr Aİ-yə üzv dövlətlərdir və biz miqrasiya qanunlarında üçüncü ölkə vətəndaşlarının ifadəsi ilə tez-tez rastlaşmışıq.

- Digər tərəfdən, yaşayış icazələrinin verilməsi baxımından dövlətlər arasında həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər var. Oxşarlıqlara humanitar əsaslar, ölkələrin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər, cəmiyyət üçün təhlükə yaratmamaq, müvəqqəti qalma qaydalarına riayət etmək, özlərini və ailələrini (əgər varsa) müstəqil şəkildə təmin etmək imkanı daxildir.

- Baxılan normativ-hüquqi aktlarda diqqət çəkən məqamlardan biri də yaşayış icazələrinin bir qayda olaraq şəxsə həmin ölkədə işləmək hüququ verməməsi və beləliklə, əcnəbinin ayrıca iş icazəsi almalı olması olub. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, tədqiq olunan Avropa ölkələri çox vaxt iqtisadi fəaliyyətlə bağlı miqrasiyanı digər növlərdən fərqləndirmək və bununla da əmək miqrasiyasını xüsusi nəzarətdə saxlamaq məqsədi güdürlər.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Tədqiqat üzrə miqrasiya proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində bir sıra dövlətlərin təcrübəsinə müraciət edilmiş, müvafiq sferada ətraflı təhlillər aparılmışdır.

Birləşmiş Krallıq

Ada ölkəsi Birləşmiş Krallıqda miqrasiya qanunvericiliyi digər Qərbi Avropa ölkələrinə nisbətən anqlo-sakson hüquq sisteminin də təsiri ilə mürəkkəb bir xarakterə malikdir. Əcnəbilərin ölkəyə gəlişi, qalması, çıxışı, müvəqqəti və daimi yaşayış icazələrinin verilməsi kimi məsələlər ayrı-ayrı normativ-hüquqi aktlarda təsbit edildiyindən BK hökumətinin rəsmi internet sahifəsinə istinadən, İmmiqrasiya qaydaları adlı müxtəlif miqrasiya aktlarında əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkəyə girişi, çıxışı, qalması və s. ilə bağlı nəzərdə tutulmuş müddələrin konsolidasiya sənədinə nəzər yetirmək lazımdır. Britaniya və ya Millətlər Birliyi (Commonwealth) vətəndaşı olmayan və həmçinin, yaşayış icazəsinə sahib olmayan şəxsdən Krallıq ərazisinə girmək üçün icazə tələb olunur. 1971-ci il İmmiqrasiya Qanununun 3-cü və 4-cü bəndlərinə əsasən, müvafiq vəzifəli şəxs əcnəbini Birləşmiş Krallığa qəbul edərkən immiqrasiya nəzarətinə tabe olan şəxsə məhdud müddətə giriş icazəsi verə bilər və bu halda ona məşğulluğun məhdudlaşdırılması, şəxsin özünü və himayəsindəkiləri ictimai fondlara müraciət etmədən təmin edə bilməsi tələbi, polisə qeydiyyatdan keçmək, təhsilinin məhdudlaşdırılması kimi qaydaları tətbiq edə bilər (5). BK, Kanal adaları, Men adası və İrlandiya Respublikası kollektiv olaraq ortağ bir səyahət sahəsini təşkil edirlər. Bölgəyə daxil olduğu nöqtədə immiqrasiya nəzarəti məqsədi ilə yoxlanılan şəxsdən normal olaraq ərazinin digər hissələrinə daxil olmaq üçün icazə tələb edilmir (5). Bununla yanaşı, İrlandiya

ərazisindən BK-ya daxil olan 1972-ci il tarixli İmmiqrasiya (İR ərazisindən girişə nəzarət) Sərəncamının əhatə dairəsinə aid müvafiq şəxslərdən – sadəcə İrlandiyadan keçənlər, viza tələb olunan şəxslər, qanunsuz şəkildə İrlandiyaya daxil olmuş şəxslər, Dövlət Katibliyinin ictimai faydaya əsaslanan qərarına görə BK ərazisindən qovulan şəxslər və nəhayət Men adası və Krallığa qanunsuz daxil olduqdan və qanuni müddətdən artıq qaldıqdan sonra İrlandiyaya keçmək istəyən şəxslərdən giriş icazəsi tələb edilir (5). İmmiqrasiya qaydalarında vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün ayrıca bölmə ayrılmışdır və müəyyən tələblərə uyğun gələn vətəndaşlığı olmayan şəxslər BK ərazisində qalmaq hüququna sahibdirlər (7). Hazırda BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığından başqa digər orqanların müdafiəsi və yardımından yararlanan, əvvəl yaşadığı ölkənin vətəndaşları ilə eyni hüquq və vəzifələrə malik olan, beynəlxalq sənədlərə uyğun olaraq sülh, insanlıq və müharibə əleyhinə cinayət törətmiş, BK ərazisindən kənar qeyri-siyasi ağır cinayət törətmiş və BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə zidd hərəkətlər törətməkdə təqsirkar olan vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu hüquqdan məhrumdurlar (7). Dövlət katibinə vətəndaşlığı olmayan şəxs kimi məhdud müddətə qalması üçün etibarlı müraciət etmiş, Katib tərəfindən qanunvericiliyə uyğun şəkildə vətəndaşlığı olmayan şəxs kimi tanınan, əvvəl yaşadığı ölkəyə girişi üçün lazımı qaydada etdiyi müraciəti qəbul olunmayan, vətəndaşlığını bərpa və ya əldə edə bilməmiş vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bu statusla Krallıq ərazisində qalmağa icazə verilir. Birləşmiş Krallığın miqrasiya qanunvericiliyində istifadə olunan vacib anlayışlardan biri də “davamlı yaşayış”dır (continuous residence) və ölkə ərazisində fasiləsiz müddətdə yaşamağı ifadə edir. Qeyd edək ki, qaydalara əsasən 6 ay və daha az müddət ərzində BK-da olmamaq davamlı yaşayış qaydasını pozmur (6). Şəxsin geri dönməmək niyyəti ilə Krallığı tərk etməsi, BK ərazisindən çıxarkən gələcəkdə qanuni şəkildə yenidən qayıtmaq ehtimalının olmaması, cinayət törətdiyinə görə müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməsi və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlər görülməsi üçün müvafiq tibb müəssisəsinə və ya yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi və 18 aydan çox müddətdə ölkə ərazisində olmaması qanunvericilikdə davamlı yaşayışın pozulması kimi qiymətləndirilir (6). BK-ın immiqrasiya qaydalarını tədqiq etdikdə ilkin növbədə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, burada İrlandiya, Men adası və Kanal adaları ilə birlikdə Şengen bölgəsinə bənzər bir sistem qurulub və insanlar (müəyyən istisnalarla) bu ortaq səyahət bölgəsi daxilində sərbəst hərəkət edə bilirlər. Həmçinin, ölkəyə girişdə Millətlər Birliyi vətəndaşlarına üstünlük verilməsi, fikrimizcə, BK-nın immiqrasiya siyasətində hazırki və keçmiş imperiya ərazisində yaşayanların ön planda olduğunu göstərir. Vətəndaşlığı olmayan şəxslər bu ölkənin immiqrasiya qanunvericiliyində xüsusi yerə malikdir və düşünürük ki, hər nə qədər onların BK ərazisinə sərbəst daxil ola bilməsi nəzərdə tutulsa da, bunun üçün müəyyən olunmuş şərtlərin yumşaldılması müvafiq kateqoriyaya daxil olan şəxslərin vəziyyətinin müsbətə doğru dəyişdirilməsi üçün zəruri tələb kimi çıxış edir.

Fransa Respublikası

Qərbi Avropada yerləşən ölkələrdən Fransada Əcnəbilərin girişi və qalması və sığınacaq hüququ Məcəlləsi miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində ən əsas normativ-hüquqi aktlardan biri hesab edilə bilər. Əcnəbilərə və müəyyən dövlətlərin vətəndaşlarına tətbiq olunan ümumi müddəalar adlı hissədə L111-1-ci maddəyə əsasən, fransız vətəndaşlığına mənsub olmayıb başqa bir dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan və ya heç bir dövlətin vətəndaşlığına mənsub olmayan şəxs əcnəbi hesab olunur (2). Buradan görünür ki, Fransa qanunvericiliyi apatridlə başqa dövlətin vətəndaşını eyni – əcnəbi anlayışı altında birləşdirir. L111-5-ci maddədə isə hər hansı bir əcnəbinin Fransada hansı kateqoriya altında qalmasından asılı olmayaraq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində fransız vətəndaşlığı əldə edə bilməsi hüququ təsbit olunmuşdur (2). Yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin 3 aydan çox müddətdə Fransa ərazisində qala bilmələri üçün uzunmüddətli, məsələn 1 illik vizaya, müvəqqəti yaşamaq üçün maksimum 1 illik müddətə icazə, ən çoxu 4 il müddətinə verilən çoxillik yaşayış icazəsi, onillik və ya qeyri-müəyyən müddətə verilmiş yaşayış icazəsi, üzərində “pensiyaya çıxmış” ifadəsi yer alan 10 illik verilən yaşayış icazəsi kimi sənədlər

tələb olunur (2). Məcəllədə müvəqqəti və çoxillik yaşayış icazələri ilə bağlı məsələlər 3-cü hissənin 1-ci başlığının 3-cü fəslində nizamlanır. L313-1-ci maddədə göstərilir ki, müvəqqəti yaşayış kartının qüvvədə olma müddəti bir ildən çox ola bilməz. Həmçinin, çoxillik yaşayış icazəsinin qüvvədə olma müddəti maksimum dörd il təşkil edir. İcazənin etibarlılıq müddəti bitdiyi və yenilənmədiyi, yaşayış üçün başqa bir sənəd verilmədiyi halda əcnəbi Fransanı dərhal tərk etməlidir (2). Qeyd etmək lazımdır ki, Fransanın miqrasiya qanunvericiliyi əsaslandırılmış qərarla Fransada olması ictimai asayişə təhdid edən hər hansı bir əcnəbiyə müvəqqəti yaşamaq icazəsi və ya çoxillik yaşayış icazəsinin verilməsindən imtina və ya verilmiş icazənin geri götürülməsini mümkün etmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq, Fransada miqrasiya proseslərinin inzibati-hüquqi nizamlanmasının müəyyən qədər mürəkkəb xarakter daşdığını söyləyə bilərik. İlk növbədə, müsbət hal kimi qanunvericilikdə Fransa vətəndaşlığına müraciət hüququnun bütün kateqoriya əcnəbilər üçün təsbit olunduğunu qeyd etmək lazımdır. Miqrasiya prosesləri ilə bağlı digər müddəalara da nəzər yetirdikdə, bu ölkədə əcnəbilərin müvəqqəti qalması və yaşaması üçün münasib şərtlərin mövcudluğu görünür.

Belçika Krallığı

Regionun digər fransızdilli ölkəsi Belçikada 15 dekabr 1980-ci ildə Xarici vətəndaşların girişi, qalması, məskunlaşması və çıxarılması haqqında Qanun qəbul edilmişdir. Aktın struktur sistemi Fransanın müvafiq Məcəlləsi ilə oxşarlıq təşkil edir, burada əsas fərq Qanunun ilkin olaraq hissələrə yox, başlıqlara ayrılmasıdır. Qanunun 1-ci maddəsində müəyyən anlayışlar təsbit olunmuşdur və bu maddənin müddəalarına əsaslanaraq deyə bilərik ki, bu ölkənin qanunvericiliyi də əcnəbi anlayışına Belçika vətəndaşlığına mənsub olmayan hər kəsi daxil etmişdir (8). Həmin maddədəki maraqlı anlayışlardan biri kimi qaçma riski (risque de fuite) ifadəsinin adını çəkə bilərik. Bu anlayış qovulma proseduruna məruz qalan üçüncü ölkə vətəndaşının vəzifəli şəxslərdən yayınma ilə bağlı mövcud və real bir riski ifadə etməkdədir. Bu riskin nəzərə alınması üçün müvafiq vəzifəli şəxslər obyektiv və ciddi elementlərə əsaslanmalıdır (8). Ölkə ərazisində qalma müddətlərini tənzimləyən qaydalara əsasən beynəlxalq müqavilə ilə, qanunla və ya kralın fərmanı ilə nəzərdə tutulmuş istisnalar olmadıqca və ya pasportuna və ya onu əvəz edən səyahət sənədinə vurulmuş vizada başqa bir müddət göstərilmədiyi təqdirdə, əcnəbinin üç aydan çox müddətdə Krallıq ərazisində qalmasına yol verilmir (8). Əgər əcnəbinin daha uzun müddətə ölkə ərazisində qalmasına icazə verilmirsə, bu zaman vəzifəli şəxslər ərazini tərk etməklə bağlı göstəriş verirlər. Əlbəttə, belə bir göstəriş üçün başqa əsaslar da mövcuddur ki, bunlara əcnəbinin müvafiq qanunda sadalanan xəstəliklərdən birinin daşıyıcısı olması, tələb olunan lisenziyanı əldə etmədən müəyyən peşə fəaliyyəti ilə məşğul olması, davranışı ilə ictimai asayiş və milli təhlükəsizliyi pozması və s.-ni misal göstərə bilərik. Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, 3 aydan daha çox Belçika ərazisində qalmaq icazəsi əldə edə bilmək üçün beynəlxalq müqavilə, qanun və ya kral fərmanı ilə nəzərdə tutulmuş istisnalar olmadıqca, əcnəbi tərəfindən yaşadığı ölkədə yerləşən Belçikanın diplomatik və ya konsulluq orqanlarına müraciət olunmalıdır (8). Krallığın miqrasiya qaydalarının tətbiqi zamanı xüsusilə də risque de fuite institutuna həssas yanaşılmalıdır, çünki bu ifadə ilə bağlı müddələrin təcrübədə vəzifə səlahiyyətlərini aşma və əcnəbinin hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarına zəmin yaratmaq potensialı mövcuddur. Xüsusilə də, əgər cəmiyyətdə miqrantlara qarşı ksenofobiyaya rast gəlinirsə, qaçma riskini tənzimləyən normalar üzərində qanunverici orqan daha da diqqətlə işləməlidir.

Niderland Krallığı

Zanbaqlar ölkəsi Niderland Krallığında 2000-ci ildə qəbul edilən Əcnəbilər qanunu ölkəyə gəliş-gediş və həmçinin, yaşayış icazələrinin verilməsi ilə bağlı məsələləri özündə əks etdirir (9). 1-ci bölmədə müvəqqəti yaşamaq icazəsi üçün “əcnəbinin mənşə ölkəsində və ya adi yaşayış

ölkəsində yerləşən Niderlandın diplomatik və ya konsulluq nümayəndəliyi tərəfindən və ya Niderland Antilləri Qubernatorluğu və ya Aruba Qubernatorluğu tərəfindən verilən və Xarici İşlər nazirinin təsdiqi ilə üç aydan çox müddətə verilən icazə” şəklində anlayış verilmişdir. Əcnəbi anlayışına isə Fransa və Belçikada olduğu kimi dövlətin vətəndaşlığına mənsub olmayan hər kəs daxil edilmişdir (9). Qanunun 13-cü bölməsinə diqqət yetirsək, Niderlandda yaşayış icazəsi üçün müraciətin qəbul edilməsinin 3 haldan asılı olduğunu görə bilərik. Bu hallar beynəlxalq öhdəliklərdən doğan zərurət, əcnəbinin ölkədə qalmasının Niderlandın mənafeyinə xidmət etməsi və humanitar xarakterli təcili səbəblər kimi təsbit olunmuşdur (9). Müəyyən müddətə yaşayış icazəsi verildiyi məqsədlə ilə əlaqəli məhdudiyətlərə bağlı olaraq verilir və buraya müəyyən qaydalar da əlavə edilə bilər. Məhdudlaşdırma və tənzimləməyə aid qaydalar Dövlət Şurasının Əmrlə və ya ona uyğun olaraq müəyyən edilə bilər. Müəyyən bir müddət üçün yaşayış icazəsi isə ən çox beş ardıcıl il üçün verilir. Yaşayış icazəsinin qüvvədə olma müddəti və icazənin yenilənməsi ilə bağlı qaydalar Şura tərəfindən qəbul olunan əmrlərlə müəyyənləşdirilir (9). Əcnəbinin icazə müraciətinin məqsədinə uyğun müvəqqəti qalmaq üçün icazəyə, etibarlı səyahət sənədinə, müstəqil, davamlı və kifayət qədər yaşayış vasitələrinə (həmçinin əcnəbinin birlikdə yaşamaq istədiyi şəxsin) malik olmaması, ictimai və milli təhlükəsizliyi pozması və digər bir sıra səbəblər onun müraciətinin qəbul edilməməsi üçün əsas təşkil edir (9). Qeyd olunan əsasların tətbiq olunması ilə bağlı qaydalar Şuranın əmrləri və onlara uyğun olaraq müəyyən edilə bilər. Lakin, bununla birlikdə, Niderland qanunvericiliyinə əsasən, Xarici İşlər naziri tərəfindən müəyyən edilən ölkələrdən birinin vətəndaşı olan, sağlamlıq vəziyyəti səyahət etməyə imkan verməyən, qadın cinayətinin qurbanı olmuş və ya bu növ cinayət işi üzrə şahid qismində çıxış edən, yaşayış icazəsinin dəyişdirilməsi üçün vaxtında müraciət edən və, həmçinin, Şura tərəfindən müəyyən olunan kateqoriyaya daxil olan əcnəbinin müraciəti müvəqqəti yaşamaq üçün icazəyə malik olmaması əsasında qəbul edilməyə bilməz (9). Niderlandın miqrasiya qanunvericiliyində, xüsusilə də, Dövlət Şurasına verilən səlahiyyətlər diqqəti cəlb edir. Yuxarıda gördüyümüz kimi, əcnəbilərə yaşayış icazəsinin verilməsi qaydalarının müəyyənləşdirilməsində Dövlət Şurasının geniş hüquqlarının olması inzibati-hüquqi tənzimləmə baxımından digər ölkələr üçün də örnək təşkil edə bilər. Əcnəbiyə ictimai və milli təhlükəsizliyi pozması səbəbindən yaşayış icazəsinin verilməməsi müddəası isə, fikrimcə, qeyri-müəyyənlik yaradır və əcnəbinin əleyhinə sui-istifadə edilə bilər.

Almaniya Federativ Respublikası

Almaniya Federativ Respublikasında Federal Ərazidə Əcnəbilərin Yaşayışı, İqtisadi Fəaliyyəti və İnteqrasiyası adlı Qanun bu ölkədə əcnəbilər axınının idarə edilməsinə və məhdudlaşdırılmasına xidmət edir. Qəbul və inteqrasiya imkanlarını və AFR-in iqtisadiyyatı və əmək bazarı baxımından mənafeələrini nəzərə alaraq immiqrasiyanı təmin və təşkil edir. Eyni zamanda, Qanun Almanyanın humanitar borclarını yerinə yetirməyə də xidmət edir və elə bu məqsədlə də əcnəbilərin giriş, yaşayış, iqtisadi fəaliyyət və inteqrasiyasını tənzimləməkdədir (4). Qanunun 2-ci bölməsində vurğulanır ki, konstitusion müddəalara uyğun olaraq Alman olmayan hər kəs əcnəbi hesab edilir. Qanunun Yaşayış ünvanı tələbi adlanan 4-cü bölməsinə əsasən, Federal əraziyə daxil olmaq və qalmaq üçün əcnəbilərdən Avropa İttifaqı qanunlarında və ya digər bir sənəddə əksinə bir müddəə olmadıqda yaşayış ünvanı tələb olunur (4). Bu yaşayış ünvanı əcnəbiyə viza, müvəqqəti yaşamaq üçün icazə, Aİ mavi kartı, ICT (Intra-Corporate Transfer) kartı, daimi yaşamaq üçün icazə və Aİ-nin uzunmüddətli yaşamaq icazəsi formalarında verilə bilər (4). Yaşayış icazəsinin verilməsi üçün Federal Qanunun 5-ci bölməsində müəyyən şərtlər təsbit edilmişdir ki, bunlara əcnəbinin təminatının zəmanət altında olması, onun qovulmasında hər hansı bir ictimai marağın olmaması, yaşayış hüququ olmadığı təqdirdə əcnəbinin qalmasının başqa bir səbəbdən AFR-in maraqlarını təhdid etməməsi və ya təhlükə yaratmaması və etibarlı pasporta malik olması aiddir (4). Əcnəbiyə yaşayış hüququ verilməsi üçün ilkin şərtlər yerinə yetirildikdə və ya əlaqədar fərdi işdə xüsusi hallar sonrakı viza müraciəti prosedurunun əsassız hala gətirdiyi təqdirdə bu tələblər

ləğv edilə bilər. Almaniyada müvəqqəti yaşamaq üçün icazə (Aufenthaltserlaubnis) vaxtı məhdud olan bir yaşayış sənədidir və bu Qanunun digər hissələrində göstərilən yaşayış məqsədləri üçün verilir. Əsaslandırılmış hallarda Qanunla nəzərdə tutulmayan yaşayış məqsədi üçün də müvəqqəti yaşayış icazəsi verilə bilər, lakin bu yaşayış icazəsi subyekt üçün iqtisadi fəaliyyət göstərmək hüququ yaratmır (4). O da qeyd edilməlidir ki, müvəqqəti yaşayış icazəsi, nəzərdə tutulmuş yaşayış məqsədi nəzərə alınaraq müəyyən bir müddətə tabedir. Yaşayış icazəsinin verilməsi və ya uzadılması və ya müddətinin müəyyənləşdirilməsi üçün həyati bir şərt tətbiq olunmazsa, etibarlılıq müddətini azaltmaq da mümkündür. 9-cu bölməyə əsasən, daimi məskunlaşma icazəsi (Niederlassungserlaubnis) vaxt məhdudluğu olmayan yaşayış icazəsidir. Bir əcnəbiyə yalnız 5 il müddətinə müvəqqəti yaşamaq icazəsi olduğu və təminatının zəmanət altında olduğu, ən azı 60 ay müddətində qanuni pensiya sxeminə icbari və ya könüllü ödəmələr etdiyi və ya sığorta və ya pensiya sxemindən və ya sığorta şirkətindən müqayisə edilə bilən müavinət almaq hüququ barədə sübut təqdim etdiyi, ictimai təhlükəsizlik və ya qaydanın pozulmasının şiddəti və mahiyyəti və ya əcnəbinin yaratdığı təhlükə nəzərə alınmaqla bu icazənin verilməsini istisna edən heç bir ictimai təhlükəsizlik səbəbinin olmaması, iqtisadi fəaliyyətinin daimi davam etdirilməsi məqsədi ilə tələb olunan hər hansı digər icazəsinin olduğu, kifayət qədər alman dilini bildiyi, qanuni və sosial sistem və federal ərazidə həyat tərzi haqqında əsas biliklərə və özü və eyni evdə birlikdə yaşayan ailə üzvləri üçün kifayət qədər yaşayış sahəsinə sahib olduğu hallarda daimi məskunlaşma icazəsi verilə bilər (4). Fikrimcə, Qanunda əcnəbilər üçün qəti şəkildə müəyyən olunmuş yaşayış ünvanı tələbi AFR-in ölkəyə gələn miqrantların məskunlaşmaq problemini daha ön plana çəkdiyinin göstəricisidir. Təqdirəlayiq hal kimi, daimi yaşayış icazəsinin müddətsiz olaraq verilməsini qeyd etmək olar, bununla bağlı qoyulan tələblərin yaxın gələcəkdə nisbətən yumşaldılması isə, xüsusilə də yaxşı səviyyədə alman dilini bilən və federal ərazinin qaydaları və həyat tərzinə uyğunlaşmış əcnəbilər üçün stimulyerici addım ola bilər.

İsveçrə Konfederasiyası

Qərbi Avropanın ən çox inkişaf etmiş dövlətlərindən biri olan İsveçrədə miqrasiya ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlər əsas etibarilə 16 dekabr 2005-ci il tarixli Xarici vətəndaşlar və İnteqrasiya haqqında Federal Qanunla tənzimlənir. Qanun xarici vətəndaşların İsveçrəyə giriş və çıxışını, yaşayış yerini və ailənin birləşməsinə, həmçinin, onların inteqrasiyası məsələlərini nizamlayır (1). 3-cü maddədə bir növ miqrasiya qanunvericiliyinin prinsipləri açıqlanmışdır, burada göstərilir ki, qazanlı işləyən xarici vətəndaşların qəbuluna bütövlükdə iqtisadiyyatın mənafeyi baxımından icazə verilir. Çünki İsveçrənin məşğulluq bazarında və sosial mühitdə davamlı inteqrasiya şansı çox vacibdir. Eyni zamanda, qeyd olunur ki, İsveçrənin mədəni və elmi ehtiyacları uyğun şəkildə nəzərə alınmalıdır (1). Xarici vətəndaşlar beynəlxalq hüquq öhdəlikləri humanitar əsaslar və ya ailənin birliyi tələb etdiyi halda da qəbul edilir. Bununla belə, xarici vətəndaşların qəbuluna qərar verilmədən İsveçrənin demoqrafik və sosial inkişafı nəzərə alınmalı olduğu vurğulanmışdır. Federal Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən əcnəbilərin üç aya qədər qazanlı bir iş olmadan ölkə ərazisində qalması üçün icazə tələb olunmur və təbii ki, viza daha qısa bir qalma müddətini göstərsə, bu müddət tətbiq olunur. Qazanlı iş olmadan daha uzun müddət qalma istəyən xarici vətəndaşlar üçün isə icazə tələb olunmaqdadır. Bununla bağlı icazə üçün hələ İsveçrəyə girmədən əvvəl planlaşdırılmış yaşayış yerindəki səlahiyyətli orqana müraciət etmək lazımdır (1). Tez-tez qarşımıza çıxan qazanlı məşğulluq (iş) anlayışının rəsmi tərifini 11-ci maddənin 2-ci hissəsində təsbit olunmuşdur: Qazanlı məşğulluq, ödənişin olub-olmamasından asılı olmayaraq normal olaraq ödəniş üçün həyata keçirilən hər hansı bir maaşlı və ya fərdi sahibkarlıq fəaliyyətidir. İstənilən halda bu ölkədə müddətdən asılı olmayaraq işləmək üçün icazə alınması mütləq tələbdir (1). Yaşayış icazəsi bir ildən çox müddətə üçün verilir və burada müəyyən bir qalma məqsədi olmalıdır. İcazədə qeyd olunan müddət bitdikdə ləğv edilməsi üçün heç bir əsas olmadığı

təqdirdə uzadıla bilər və bu zaman etibarlılıq müddətini təyin etmək üçün əlaqədar şəxsin inteqrasiyası nəzərə alınır. Daimi yaşayış icazəsi isə qeyri-müəyyən müddətə və şərt qoyulmadan verilir (1). Daimi yaşayış icazəsi müvəqqəti olmaq və müvəqqəti yaşamaq üçün icazələrlə ümumilikdə azı 10 il müddətində (son beş ildə fasiləsiz) İsveçrədə yaşayan və bundan əlavə, inteqrasiya ola bilmiş əcnəbilərə verilə bilər (1). Qeyd olunanları analiz etdikdə, İsveçrənin mövcud miqrasiya normalarında əsasən iqtisadi məsələlərin üstünlük təşkil etdiyini söyləmək mümkündür. Çünki yuxarıda görüldüyü kimi yaşayış icazəsi ilə əlaqəli bir çox normada qazanlı məşğulluq ifadəsi yer alır və buradan İsveçrədə miqrantın bu və ya digər formada əmək fəaliyyəti ilə məşğul olub-olmamasının qanunverici üçün əhəmiyyət daşıdığı nəticəsi meydana çıxır. Digər bir mühüm məqam isə əcnəbinin İsveçrə cəmiyyətinə inteqrasiyasına ayrılan diqqətdir ki, bu da müasir dövr miqrasiya proseslərinin effektiv tənzimlənməsi baxımından, fikrimizcə, həyati əhəmiyyət daşıyır.

Avstriya Respublikası

İsveçrənin sərhəd qonşusu Avstriyada da müvafiq məsələlərlə bağlı federal səviyyədə qanun qəbul edilmişdir. Avstriyada Məskunlaşma və Yaşayış haqqında Qanun adlanan bu akt federal ərazidə 6 aydan çox qalmaq istəyən əcnəbilərə yaşayış icazəsinin verilməsi, icazənin geri götürülməsi və ya verilməsindən imtina edilməsi, həmçinin, İttifaq qanunları əsasında ICT yaşayış kartına sahib olan 3-cü ölkə vətəndaşlarının yaşayış hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi və yerləşdirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyir (3). Əsas anlayışlardan bəhs edən 2-ci paragrafda məsuliyyət bəyannaməsi (Haftungserklärung) ifadəsi diqqəti cəlb edir. Paragrafın 1-ci hissəsinin 15-ci bəndində belə bir anlayış verilmişdir ki, məsuliyyət bəyannaməsi üçüncü şəxslərin avstriyalı notarius və ya yerli məhkəmə orqanı tərəfindən təsdiqlənən və azı 5 illik etibarlılıq müddətinə malik, yaşayış yerləri və müvafiq yaşayış vasitələri ilə əlaqədar tələbləri yerinə yetirəcəklərinə, həmçinin, regional inzibati orqanların ölkədən çıxarma, geri qaytarma və bu kimi digər qərarlarının icrası ilə bağlı çəkiləcək xərcləri ödəyəcəklərinə dair bəyannamədir (3). Qanunun yaşayış icazələrini tənzimləyən müddəalarına nəzər yetirdikdə görürük ki, Avstriyada bir neçə növ icazədən istifadə olunur. Bunlardan ilki "Rot-Weiß-Rot-Karte" adlanan yazılı bildiriş və ya ekspert rəyi əsasında verilən müvəqqəti məskunlaşma və qazanlı iş görmək icazəsidir. "Rot-Weiß-Rot-Karte plus" isə müstəqil işlə məşğul olmaq və müvəqqəti məskunlaşmaq hüququ verən yaşayış icazəsi kimi ifadə oluna bilər (3). Digər növ icazə isə məskunlaşma icazəsi adlanır ki, bu, müvafiq şəxs üçün məhdud müddət üçün yerləşmək və fərdi məşğulluq hüququnu təmin edir. Əcnəbiyə hər hansı qazanlı işlə məşğul olmadan sadəcə müvəqqəti məskunlaşmaq hüququ da verilə bilər (3). Bu ölkədə məsuliyyət bəyannaməsi üçün müəyyən olunan 5 illik müddət, hesab edirəm ki, xüsusilə də əcnəbilər üçün şəraitin sürətlə dəyişə bildiyi bir dövr üçün normadan artıqdır. Bəyannaməni imzalayan əcnəbi 4-5 il sonra inzibati orqanların qərarlarının icrası ilə əlaqəli xərcləri ödəmək iqtidarında olmazsa, bu zaman həbs və bu kimi ağır əvəzedici sanksiyalarla üzləşə bilər. İstənilən halda əcnəbinin belə ağır vəziyyətlə üzləşməsi qəbul edilməzdir, buna görə də məsuliyyət bəyannaməsini tənzimləyən müddəaların əcnəbilərin lehinə yenidən formalizə edilməsinə ehtiyac olduğunu düşünürük.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Xülasə, Qərbi Avropa regionunda yerləşən dövlətlər miqrasiya proseslərinin inzibati və hüquqi tənzimlənməsində, əsasən, qanunlardan istifadə edirlər. Nəticə olaraq nəzərdən keçirdiyimiz region ölkələrinin miqrasiya qanunvericiliyi, hansı ki bunlar istər hüquqi, istərsə də siyasi-iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş dövlətlərdir, bizlərə müvafiq sahədə milli qanunvericiliyimizi inkişaf etdirmək üçün təkan verməkdədir. Üstəlik bir məsələni də xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, 2015-ci ildə Avropa ölkələrinin yaşadığı ağır miqrasiya böhranı bu ölkələrin həm milli səviyyədə, həm də regional səviyyədə miqrasiya qanunvericiliklərini inkişaf etdirmələri və qarşılıqlı əməkdaşlığı

artırmaları ilə müşayiət olunmuşdur. Araşdırma zamanı nəzərə çarpan əsas məqamlardan biri əksər Avropa ölkələrinin əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər arasında elə bir fərq qoymamaları, hər ikisini “alien” termininə daxil etmələri oldu. Digər mühüm məqam isə vahid miqrasiya məcəlləsinin olmaması, bunun əvəzinə ayrı-ayrı qanun səviyyəli normativ-hüquqi aktlardan istifadə olunmasıdır. Bu aktlara xüsusilə də, XXI əsrin ikinci onilliyində miqrasiya proseslərinin inkişafına paralel olaraq çoxlu əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Xüsusilə də, 2015-ci ildə baş verən qaçqın böhranından sonra bu əlavə və dəyişikliklərin İsveç nümunəsində də gördüyümüz kimi nisbətən məhdudlaşdırıcı xarakter daşdığını söyləmək mümkündür. Digər tərəfdən, müvəqqəti və daimi yaşamaq üçün icazələrin verilməsinə qoyulan tələblərin əsas etibarilə şəxsin müraciətində göstərdiyi məqsədin əsaslılığından və daha əvvəl müvəqqəti qaldığı dövrdəki davranışı ilə bağlı olduğunu söyləmək mümkündür. İstənilən halda, milli qanunvericiliyimizin inkişaf etdirilməsində haqlarında danışdığımız ölkələrin, xüsusilə də MDB-yə və keçmiş “dəmir pərdə”yə daxil olmayan dövlətlərin nəzəri və praktiki təcrübələrindən istifadə edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bundesgesetz über die Ausländerinnen und Ausländer und über die Integration – Switzerland. 2005 <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20020232/index.html#:~:text=Dieses%20Gesetz%20regelt%20die%20Ein,die%20F%C3%B6rderung%20von%20deren%20Integration.>
2. Code de l'entrée et du séjour des étrangers et du droit d'asile – France. 2007 [https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070158/.](https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070158/)
3. Gesamte Rechtsvorschrift für Niederlassungs- und Aufenthaltsgesetz – Austria. 2005 <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20004242.>
4. Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet – Germany. 2004 https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_aufenthg/index.html#gl_p0089.
5. Immigration Rules part 1: leave to enter or stay in the UK - Immigration Rules - Guidance - GOV.UK <https://www.gov.uk/guidance/immigration-rules/immigration-rules-part-1-leave-to-enter-or-stay-in-the-uk.>
6. Immigration Rules part 7: other categories - Immigration Rules - Guidance - GOV.UK <https://www.gov.uk/guidance/immigration-rules/immigration-rules-part-7-other-categories.>
7. Immigration Rules part 14: stateless persons - Immigration Rules - Guidance - GOV.UK <https://www.gov.uk/guidance/immigration-rules/immigration-rules-part-14-stateless-persons.>
8. Loi sur l'accès au territoire, le séjour, l'établissement et l'éloignement des étrangers – Belgium. 1980 <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1980/12/15/1980121550/justel.>
9. Vreemdelingenwet – The Netherlands. 2000 <https://wetten.overheid.nl/BWBR0011823/2020-05-14.>

Elvin Aliyev (alisoyelvin95@gmail.com)
Lecturer of the Department of Constitutional Law,
Faculty of Law, Baku State University

FEATURES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF MIGRATION PROCESSES IN WESTERN EUROPEAN COUNTRIES

It is known that during the last ten years, the increase in the number and scope of military conflicts, especially in the Middle East region, has resulted in a strong flow of migrants from that region to Europe. As the mass influx to Europe continues, migratory issues have remained relevant. For this reason, migration legislation in European countries has undergone a remarkable development in recent years and has been rapidly adapted to the geopolitical conditions of the modern era. Also, due to the demand, master's and doctoral programs on Migration Law have been established in numerous higher education institutions in Europe, and the institutions involved in this field have been studied in more detail. In this article, the migration legislation of seven countries has been researched, the salient features related to the administrative-legal regulation have been shown.

This study did not take into account the current coronavirus pandemic and associated temporary rules and restrictions in the world, and therefore, analyzed the migration legislation of the respective countries applied under normal conditions. The migration rules of the countries were studied separately, by the method of analysis, and the legal provisions of several countries were synthesized and common results were determined. Besides, certain differences between the migration laws of various countries have been identified by using the comparative research method. During the research, the reference to the legislative sources was based on the use of official electronic databases of normative-legal acts of States, and thus the latest version of the laws was obtained.

Key words: *legislation, migration processes, foreigner, stateless person, residence permit, immigration, period of validity*

Эльвин Алиев (alisoyelvin95@gmail.com)
Преподаватель кафедры конституционного права,
Юридический факультет Бакинского государственного университета

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

Известно, что увеличение количества и масштабов военных конфликтов, особенно в ближневосточном регионе за последние 10 лет, привело к сильному притоку иммигрантов из этого региона в Европу. Миграционные вопросы сохранили свою актуальность, так как поток иммигрантов в Европу все еще продолжается. Именно поэтому миграционное законодательство в европейских странах за последние годы прошло большой путь развития, быстро адаптировавшись к геополитическим условиям современности. Также в результате спроса во многих высших учебных заведениях Европы были созданы магистерские и докторантурные программы по миграционному праву, стали более детально изучаться институты, входящие в эту сферу. В данной статье изучено миграционное законодательство семи стран, показаны выдающиеся особенности административно-правового регулирования.

В данном исследовании не учитывались пандемия коронавируса, существующая во всем мире, а также временные правила и ограничения, связанные с ней, и поэтому было проанализировано миграционное законодательство соответствующих стран, которое

применяется в обычных условиях. Миграционное законодательство стран изучалось отдельно, методом анализа, были синтезированы правовые положения нескольких стран и определены общие выводы. Кроме того, с помощью метода сравнительного исследования были выявлены определенные различия между миграционным законодательством разных стран. Ссылка на законодательные источники в ходе исследования была основана на использовании официальных электронных баз данных нормативно-правовых актов государств, тем самым был получен самый последний вариант законов.

Ключевые слова: законодательство, миграционные процессы, иностранец, лицо без гражданства, вид на жительство, иммиграция, срок действия.

Günay Hacıyeva (agamirova-gadjiyeva@mail.ru)
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin İnsan hüquqları
və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi

MƏHKUM QADINLARIN HÜQUQİ STATUSUNUN MƏZMUNU

Müasir insan hüquqları nəzəriyyəsində yalnız məhkumlara aid olan fərqli insan hüquqları qrupunun mövcudluğunu iddia etmək ağlabatan deyil. Beynəlxalq və milli səviyyələrdə cəza sisteminin hüquqi əsasları və cəza siyasəti də insan hüquqları hüququna əsaslanmalıdır. Bu mənada, qanuni qaydada həbs olunduqları zaman məhkum statusu alsalar da, məhbuslar yenə də insan və vətəndaş sayılmalıdırlar.

Məhkumların hüquqi vəziyyəti “cinayətkar” və “vicdanlı insan” arasındakı fərqi adekvat şəkildə nəzərə almamalıdır, çünki həbsxanada hüquqların tanınması və təsviqi qanunun aliliyinə və demokratiyaya əsaslanır. Beləliklə, insan hüquqları ayrı-seçkilik etmədən bütün fərdləri, o cümlədən həbs nəticəsində azadlığı məhdudlaşdırılan şəxsləri də əhatə edir.

Bir qayda olaraq, azadlıqdan məhrum etmə cinayət qanununun ağır pozuntularını törədən (və ya törətdiyi ehtimal edilən) şəxslərə qanuni olaraq tətbiq edilən sanksiyadır. Bununla belə, həbsin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri, onun keçici xarakter daşmasıdır. Müvafiq olaraq, məhbuslar, nəhayət öz cəmiyyətlərinə azad vətəndaş kimi qayıdıqda, sözügedən cəmiyyətin daha geniş mənafehləri həbsxanada onlara ədalətli, humanist və sivil şəkildə rəftar edilib-edilməməsindən asılıdır. Bu anlayış həm də “cəza üçün deyil, cəza kimi azadlıqdan məhrum etmə” prinsipi kimi formallaşdırılır (22, p. 136). Müvafiq olaraq, azadlığına məhdudiyətlər məcburi olaraq məhbuslar üçün tətbiq edilsə də, onlar cəzalarını çəkərkən bütün digər insan hüquqlarını mümkün qədər qoruyub saxlamaqda davam edirlər: onlar ləyaqətlə rəftar olunmaq və hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq hüququna malikdirlər; onlar öz şəxsiyyətlərinin təhlükəsizliyi və toxunulmazlığı hüququna malikdirlər və s.

Təcrid olunmaq bir sıra məhdudiyətlərə səbəb olsa belə, məhbuslar hələ də öz əsas hüquqlarını qoruyub saxlayırlar. Deməli, analoji qaydada məhkum qadınların hüquqi vəziyyəti yalnız həbsxana divarları üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi kateqoriya hüquq və azadlıqları əhatə etməməlidir.

***Açar sözlər:** cəza icra qanunvericiliyi, hüquqi vəziyyəti, hüquqi statusu, insan hüquqları, qadın məhkumlar, cəzaçəkmə müəssisəsi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, subyektiv hüquq, dövlət orqanları.*

Tədqiqatın aktuallığı və əsas istiqamətləri.

Azərbaycanın cəza icra qanunvericiliyində məhkumların hüquqi statusu insan və vətəndaşın cəmiyyətdə və dövlətdə tutduğu mövqenin ümumi prinsipləri əsasında formalaşır ki, onlar məhkumlarla rəftarın beynəlxalq standartlarının tələbləri nəzərə alınmaqla müdafiə olunmalıdırlar. Məhkumların hüquqi statusunun müəyyən edilməsinin əsasında fundamental müddəalar – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və cəzaların icrasına dair digər hüquqi aktlarda təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquqları; beynəlxalq standartlarda nəzərdə tutulmuş hüquqlar və məhkumlarla rəftar qaydaları; cəzanın məzmunu, məhkumun şəxsi xüsusiyyətləri dayanır (20, p. 9).

Hüquq ədəbiyyatında bu günə qədər ən mübahisəli problemlərdən biri fərdin “hüquqi vəziyyəti” və “hüquqi statusu” anlayışları arasındakı nisbət, onların məzmun tərəfinin qurulması məsələsidir. Belə vəziyyət əksər tədqiqatçı və alimlərin diqqətini cəlb etmiş istiqamətlərin mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır ki, bu da vahid fikrin olmamasına və çoxsaylı müzakirələrə səbəb olmuşdur (1, p. 33 — 35., p. 139- 150). Bu da tədqiqat mövzusunun aktuallığını bir daha təsdiq edir. Bir çox alimlər “hüquqi vəziyyət” və “hüquqi status”u vahid məzmunlu elmi termin kimi qəbul edirlər. Belə ki, V.M.Baranov hesab edir ki, bu anlayışların müstəqil hüquqi kateqoriyalar kimi ayrılması tamamilə əsassız olmaqla, nə nəzəri dəyəri, nə də praktiki əhəmiyyətə malikdir. Onun

fikrincə, bu yanaşma süni xarakter daşıyır və ilk növbədə, tədqiqatçıların bu sahədə mövcud olan nəzəri araşdırmaları yeni məzmunla doldurmaq istəyi ilə bağlıdır (2, pp. 56 – 60).

Eyni zamanda, səciyyəvi cəhət ondan ibarətdir ki, getdikcə daha çox alim qeyd olunan anlayışları bir çox elementləri birləşdirən hüquqi reallığın mürəkkəb təzahürləri kimi qəbul edir. Ənənəvi olaraq, onlara daxil edilən hüquq və azadlıqlardan, hüquqi vəzifələrdən və qanuni mənafələrdən əlavə, digər komponentlər də daxildir. Belə ki, M.S.Stroqoviç yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, hüquqi vəziyyətin elementlərinə hüquqi təminatları və hüquqi məsuliyyəti (23, pp. 33-35.), L.D.Voyevodin isə hüquq qabiliyyətini, hüquq prinsiplərini, vətəndaşlığı və hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təminatları aid etmişdir (28, pp. 139-150).

Tədqiqatın elmi yeniliyi.

Respublikamızda məhkum qadınların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə həsr olunmuş tədqiqat əsəri yoxdur. Mövcud araşdırmalar isə problemləri yalnız cinayət və cəza icra hüququ aspektindən təhlil etmişdir. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq, məhkum qadınların hüquq və azadlıqlarının qorunması və müdafiəsi üzrə problemlər “hüquqi vəziyyət” və “hüquqi status” kateqoriyaları üzrə müəyyənləşdirilmişdir. Bundan əlavə, hüquqi vəziyyət anlayışına aid hüquqi statusun zəruri ilkin şərtləri kimi çıxış edən vətəndaşlıq və hüquq subyektivliyi kimi anlayışlar, hüquqi statusun özü, habelə şəxsin hüquq və azadlıqlarının hüquqi təminatları kimi hüquq sisteminin elementlərinin təhlili tədqiqat işinin yeniliklərindəndir.

Tədqiqatın əsas məzmunu.

Hüquq ədəbiyyatında şəxsiyyətin hüquqi statusunun müxtəlif növlərinin fərqləndirilməsi problemi ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur. Hüquq nəzəriyyəsində onları ənənəvi olaraq üç yerə ayırırlar: vətəndaşın ümumi, yaxud konstitusion-hüquqi statusu; müəyyən vətəndaşların xüsusi və ya ümumi statusu; konkret şəxsin fərdi vəziyyəti.

Şəxsiyyətin ümumi hüquqi statusu insanda müxtəlif sosial xüsusiyyətlərin olması səbəbindən xüsusi status üçün əsas rolunu oynayır. O, öz növbəsində bu və ya digər konkret şəxsin düşdüyü müəyyən şərtlərə və şəraitə uyğun fərdi hüquqi vəziyyətinin əsasını təşkil edir. Bütövlükdə biz tədqiqatımızın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, hamı tərəfindən qəbul edilmiş hüquqi doktrinanı dəstəkləyirik. Nəzəri cəhətdən konstitusion-hüquqi statusun əsas kateqoriya olmasına və onun təsir dairəsinin cəmiyyətin tamamilə bütün üzvlərini əhatə etməsinə baxmayaraq, şəxsin bu və ya digər sosial-hüquqi xüsusiyyətlərə malik olması nəzərdən keçirilən anlayışın konkret məzmununun müəyyənləşdirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərən amil ola bilər. Xüsusi hüquqi vəziyyət kateqoriyasını daha əsaslı və zəruri hesab edən N.V.Vitrukun nöqtəyi-nəzəri ilə razılaşmağı məqsədəuyğun hesab edirik (25, pp. 27-34). Fikrimizcə, bu anlayış öz semantik mənasına əsaslanaraq, müxtəlif sosial xüsusiyyətlərə malik olan şəxsin hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini daha çox əks etdirir.

Hüquqi statusun funksional hüquqi təyinatı məsələsinə dair elmi ədəbiyyatda vahid mövqə yoxdur. Belə ki, H.A.Boqdanova ondan hüquq sisteminin şəxslərin öz hüquqlarını, azadlıqlarını və vəzifələrini həyata keçirmə prosesini təmin edən müstəqil elementi kimi söz açır (4, p. 18), V.A.Patyulin onu subyektlə dövlət arasında hüquqi münasibətlərin qurulmasına yönəlmiş hüquq sisteminin həlqələri ilə qırılmaz vəhdətdə nəzərdən keçirməyi təklif edir (19, pp. 25-28), N.V.Vitruk onun mövcudluğunu ictimai münasibətlər sistemində şəxsiyyətin yerini əks etdirmək ehtiyacı ilə əlaqələndirir (26, p. 29). Ümumən öz sahələrində aparıcı mütəxəssislərin fikri ilə razılaşaraq, onların ifadə etdikləri baxışların əsas aspektlərinə toxunan və eyni zamanda, tədqiqat sahəmizi nəzərə alaraq, kompromis mövqə təklif etmək istərdik. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi status kateqoriyasının mövcudluğu zərurəti yalnız onun əhəmiyyəti ilə bağlı deyil ki, bu da azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin sosial əlaqələr və münasibətlər sistemində vəziyyətini onlara müəyyən hüquq və vəzifələr verməklə ən dolğun şəkildə qeyd

etməyə, habelə bu hüquq və vəzifələri islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin, xüsusən də azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların həyata keçirmələri prosesində onların inkişaf dinamikasına nəzarət etməyə imkan verir.

Təklif olunan modelə diqqət yetirməklə, məhkum qadınların hüquqi statusu anlayışının, onun elementlərinin müəyyən edilməsi ilə əlaqəli məsələləri nəzərdən keçirməyə davam edəcəyik.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi statusu həm struktur, həm də məzmun etibarilə cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi, habelə vəzifələrin icrası ilə bilavasitə bağlıdır. Bu cür məqsədləri həyata keçirən hüquqi status nəzərdə tutduğumuz şəxslər kateqoriyasının hüquqi vəziyyətinin digər elementlərinin ətrafında yerləşdiyi özəyinə çevrilir. Eyni zamanda, o, belə mühüm rol oynayaraq, yalnız azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin ictimai münasibətlər sistemindəki yerini müəyyən etməklə ayrılıqda mövcud ola bilməz (3, pp. 57 - 63.). Məhkum qadınların hüquqi statusunun məzmununa ənənəvi yanaşmadan çıxış edərək, hüquqlar, vəzifələr, məsuliyyət və qadağaları daxil etməyi məqbul sayırıq.

Azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş qadınların hüquq və azadlıqları cəzaçəkmə müəssisəsi müdiriyyətinin hüquqi vəzifəsi ilə təmin edilən, dövlət tərəfindən təminat verilən və qanunla təsbit edilən müəyyən davranış və sosial imtiyazlardan istifadə imkanında ifadə olunur. Məhkumların hüquqlarının məzmununu açıqlayan G.L.Minakov aşağıdakı hüquqi imkanları daxil edir: 1) başqa şəxslərdən müəyyən davranış tələb etmək; 2) müəyyən şəkildə davranmaq; 3) müəyyən sosial nemətdən istifadə etmək; 4) zəruri hallarda dövlət və ya ictimai müdafiəyə müraciət etmək (17, p. 7).

İ.V.Şmarov və V.İ.Seliverstov məhkumların hüquqlarının məzmununa üç element daxil edirlər: 1) məhkumun qanunla müəyyən edilmiş çərçivədə sosial nemətlərdən (yemək, geyim təminatı) sərbəst istifadə etmək imkanı; 2) islah müəssisəsinin müdiriyyətindən hüquqi vəzifəsinin icrasını tələb etmək imkanı; 3) zəruri hallarda öz hüquqlarının müdafiəsinə (milli və beynəlxalq hüquq müdafiə vasitələri) müraciət etmək imkan (7, p. 111).

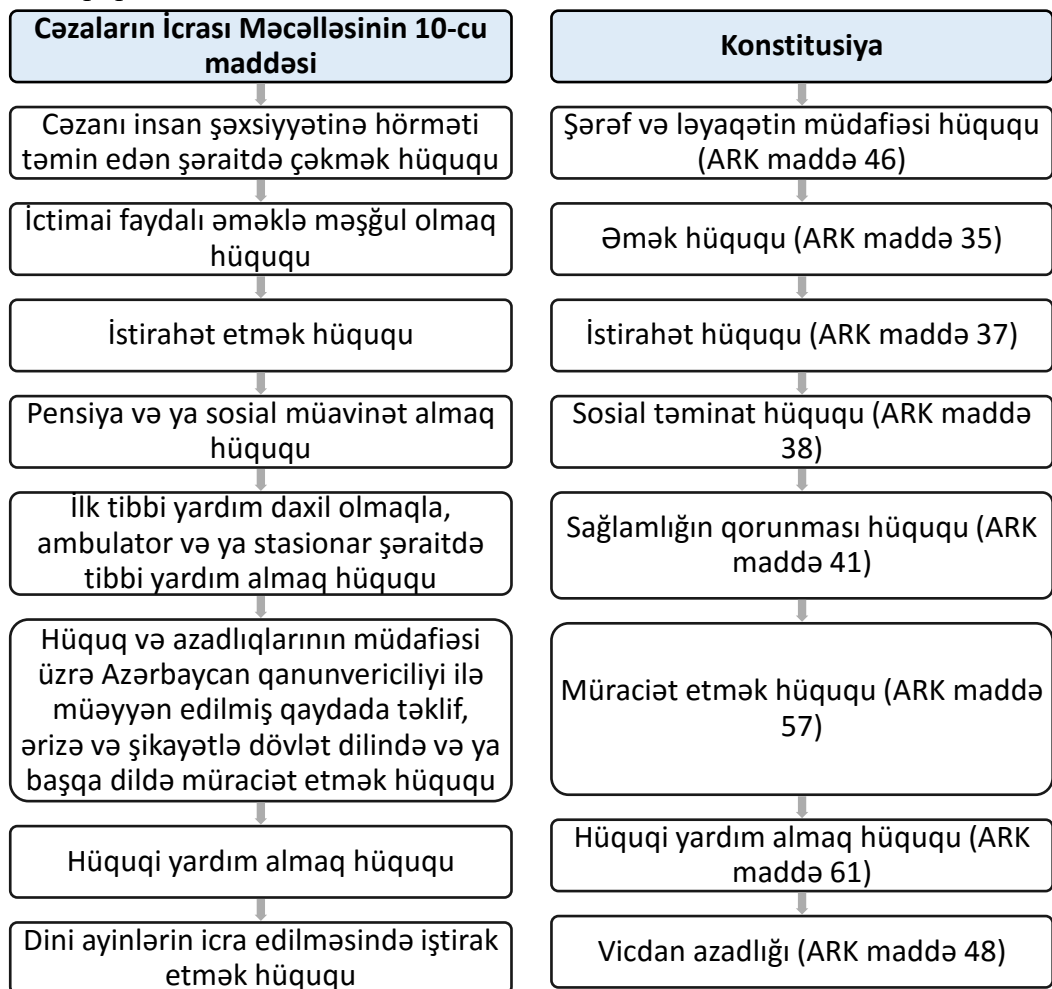
Qanunverici məhkumların hüquqi statusuna ənənəvi elementlərlə yanaşı, “məhkumun hüquqi vəziyyəti” adı altında spesifik hüquq və azadlıqları, eləcə də qanuni mənafeləri daxil etmişdir. Tədqiqatçıların şəxsiyyətin hüquqi statusunun məzmununa daxil olan elementlər haqqında ifadə etdikləri çoxlu və ziddiyyətli fikirlərə baxmayaraq, onların böyük əksəriyyəti subyektiv hüquqları onun mərkəzi həlqəsi adlandırırlar. Ənənəvi olaraq subyektiv hüquq dedikdə, bu və ya hər hansı digər həyat vəziyyətində insanın mümkün davranışının rəsmən tanınan və spesifik hüquqi formada leqallaşdırılan ölçüsü başa düşülür (9. p. 26). Qeyd etmək lazımdır ki, “subyektiv hüquq” hüquqi kateqoriyası nisbi xarakter daşıyır, onu müəyyən məzmunla doldurmaq üçün hüququn müxtəlif sahələrində nəzərdə tutulmuş konkret hüquq və azadlıqlar prizmasından nəzərdən keçirilməlidir. İşimizin mövzusu cəzaların icrasının tənzimlənməsi sahəsinə aid olduğundan, biz bilavasitə bu problemlərin nəzərdən keçirilməsi və islah müəssisələrində şəxslərin ümumi və xüsusi hüquqi statuslarının onların məzmununu müəyyən edən konkret elementlərinin tədqiqi üzərində dayanacağıq.

Qeyd olunanları qadın məhkumların hüquqi vəziyyətinə şamil etsək, onların qanunvericilikdə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarını üç qrupda ayıra bilərik:

1. Konstitusion qaydada bəyan olunmuş hər kəsə şamil edilən hüquq və azadlıqlar;
2. Məhkumluq vəziyyətindən irəli gələn hüquq və azadlıqlar;
3. Sırf qadın məhkumlar üçün nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlar.

Birinci qrup hüquq və azadlıqlar həm cəzaların icrası qanunvericiliyində nəzərdə tutulan, həm də bilavasitə Konstitusiyanın müvafiq normalarına istinadən təsnifləşdirilə bilər. Məsələn, bərabərlik, yaşamaq kimi hüquqlar birbaşa Konstitusiyada hər kəs üçün bəyan olunmuşdur. Bəzi hüquqlar isə konstitusion qaydada nəzərdə tutulmuş hüquqların məhkumlara da şamil edilməsinə

əsasən, konkret sahəvi qanunlarda əks olunmuşdur. Belə ki, AR CİM-nin 10-cu maddəsində təsbit olunmuş aşağıdakı hüquqlar konstitusion normalara əsaslanır:

Sxem 2.1. Məhkumların hüquqlarının konstitusion və sahəvi normalarda təsbiti ilə bağlı müqayisəli təhlil (Sxem müəllif tərəfindən təqdim edilmişdir)

İkinci qrup hüquq və azadlıqlar isə sırf məhkumlar üçün onların hüquqi vəziyyətindən asılı olaraq müəyyən edilmişdir və bu, qadın məhkumlara da şamil edilir. Bu hüquqlar qrupu xüsusi xarakter daşıyır, çünki onlar müstəsna olaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərə xasdır və yalnız onların hüquqi statusunun ayrılmaz elementidir. İslah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının bu qruplarının hüquqi təbiətinin müəyyən edilməsi məsələsi maraqlıdır. Bu təzahürün ifadəsinin hüquqi forması bu və ya digər xüsusi hüququ təsbit edən və ya mövcud olanı azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin həyata keçirməsini dəyişdirən, qanuna tabe olan vətəndaşların həyata keçirməsindən fərqli edən mövcud qanunvericiliyin normalarıdır. Məsələn, bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olmaq, cəzanın icrası və çəkilməsi ilə əlaqədar öz barəsində qəbul edilmiş qərarlara dair öz rəyini bildirmək və ya onlardan şikayət etmək hüququ və s. Bundan əlavə, məhkumların qapalı məkanda saxlanılmasını nəzərə alaraq, onların şəxsi təhlükəsizlik hüququ ayrıca bir hüquq kimi nəzərdə tutulmuşdur (CİM-nin 12-ci maddəsi).

Üçüncü qrup hüquq və azadlıqlar məhkum qadınların sırf qadın olmasından irəli gələrək müəyyən olunmuşdur. Belə ki, məhkum qadınlar asudə vaxtlarında onların 3 yaşına çatmayan uşaqlarının yerləşdirilməsi üçün təşkil olunmuş uşaq evlərində uşaqları ilə məhdudiyətsiz görüşmək hüququna malikdirlər. Hətta qanunvericilik belə qadınların uşaqla birgə yaşamasına icazə

verir (CİM-nin 92-ci maddəsi). Hamilə qadınların doğuş və doğuşdan sonrakı müddət ərzində xüsusi tibbi yardım almaq hüququ vardır (CİM-nin 92-ci maddəsi).

Qanuni mənafeələrə gəldikdə isə, onların mahiyyəti subyektiv hüquqda olduğu kimi imkanlardan ibarətdir, lakin qanuni mənafeədə əks olunan imkanın hüquqi qüvvəsi hüquq və azadlıqda olduğundan xeyli azdır, çünki o, sahib olma deyil, yalnız nemətə sahib olmaq istəyi xarakteri daşıyır və müvafiq olaraq, islah müəssisəsinin müdiriyyətinin konkret vəzifəsi ilə təmin olunmur (24, p. 91).

Hüquq elmində qanuni mənafeələrin hüquqi mahiyyəti ilə bağlı bir neçə mövqe mövcuddur. Belə ki, çox vaxt qanuni mənafeələr qanunla qorunan mənafeələrlə eyniləşdirilir, halbuki sonuncular subyektiv hüquqlar şəklində hüquqi müdafiəsi və ya hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən birbaşa müdafiəsi təmin edilməli olan iqtisadi, sosial, mənəvi və digər mənafeələr, məsələn, xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığı kimi qanunla qorunan mənafeələr kimi başa düşülür (13, pp. 27-28.). Onun pozulması halında şəxsin özünün müstəqil müdafiə hüququ yaranır, yaxud səlahiyyətli dövlət orqanlarının müdaxilə etmək və pozulmuş qaydanı bərpa etmək hüququ vardır. Bununla belə, V.İ.Seliverstovun fikrincə, belə yanaşma məqbul hesab edilməməlidir, çünki qanunla qorunan mənafe qeyri-hüquqi ola, lakin qanuna əsaslanıla bilər, qanuni mənafe hüquqidir və bilavasitə qanunda nəzərdə tutulmuşdur.

Bu baxımdan, ən geniş yayılmış konsepsiya qanuni mənafeələrin dövlətlə şəxsiyyət arasındakı münasibətlər prinsipinin təsirindən əldə edilməsidir. Bu zaman qanuni mənafeələr bilavasitə qanuni hüquq və vəzifələrdə ifadə olunmayan, lakin dövlət tərəfindən qanunla qorunmalı olan mənafeələr kimi başa düşülür (15, p. 14). Şəxsiyyətin mənafeəsinin qanuni hesab olunması üçün o, hüquqazidd olmamalıdır, yəni onun həyata keçirilməsi cəmiyyətin ümumi mənafeələrini ifadə edən hüquq normalarını pozmamalıdır. Şəxsiyyətin müxtəlif konkret mənafeələri o mənada qanunidir ki, onlar hüququn əhatə dairəsinə düşür və onların həyata keçirilməsinə icazə verilir və təşviq edilir. Belə bir şəraitdə bu mənafeələrin hüquqa uyğunluğundan və qanuniliyindən təkcə qanunun hərfi deyil, həm də qanunun ruhu baxımından danışmaq olar. Qanuni mənafeələrin hüquqi məzmununu müəyyən edən xüsusiyyətlərə, onların xarakterinə görə icrası səlahiyyətli dövlət orqanlarının iradəsindən asılı olan hüquqi iddia kimi hüquqi imkan növünü təmsil etmələri daxil edilməlidir (məsələn, məhkumun islah müəssisələrindən məzuniyyətə çıxmaq imkanı müdiriyyətin qərarından asılıdır).

Cəzaların icrası qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, məhkumların qanuni mənafeələrinin sayı hüquqların sayından əhəmiyyətli dərəcədə çoxdur və onlar qanunverici tərəfindən “ola bilər”, “istisna halında”, “bir qayda olaraq”, “mümkün olduqda” ifadələrindən istifadə etməklə təsbit edilir. (Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 70, 87, 89, 105, 112-ci maddələri və s.). İstər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, istərsə də Cəzaların İcrası Məcəlləsində “məhkumların hüquqları” və “qanuni mənafeələri” anlayışları ilə yanaşı, “insan azadlığı” termini də işlədilir. Bu anlayışların oxşarlığı ondan ibarətdir ki, onlar hüquqi imkan, yəni bu və ya digər davranış növünü seçmək, verilən sosial nemətlərdən istifadə etmək qabiliyyəti vasitəsilə müəyyən olunur, lakin hüquqlar müəyyən sosial nemətlərin əldə edilməsinin mümkünlüyünü göstərir, azadlıq isə dövlətdən, onun tərəfindən bu və ya digər məhdudiyətlərdən müstəqilliklə xarakterizə olunur.

Cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquqi vəziyyətinin elementi hüquqi təminatlardır. Təkcə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin deyil, digər şəxslərin də hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi problemi kifayət qədər spesifik xarakter daşıyır. Bu anlayışın təzahürlərinin çoxşaxəliliyi və qeyri-müəyyənliyi təkcə onun hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi sistemindəki mühüm rolunu deyil, həm də azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinin bu elementinin nəzəri tədqiqinin və qanunvericiliklə tənzimlənməsinin mühüm problemlərindən xəbər verir (11, p. 21). Hüquqi təminatların həm tədqiq etdiyimiz anlayışın strukturu, həm də bütövlükdə hüquq sistemi üçün dəyəri, fikrimizcə, iki müstəvidə nəzərdən keçirilməlidir: 1) sistemin tamlığına təsir və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına

məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinin bütün elementlərinin ahəngdar qarşılıqlı əlaqəsi və 2) hüquqi statusun, daha doğrusu, onun əsas həlqəsinin – islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təsir.

Birinci mənada hüquqi təminatlar məhkumların hüquqi vəziyyətinin strukturunun kompleks xarakterini şərtləndirən müəyyən vasitə və beləliklə onun fəaliyyətini təmin edən mexanizm kimi çıxış edir (6, p. 139). Belə ki, məsələn, hüquq subyektivliyinin və vətəndaşlığın mövcudluğu, habelə bu hüquq kateqoriyalarını xarakterizə edən hüquqi əlamətlər bu halda onların mövcudluğunu və qanunvericilikdə tam əksini, zəruri hallarda müdafiəsini təmin edən xüsusiyyətlər kimi çıxış edən hüquqi təminatlardan ayrılıqda nəzərdən keçirilə bilməz.

İkinci mənada hüquqi təminatlar azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin öz hüquqlarını həyata keçirmələri üçün dar ixtisaslaşdırılmış funksiyaları yerinə yetirir. Onlar bu keyfiyyətdə fəaliyyət göstərərək, islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının ən səmərəli şəkildə təmin edilməsini və müdafiəsini təmin edən şərait və vasitələr xüsusiyyətinə yiyələnir, sanki onların həyata keçirilməsi üçün əlverişli mühitə çevrilirlər.

Məhkum qadınların hüquqi vəziyyətini xarakterizə edərkən, qanunverici tərəfindən azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər üçün zəruri hesab olunmuş fəaliyyətə, yəni onların hüquqi vəzifələrinə toxunmamaq olmaz.

Hüquqi vəzifələrin hüquqi reallığın bütöv təzahürü kimi qavranılmasına gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatda vahid fikir yoxdur. Belə ki, G.V.Maltsevin fikrincə, hüquqi vəzifə subyektiv hüquq kimi hüquq normalarında təsbit olunmuş davranış imkanıdır (14, pp. 71- 73). Vəzifə, eləcə də subyektiv hüquq ictimai inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarına əsaslanan və onları ifadə edən insan davranışının müəyyən meylini əks etdirir. Hüquqi vəzifədə ifadə olunan və şəxsə ünvanlanmış tələb realdır, deməli, mümkündür: insanın üzərinə praktiki olaraq heç vaxt yerinə yetirə bilməyəcəyi vəzifə qoya bilməzsiniz. Bununla yanaşı, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən vəzifəli şəxsin davranışı eyni zamanda qanunverici tərəfindən zəruri hesab edilən belə bir imkanla əlaqələndirilir. Buna görə də hüquqi vəzifəni hüquq normasında təsbit olunan tələblə şərtlənən və dövlət məcburiyyəti ilə təmin edilən müəyyən davranış zərurəti kimi qəbul etmək düzgün deyil.

Hüquq sistemində hüquqi vəzifələr əhəmiyyətli müstəqil mənə daşıyır və hüquq və azadlıqların bir növ əlavəsi kimi qəbul edilə bilməz. Əgər sonuncunun vasitəsi ilə dövlət müəyyən davranış növlərinə icazə və təminat verirsə, vəzifələr qoymaqla lazımı hərəkətləri tələb edir.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin ictimai zəruri davranışı ilə bağlı sosial funksiyalara əlavə olaraq, bu kateqoriyadan olan şəxslərin vəzifələri mühüm hüquqi əhəmiyyətə malik olub, onların hüquqi statusunun üç növü arasında əlaqəni xarakterizə edir: bütün vətəndaşlar üçün eyni olan konstitusion, məhdud konstitusion, habelə yalnız nəzərdən keçirdiyimiz şəxslər kateqoriyasına xas olan xüsusi. Ümumi hüquq nəzəriyyəsində hüquqi vəzifələrin mahiyyəti dövlət nöqtəyi-nəzərindən zəruri və lazımı davranış tələbi, normativ məzmunu isə üç elementdən ibarət struktur kimi müəyyən edilir:

- 1) fəal hərəkətləri yerinə yetirmək vəzifəsi;
- 2) belə hərəkətlərdən çəkinmək vəzifəsi;
- 3) hüquqi məsuliyyət tədbirlərinə məruz qalmaq vəzifəsi (8, p. 185).

Bütün bu elementlər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin vəzifələrinin bilavasitə təsbitinin formalarıdır. Eyni zamanda, qanunvericilikdə belə bir təcrübə mövcuddur ki, onlar sanki dolay yolla - müvafiq dövlət orqanlarına hüquqlar verilməklə müəyyən edilir ki, bu da sözügedən kateqoriyadan olan şəxslər tərəfindən müəyyən hüquqi tələblərin lazımı şəkildə yerinə yetirilməsini zəruri edir. Vəzifələrin təsbit edilməsinin belə bir üsuluna misal olaraq, cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsin onun ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərməsini qadağan etmək hüququndan irəli gələn imkanları və həmin şəxsin bu qanuni tələbə əməl etmək vəzifəsini göstərmək olar.

Məhkumların hüquqi vəzifəsi cəza məqsədlərinə çatmaq, həm vəzifə daşıyan şəxs, həm də digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına riayət etmək mənafehi naminə cəzanı çəkdiyi müddət ərzində məhkumun qanun normaları ilə müəyyən edilmiş zəruri davranışının meyarıdır. Struktur baxımından hüquqi vəzifə iki elementlə təmsil olunur: 1) müəyyən hərəkətlərin yerinə yetirilməsi zərurəti (məhkumların gün rejiminə riayət etmək, işləmək, tərbiyə işlərində iştirak etmək vəzifəsi və s.); 2) qanunda göstərilən qanunsuz hərəkətlərdən çəkinmək zərurəti (jarqonların, nitqdə nalayiq ifadələrin işlədilməsinin qadağan edilməsi, yaşayış və sənaye zonalarının təcrid olunmuş ərazilərini rəhbərliyin icazəsi olmadan tərk etməyə qadağa və s.) .

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş məhkumların kifayət qədər çox sayda hüquqi vəzifəsinin mövcudluğu onların təsnifatı məsələsinin həllini zəruri edir. Belə ki, G.O.Bekuzarov nəzərdən keçirilən kateqoriyaya aid olan şəxslərin vəzifələri arasında keyfiyyətə eyni olan aşağıdakı qrupları ayırmağı təklif edir: 1) ümumi vətəndaşlıq vəzifələrini təkrarlayan vəzifələr (təbiəti mühafizə, ətraf mühitin qorunması); 2) ümumi vətəndaşlıq vəzifələrini müəyyən edən vəzifələr (məsələn, azadlıqdan məhrum etmə cəzasının çəkilməsi şərtlərini və qaydasını müəyyən edən qanunların tələblərinə riayət etmək vəzifəsi); 3) ümumi vətəndaşlıq hüquqlarına məhdudiyətləri ifadə edən xüsusi vəzifələr (yaşayış azadlığını məhdudlaşdıran islah müəssisəsinin hüddudlarında qalmaq vəzifəsi); 4) xüsusi spesifik vəzifələr (şəxsi gigiyena tələblərinə riayət etmə və s.) (10). Bu təsnifat, fikrimizcə, məhkumların hüquqi statusunun xüsusiyyətlərini kifayət qədər tam əks etdirir, azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxs bu və ya digər hüquqi vəzifəsinin sadalanan qruplardan hansına aid edilə biləcəyini dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

Yuxarıda qeyd olunanları yekunlaşdıraraq, islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquqi vəzifələrinə dair öz tərifimizi təklif etmək istədik: Belə vəzifələr dedikdə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş və dövlət məcburiyyəti ilə təmin edilmiş, hüququ olan subyektlərin mənafehi naminə həyata keçirilməsinə yönəlmiş lazımi davranış meyarları başa düşülür.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi məhkum qadınların hüquqi statusu statik ola bilməz, məhkumun davranışından asılı olaraq yaxşıya və ya pisə doğru dəyişə bilər. Cəza çəkərkən məhkuma qarşı həvəsləndirmə və cəza tədbirləri tətbiq edilir ki, bu da məhkumun hüquqlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir və ya daraldır (5, p. 68).

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların hüquqi vəziyyətinin spesifikliyini şərtləndirən üç növ hüquqi nəticə mövcuddur: bəzi hallarda onlar ümumiyyətlə hər hansı hüquqdan (məsələn, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak hüququndan) tam istifadə edə bilmirlər. Digər hallarda isə onlar qanuna tabe olan vətəndaşlar üçün qeyri-mümkün olan xüsusi hüquqlara malikdirlər (məsələn, islah müəssisəsinin əməkdaşları tərəfindən nəzakətli rəftar hüququ).

Azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş qadınların hüquqlarının məhdudlaşdırılması problemi çox aktualdır və buna görə də hüquq elminin V.İ.Seliverstov, G.M.Minakov, G.O.Bekuzarov (21, pp. 22 – 39). kimi aparıcı nümayəndələri tərəfindən aparılan tədqiqatlar çərçivəsində dərin təhlil predmetinə çevrilmişdir. Onlar islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarına qoyulan məhdudiyətlərin mahiyyəti, xarakteri və növləri haqqında kifayət qədər obyektiv təsəvvür əldə etməyə imkan verən çox ciddi konsepsiyalar işləyib hazırlamışlar.

G.L.Minakovun belə bir fikri ilə razılaşmalıyıq ki, nəzərdən keçirdiyimiz hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması iki halda baş verə bilər: qanunvericilikdə buna birbaşa istinad edilməklə (birbaşa) və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsə tətbiq olunan rejimin mahiyyətindən irəli gələrək (dolayısı) (16, p. 29). Birbaşa məhdudlaşdırmanın başa düşülməsində heç bir çətinlik yoxdur, çünki bu, bilavasitə normativ-hüquqi aktda öz əksini tapır (məsələn, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması).

Dolayısı məhdudiyətin mahiyyətinin açıqlanması ilə bağlı vəziyyət daha mürəkkəbdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına

məhkum edilmiş şəxsin də hər bir vətəndaş kimi təhsil almaq hüququ vardır. Amma bu hüquqa yalnız müəyyən növ təhsil almaq imkanı daxildir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslər bu cəza növünün məzmununa əsaslanan orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində əyani əsasda fiziki cəhətdən təhsil ala bilməzlər, çünki bu cəza növünün əsas xüsusiyyətləri onların məcburi təcrid olunması və onlara daim nəzarət edilməsidir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, qanunun aliliyinin möhkəmləndirilməsi naminə və mövcud qanunvericiliyin normalarının özbaşına təfsirinə və tətbiqinə yol verilməməsi üçün azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin məhdud hüquqları qanunda tam şəkildə öz əksini tapmalıdır. AXI, Konstitusiyanın normaları müəyyən edir ki, islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin (həqiqətən, bütün vətəndaşlar kimi) hüquqları yalnız mövcud qanunvericilikdə birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yolla məhdudlaşdırıla bilər. Məhdudiyətlərin birbaşa və dolayı bölünməsi məcburidir, çünki bir sıra hallarda azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərə müəyyən növ məhdudiyətlərin birbaşa tətbiqi ilə bağlı qanunun göstərişi sadəcə olaraq yoxdur. Bu baxımdan, P.C.Makovik hesab edir ki, əgər mövcud qanunvericilik islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquqlarını birbaşa məhdudlaşdırmırsa, deməli, söhbət bu hüquqların həyata keçirilməsinin xüsusi xarakterindən gedir (12, p. 13). Fikrimizcə, bu təklif həmin kateqoriyadan olan şəxslərin hüquqi statusu sahəsində bəzi yeni nəzəri konstruksiyalardan daha çox qanunvericiliyin yetərincə təkmilləşdirilmədiyini göstərir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası zamanı məhkumların həyati maraqlarını təmin edən müxtəlif imkanların məhdud şəkildə həyata keçirilməsi özbaşına ola bilməz, o, ciddi hüquqi xarakter daşmalıdır. Qeyd olunan problem Azərbaycan üçün son dərəcə aktualdır. Bu, bir tərəfdən ölkəmizdə sosial-hüquqi dəyərlərin əhəmiyyətinin artması ilə əlaqədardır, o cümlədən Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycanda insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları təmin edilir. Digər tərəfdən isə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyəti, hüquqlarının mühafizəsi və müdafiəsi məsələlərinin qanunvericilikdə kifayət qədər təsbit olunmaması praktikada tez-tez qanunçuluğun pozulması hallarına səbəb olur (18). Bu baxımdan, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarının həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran hüquq normalarının sistemləşdirilməsinin zəruriliyi məsələsinə toxunmaq lazımdır. Belə ki, məhkum qadınların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran müddələrin siyahısını qəti şəkildə tənzimləməyi təklif edirik: Onların hamısı Cəzaların İcrası Məcəlləsinin azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi vəziyyətinin əsaslarını müəyyən edən ikinci fəslində və ya ictimai münasibətlərin bu və ya digər sahəsini tənzimləyən müvafiq daxili qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır. Birincisi, vətəndaşların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə elan edilmiş və təminat verilən hüquqlarına hər hansı məhdudiyətlər müstəsna olaraq hüquqi aktlarda ifadə edilə bilər. Bu müddəə Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə tam uyğundur. İkincisi, bu hüquq normalarının özünəməxsus inteqrasiyası onların təfsirində müxtəlifliyi aradan qaldıracaq və bununla da hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının fəaliyyətini xeyli asanlaşdıracaq. Üçüncüsü, onların hüquqi tənzimlənməsi azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqlarını pozanlardan etibarlı müdafiə mexanizminə çevriləcək və eyni zamanda, onların müvafiq vəzifələrini yerinə yetirmələrinin təminatı olacaqdır.

Bununla əlaqədar olaraq, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların öz hüquqlarını həyata keçirmələri sahəsində qanunvericiliklə və qanun qüvvəli aktlarla tənzimləmənin nisbəti məsələsi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. AR CİM-nin 4-cü maddəsində göstərilir ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları cəzaların icrası məsələlərinə dair qanunvericiliyə əsaslanan normativ-hüquqi aktlar qəbul edə bilərlər. Fikrimizcə, qanun qüvvəli aktlarla belə tənzimləmənin hüdudlarını dəqiqləşdirmək lazımdır. Burada, ilk növbədə, azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsin insan ləyaqətinin təmin edilməsi, insanın və vətəndaşın hüquq və qanuni mənafələrinə hörmət prinsipinə əməl olunmasının zəruriliyini qeyd etmək məqsədəuyğundur (27, p. 24.). Bu

onunla əlaqədardır ki, qanun qüvvəli aktlarla normativ tənzimləmə islah müəssisələrində saxlanılan şəxslərin qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquqlarını məhdudlaşdıraraq, onlar üçün qanunla nəzərdə tutulmayan qadağalar tətbiq edə bilməz. Buna görə də fikrimizcə, mövcud qanunvericilikdə bilavasitə göstərilməlidir ki, Konstitusiyaya və digər normativ-hüquqi aktlara (məsələn, Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərin əsas ümumi və orta (tam) təhsil alması qaydası haqqında Əsasnamə) uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslərin hüquqlarının həyata keçirilməsinin qanun qüvvəli normativ aktlarla müəyyən edilmiş qaydası bu hüquqların əlavə məhdudlaşdırılmasına və ya pozulmasına səbəb ola bilməz.

Məhkum qadınların hüquqi statusu onların məsuliyyət məsələsini də əhatə edir. Bu kontekstdən struktur komponentlər kimi həvəsləndirmə tədbirlərinin və intizam tənbehlərinin tətbiqi qeyd olunmalıdır. Həvəsləndirici tədbirlər və intizam tənbehləri sistemi məhkumun davranışında baş verən dəyişikliklərə vaxtında reaksiya verməyə imkan verir, onu cəzanın çəkilməsi qaydasına və davranış qaydalarına əməl etməyə istiqamətləndirir.

Müsbət xarakterizə edilən məhkumlar barəsində, habelə CİM-nin 70-ci maddəsinin 2-ci hissəsində və 79-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlər tətbiq oluna bilər. Ən mühüm həvəsləndirmə tədbirləri islah olunmaq üçün cəzasını tam çəkməsinə ehtiyac olmayan məhkumlar barəsində materialların vaxtından əvvəl şərti olaraq azadlığa buraxılma və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi üçün məhkəməyə təqdim edilməsidir (bu halda məhkumun davranışının bütün aspektləri nəzərə alınmalıdır). Hazırda cəzanın çəkilməmiş hissəsinin cəzanın daha yüngül növü ilə əvəz edilməsi həvəsləndirmə qaydasında yalnız cəzanın qanunla müəyyən edilmiş cəza hissəsini faktiki çəkildikdən sonra məhkuma təqdim edilə bilər. Buraya həm də müsbət xarakterizə olunan məhkumlar barəsində onların əfv olunması üçün vəsatət qaldırma kimi həvəsləndirmə növü də aid edilə bilər.

Məhkum qadınlar üçün şərti cəzanın tətbiqi təcrübəsinin təhlili ciddi düşünməyə əsas verir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 76-cı maddəsində və CİM-nin 170-ci maddəsində onun tətbiqi üçün əsaslar və şərtlərin tam siyahısı kifayət qədər aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. Beləliklə, şərti azadlığa buraxılanların sayı durmadan artır və həvəsləndirmə tədbiri kimi cəzasını çəkməkdən şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin qadınlara münasibətdə kifayət qədər tez-tez tətbiq olunduğunu təsdiqləyir.

Məhkumlara qarşı həvəsləndirmə tədbirlərinin və intizam tənbehlərinin tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan üçün müsbət nümunələr mütərəqqi xarakter daşıyır. Belə ki, məsələn, İngiltərənin həbsxana sistemində müəssisə rəisi xəbərdarlıqdan başqa istənilən tənbehi altı aya qədər dayandıra bilər. Məhkum bu müddət ərzində daha bir qanun pozuntusuna yol vermədikdə o qüvvəyə minmir. Həqiqətən də, cəzanın təxirə salınması məhkuma müəyyən dərəcədə inam deməkdir ki, bu da onun davranışını yaxşılaşdırmağa doğru dəyişməsinə təkan ola bilər. Bununla əlaqədar CİM-nin 109-cu maddəsinə aşağıdakı məzmununda 5-ci hissəsinin əlavə edilməsi təklif olunur: “Məhkum tərəfindən sınaq müddətində cəzanın çəkilməsinin müəyyən edilmiş qaydasının yeni pozuntusunun törədilməməsi şərti ilə, müəssisə rəisi intizam tənbehinin və ya onun bir hissəsinin icrasını ləğv edə bilər. Sınaq müddəti bir aydan altı aya qədər müddətə təyin edilir. Sınaq müddəti ərzində məhkum yeni pozuntuya yol verərsə, hər iki cəza dərhal icra edilir. Sınaq müddətində pozuntuya yol verilməməsi halında tənbeh icra olunmur”. Beləliklə, məhkuma öz hərəkətlərini dərk etmək imkanı verilir. Bəzən bu, arzu olunan məqsədə çatmaq üçün kifayətdir. Həvəsləndirmə və tənbeh tədbirlərinin adekvat və əsaslandırılmış tətbiqi təkcə məhkumlara bu tərbiyəvi təsir vasitələrindən istifadə mexanizmini optimallaşdırmağa deyil, həm də bu hüquq institutunun səmərəliliyini artırmağa imkan verir.

Tədqiqat üzrə əldə edilən nəticələr.

Tədqiqatın ümumiləşdirilməsi nəticəsində qeyd etmək olar ki:

- azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş qadınların hüquqi statusu (hüquqi vəziyyəti) məhkum qadınların mülki, siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni hüquq və azadlıqlarının, onların xüsusi hüquq və vəzifələrinin məcmusudur;
- cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərin hüquqi statusunun strukturunun əsas elementləri digər element olan hüquqi status üçün ilkin şərt kimi çıxış edən hüquqi subyektivliyi və vətəndaşlıq və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxslərin hüquqi statusunun hüquqi təminatlarıdır ki, bu da struktur və məzmun baxımından bu kateqoriyadan olan şəxslərin hüquqi statusunun əsas elementidir;
- hüquqi statusun mahiyyətinin, məzmununun öyrənilməsi belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, məhkum qadınların hüquqi vəziyyətinin əsas elementləri aşağıdakılardır: subyektiv hüquq və azadlıqlar, o cümlədən məhdud xarakterli hüquqlar, qanuni mənafelər və hüquqi vəzifələr.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Baranov V.M. The legal status of the individual. General theory of law: course of lectures. - N. Novgorod: NVSH of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1993. - 544 p.; Vitruk N.V. General theory of the legal status of the individual. - M.: Norm, 2008. - 448 e.; Strogovich M.S. Questions of the theory of personal rights /In the book: Philosophy and Modernity. - Moscow: Nauka, 1976. — pp. 33-35.. Voevodin L.D. The concept of the legal status of a person and the peculiarities of the legal status of various categories of persons in the USSR II Soviet State Law / ed. by S.S.Kravchuk. - Moscow: Legal Literature, 1985. pp. 139- 150.
2. Baranov V.M. The legal status of the individual. General theory of law: course of lectures / edited by N. B.K. Babayev. - N. Novgorod: NVSH of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1993. - pp. 56-60.
3. Baskov V.I. The legal status of convicts // Pravovedenie. - 1978. - No. 2. - pp. 57-63.
4. Bogdanova H.A. Category of status in constitutional law // Vestnik Mosk. un-ta. Series. II. Right. 1998. No. 3. p. 18.
5. Brilliantov A.V. The legal status of the convicted person and the direction of reforms in the system of execution of criminal punishment // Improvement of legislation and practice of institutions executing punishments on the basis of the Constitution of the Russian Federation. - M., 1995. - p. 68.
6. Entin M.L. International guarantees of human rights. The practice of the Council of Europe. - M.: International. relations, 1992-p. 139.
7. Filimonov V.D. Penal enforcement law. Textbook/edited by I.V. Shmarov. - M.: BEK, 1998, p. 111.
8. General theory of law and the state. Textbook for universities / edited by V.V.Lazarev. - M.: Lawyer, 1999. - p. 185.
9. Goyman V.I. Principles, limits and grounds for determining human rights and freedoms under Russian and international legislation // State and Law. - 1998. - No. 7. - p. 26.
10. Koltashev, A.I. Problems of humanization of the activities of the Department of Internal Affairs to ensure the rights and freedoms of citizens / A.I. Koltashov // Improving the fight against crime in the conditions of the Far East: materials of scientific works. - Khabarovsk.: EVSH of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1997.
11. Koltashov A.I. Guarantees of the realization and protection of the rights and freedoms of youth in the Russian Federation // Legal mechanisms for the protection of human and civil rights and freedoms: regional problems: A collection of materials of the interregional scientific and practical conference. - Khabarovsk: KHGAEP, 1998. -p. 21.

12. Makovik P.C. On the legal status of citizens subjected to deprivation of liberty in ITU (constitutional and legal aspect) // Actual problems of correctional labor law (theory and practice). — Ryazan: RVSH Ministry of Internal Affairs of the USSR, 1989.-p. 13.
13. Malein N.S. Legally protected interest//The Soviet state and law. - 1980, No. 1. - pp. 27-28.
14. Maltsev G.V. Socialist law and personal freedom. - M.: Legal literature, 1968. — pp. 71-73.
15. Minakov G.L. Decree. op. - P. 23; Seliverstov V.I. Legitimate interests as an element of the legal status of persons serving a sentence of imprisonment // Collection of scientific works of the Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation: Legal and methodological support for the execution of criminal penalties. - M.: Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1994. - P. 14
16. Minakov G.L. Rights and legitimate interests of persons serving a sentence of imprisonment and guarantees of their implementation. - M.: Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1993. - p. 29.
17. Minakov G.L. The rights and legitimate interests of persons serving a sentence of imprisonment, and guarantees of their implementation. - M.: Publishing House of the Academy of Sciences. Ministry OF Internal Affairs of the Russian Federation, 1993. - p. 7.
18. On the protection of human rights in the Republic of Azerbaijan // report of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan for 2021. <https://ombudsman.az/az/view/pages/59>
19. Patyulin V.A. State and personality in the USSR. Moscow: Moscow. worker, 1978. pp. 25-28.
20. Salimov K.N, Qafarov M.S. Medical service to persons and convicts detained in places of detention in the Republic of Azerbaijan. International standards and national legislation, Baku, 2008. p. 9.
21. Seliverstov V.I. Theoretical problems of the legal status of persons serving sentences: Monograph. - M.: Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1992. - p. 48-73; Bekuzarov G.O. Legal obligations of persons serving sentences in the form of imprisonment: abstract of the dissertation ... cand. PhD. - M.: Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1996. - p. 14-19; Minakov G.L. Rights and legitimate interests of persons serving a sentence of imprisonment and guarantees of their implementation. - M.: Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, 1993. - p. 22-39.
22. Stephen Livingstone. International Human Rights Law and Prisons // INTERRIGHTS BULLETIN, 1997, Volume 11, No 4, p. 136.
23. Strogovich M.S. Questions of the theory of individual rights / in the book: Philosophy and modernity. - M.: Nauka, 1976. — pp. 33-35.
24. Sundurov F.R., Bakulina L.V. Deprivation of liberty and the rights of convicts in Russia. - Tolyatti, 2000, p. 91.
25. Vitruk N.V. Fundamentals of the theory of the legal status of the individual in a socialist society. — M.: Nauka, 1979. - pp. 27-34.
26. Vitruk N.V. The legal status of personality in the USSR. Moscow: Yurid. lit., 1985. p. 29.
27. Vitruk N.V. The rights of convicts: prospects for development // Crime and punishment. - 1993. - № 4 - 5. - p. 24.
28. Voevodin L.D. The concept of the legal status of a person and the peculiarities of the legal status of various categories of persons in the USSR. Soviet state law / under the general editorship of S.S.Kravchuk. - Moscow: Legal Literature, 1985.-pp. 139-150.

**Gunay Hajiyeva (agamirova-gadjiyeva@mail.ru)
Lecturer and PhD student of the UNESCO Chair
of Human Rights and Information Law, Faculty of Law, Baku State University**

CONTENT OF THE LEGAL STATUS OF CONVICTED WOMEN

In the modern theory of human rights, it is unreasonable to assert the existence of a separate human rights group that applies only to prisoners. The legal foundations of the penitentiary system and punitive policy at the international and national levels should also be based on human rights. In this sense, prisoners should still be considered people and citizens, even if they received the status of prisoners when they were imprisoned in accordance with the procedure established by law.

The legal status of convicts should not adequately take into account the difference between a “criminal” and a “conscientious person”, since the recognition and promotion of rights in prison are based on the rule of law and democracy. Thus, human rights without discrimination cover all persons, including those whose freedom is restricted as a result of detention.

As a rule, deprivation of liberty is a sanction that is legally applied to persons who have committed (or allegedly committed) serious violations of criminal law. However, one of the unique features of the conclusion is its transient nature. Accordingly, when prisoners eventually return to their society as free citizens, the broader interests of the society in question depend on whether they are treated fairly, humanely and civilly in prison. This concept is also formulated as the principle of “deprivation of liberty as punishment, not for the sake of punishment” (22, p. 136). Accordingly, despite the fact that restrictions on their freedom are mandatory for prisoners, they continue to protect all other human rights as much as possible while serving their sentence: they have the right to decent treatment and respect for their rights; they have the right to the security and inviolability of their person, etc.

Even if isolation entails a number of restrictions, prisoners still retain their basic rights. Similarly, the legal status of convicted women should not cover special categories of rights and freedoms intended exclusively for prison walls.

Key words: *penal enforcement legislation, legal status, legal status, human rights, women prisoners, penitentiary institution, Constitution of the Republic of Azerbaijan, subjective law, state bodies.*

**Гюнай Гаджиева (agamirova-gadjiyeva@mail.ru)
Преподаватель кафедры ЮНЕСКО по правам человека и информационному праву,
Юридический факультет, Бакинский Государственный Университет**

СОДЕРЖАНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА ОСУЖДЕННЫХ ЖЕНЩИН

В современной теории прав человека неразумно утверждать о существовании отдельной правозащитной группы, которая применима только к заключенным. Правовые основы пенитенциарной системы и карательной политики на международном и национальном уровнях также должны основываться на правах человека. В этом смысле заключенные по-прежнему должны считаться людьми и гражданами, даже если они получили статус заключенных, когда были заключены в тюрьму в установленном законом порядке.

Правовой статус осужденных не должен адекватно учитывать разницу между “преступником” и “добросовестным человеком”, поскольку признание и продвижение прав в тюрьме основаны на верховенстве закона и демократии. Таким образом, права человека

без дискриминации охватывают всех лиц, в том числе тех, чья свобода ограничена в результате заключения под стражу.

Как правило, лишение свободы-это санкция, которая законно применяется к лицам, совершившим (или предположительно совершившим) серьезные нарушения уголовного закона. Однако одной из уникальных особенностей заключения является его преходящий характер. Соответственно, когда заключенные в конечном итоге возвращаются в свое общество в качестве свободных граждан, более широкие интересы рассматриваемого общества зависят от того, обращаются ли с ними в тюрьме справедливо, гуманно и цивилизованно. Это понятие также формулируется как принцип "лишение свободы как наказание, а не ради наказания" (22, С. 136). Соответственно, несмотря на то, что ограничения на их свободу применяются к заключенным в обязательном порядке, они продолжают максимально защищать все другие права человека при отбывании наказания: они имеют право на достойное обращение и уважение к своим правам; они имеют право на безопасность и неприкосновенность своей личности и т. д.

Даже если изоляция влечет за собой ряд ограничений, заключенные по-прежнему сохраняют свои основные права. Так, аналогичным образом, правовое положение осужденных женщин не должно охватывать особые категории прав и свобод, предназначенных исключительно для тюремных стен.

Ключевые слова: *уголовно-исполнительное законодательство, правовое положение, правовой статус, права человека, женщины-заключенные, пенитенциарное учреждение, Конституция Азербайджанской Республики, субъективное право, государственные органы.*